

**MBO Godideipasko
Lil**

International
Labour
Organization

**PROMOVIPE E SHUKAR
BUTYAKE SHAIPTYENGO VASH
ROMANE, ASHKALYUNE THAY
EGIPQANYUNE TERNE ANI
KOSOVA**

**Tehnikune Phikodeipaski Ekipa thay Rashtrako
Ofisi vash Centraluni thay ratyoriguni Evropa**

Publikipaske hakaya © Mashkarthemutni Butyaki Organizacia 2017.
Angluno Publikipe 2017.

O publikipya e Mashkarthemutna Butyaka Organizaciako silen publikipasko hakay talo 2-to Protokoli e Mashkarthemutne Lekanipasko vash Publikipaske Hakaya. Palo sah, harne kotora olendar shay reproduktinyona bizo autorizipe, tali kondicia kay o resursi te lepargyol. Vash o hakaya e reproduksiako ose translaciako, musay te aplikinyol ko ILO Publications (Hakaya thay Lisensipe), International Labour Office, CH-1211 Geneva 22, Switzerland, ose prekal email: rights@ilo.org/ pubdroit@ilo.org. Mashkarthemutno Butyako Ofisi shukar ajukerla ayeka aplikacie. Biblioteke, institucie ose yaver kola vastinena talo registripe organizaciengo e reporoduktipaske hakayenca shay kerna kopie pe pashipe e licenca kola meklona olenge vash akava puqipe. Vizitinen www.ifrro.org vash te arakhen e organizacia vash reproduktipaske hakaya ani tumari rashtira.

Promovipe e shukar butyake shaipyengo vash Romane, Ashkalyune thay Egipqanyune terne ani Kosova: MBO-esko re-sursengo godideipasko Lil / Mashkarthemutno Butyako Ofisi, Tehnikune Phikodeipaski Ekipa vash Shukar Buti thay Rashtrako Ofisi vash Centraluni thay Ratyoriguni Evropa. - Pristina: MBO, 2017

ISBN: 978-92-2-830898-3 (print)
978-92-2-830899-0 (web pdf)

Mashkarthemutno Butyako Ofisi. Tehnikune Phikodeipaski Ekipa thay Rashtrako Ofisi vash Centraluni thay ratyoriguni Evropa.

ternengo butyaripe / butyaripasko promovipe / shukar buti / butyaripaske politike / legaluno aspekti / Roma / Ratyoriguni Evropa

Si shayutno pe anglikani *"Promoting decent work opportunities for Roma, Ashkali and Egyptian youth in Kosovo: an ILO resource guide"*, ISBN 978-92-2-131473-8 (print), 978-92-2-131474-5 (web pdf); albanyuni *"Promovimi i mundësive për punë të denjë për të rinjtë Romë, ashkali dhe egjiptian në Kosovë: një udhëzues i ILO-s"*, 978-92-2-830896-9 (versioni i shtypur), 978-92-2-830897-6 (web pdf); srbyuni *"Promovisanje mogućnosti za dostojanstveni rad za mlade Rome, Aškalije i Egipćane na Kosovu: Vodič MOR-a"*, 978-92-2-830900-3 (print), 978-92-2-830901-0 (web pdf);

MBO Katalogipe ko Publikipaske Informacie

O anavipya vastime ko MBO-eske publikipya, kola si pe pashipe e Yekhune Naciengo praktikenca thay o prezentimo materiali odote na dikhlarna o mothavipe e varesave godinipasko pe kotor e Mashkarthemutna Butyaka Organizacia ko phanglo e legalune statusea e varesava rashtrako, kotoresko ose teritoresko ose olenge autoritetengo, ose phanglo e samatradenge definipea.

O godornipe e gndipyengo kola dendile ko parafime artiklya, rodlaripya ose yaver kontributya si sahipea e olenge autorengi, thay o publikipe na dela nisavo aprovipte kotar Mashkarthemutni Butyaki Organizacia vash o gndipe kova mothavdilo odote.

Referenca ko anav e firmengo thay komercialune produktengo thay procesi na dela nisavo aprovipte kotar Mashkarthemutni Butyaki Organizacia, thay o na leparipe e varesava firmako, komercialune produktesko ose procesesko na si signali e na aprovipasko.

MBO publikipya thay digitalune produktya shay lelona kotar bare pubstikenge bikinutne thay digitalune distribuciake platforme, ose direktipea kotar ilo@turpin-distribution.com. Vash maybut informacie, vizitinen amari uebrig: www.ilo.org/publns ose kontaktinen ilopubs@ilo.org.

Printimo ani Prishtina.

Akava publikipe ulo shayutno nays e phikodeipasko kotar Izraelesko Raipie.

ANDRIPE

ANGLOALAV	4
SAR TE DRABAREN THAY VASTINEN AKAVA RESURSENGO GODIDEIPASKO LIL	5
PALIKERIPE.....	6
LISTA E AKRONIMYENGI	9
1. INTRODUKCIA	11
TASVIRI.....	12
TASVIRI E SHERUNE PHARIPYENGO	14
GENERAL SITUACIA E ROMANE, ASHKALYUNE THAY EGIPQANYUNE KOMUNITETENGO ANI KOSOVA	17
MBO-ESKO PRATSAV PE DISKRIMINACIA THAY INKLUZIA.....	22
MBO-ESKO PRATSAV PE TERNENGO BUTYARIPE	24
EVROPAKA UNIAKE PRATSAVA THAY STRATEGIE VASH ROMENGI INKLUZIA	25
MASHKAR-SEKTORUNO IMPAKTI KO POLITIKENGO KERIPE	28
2. LEGALUNE INSTRUMENTYA THAY PRATSAVA PE DISKRIMINACIA	33
REZIME	34
SO SI DISKRIMINACIA?	35
SHERUNE PHARIPYA.....	37
KOTOR DUY SHERUNE PHARIPYA	38
PRATSAVA THAY SHUKAR PRAKTIKE	39
REKOMANDIPYA	48
ALATYA THAY RESURSA	49
3. SOCIALUNO SIGURIPE THAY SHUKAR BUTI KOTOR TRIN	58
TASVIRI	58
SO SI SOCIALUNO SIGURIPE?.....	59
SHERUNE PHARIPYA	60
PRATSAVA THAY SHUKAR PRAKTIKE	63
REKOMANDIPYA	67
DROMA THAY RESURSYA	69

4. JANIPASKO EVOLVIROPE THAY E TRANZICIA SKOLATAR PE BUTI	71
TASVIRI.....	72
SO SI TRANZICIA KOTAR SKOLE PE BUTI?.....	73
SHERUNE PHARIPYA.....	74
SHUKAR PRAKTIKE THAY BAJAKYA	77
POLITIKAKE REKOMANDIPYA	82
DROMA THAY RESURSYA	84
 5. AKTIVUNE TREGOSKE MARKETESKE POLITIKE THAY BUTYARIPASKE SERVISYA	 87
TASVIRI.....	88
SO SI AKTIVUNE BUTYAKE MARKETESKE POLITIKE (ABMP)?.....	89
SHERUNE PHARIPYA.....	91
PRATSAVA THAY SHUKAR PRAKTIKE	93
REKOMANDIPYA	100
DROMA THAY RESURSYA	101
 6. BIZNISYA PROMOCIA THAY YESIL EKONOMIA.....	 103
TASVIRI.....	104
SO SI BIZNISESKI EDUKACIA?	105
SHERUNE PHARIPYA.....	106
PRATSAVA THAY SHUKAR PRAKTIKE	108
REKOMANDIPYA	116
ALATYA THAY RESURSYA	117
 7. SOCIAL PARTNERYA THAY SOCIAL DIALOGI PE ROMANE TERNENGO BUTYARIPE	 121
KOTOR EFTA	122
SO SI SOCIAL DIALOGI?	123
SHERUNE PHARIPYA.....	124
PRATSAVA THAY SHUKAR PRAKTIKE	125
REKOMANDIPYA	128
ALATYA THAY RESURSYA	129

Romengo diskriminipe ko butyako trego qalavla savoren, na numay e Romen. Yekhipe e shaipyengo thay treteripe ko butikeripe si kotor e fundamentalune principyengo thay hakayengo pe buti kola si baza e socialune hakayipasko, thay odoleske si integraluno kotor e MBO-eska Shukar Butyaka Agendako.

Promovipe e shukar butyako vash o Roma thay na-Roma sar vi vash terne, thay vash specifikkune grupe mashkar Romane terne, sar si juvla thay qhaya ose terne qhavore e pharipyenca, mothavla o pakyavipe vash o shukar avipe, phagipe e qororipaske ciklesko thay aqhavipe e nashalipakso e mahatne manushikane kapitalesko. Vastipe e kreativitetesko thay energiako e savore ternengo thay pheripea vastipea olenge janipyengo thay talentyengo shay numay bayarla o avutno ekonomikuno bayripe thay prosperiteti vash savore.

Ko nakhle dekode buderi iniciative fokusisale pe Rommengo pashipe thay na diskriminipe. E general balansa e akale iniciativengi sikavla o musayipe vash maydur sistematizipaske bajakya vash te adresingyon o bazikune faktorya kola qhelale kerna Romane ternengo integripe ko butyako trego thay olengo akcesi ko shukar butyaripe.

Akale Resursenge Godideipaske Lilea, MBO mangela te zorakerel o janipe thay o halovipe e savore mahatne mehanizmengo vash Romengi situacia ko butyaripasko trego ko aspekti e diskriminipasko, marginalizipasko thay na theripe e akcesesko ko resursya thay servisy. Resursengo Godideipasko Lil anela khetane relevantune mashkarthemutne instrumentya thay eksperience kola shay dena godi thay ashutinena Evropake trin rigune partneren thay savore yaver interesime partneren pe olengo tentipe vash te marenpe mamuy e buhli institucionaluni thay butyake marketeski diskriminacia, sar vi o qororipe mashkar o Roma.

O Resursengo Godideipasko Lil shay vasingyola ko buderi droma

- Sar informaciko resursi vash o Roma thay butyako trego
- Sar alati e avokipasko vazdipe e janglaripasko
- Sar baza vash kapacitetengo bayripe, prekal o evolviripe e treningoske materialengo. Akava shay kergyola vash specifikkune akterya dikhlaripea vi e Romane organizacien ose ternenge organizcie, tregoske unie, butideipaske organizacie, politikake kerutnen, medie, publikune butyaripaske servisy, deyutne e mikrofinansingo, lokaluna autoritetya, mashkar yaver institucie vash sikavipe.

Pakyava kay o barvalipe e informaciengo thay referencengo ko maydur eksperience ko akava Resursengo Godideipasko Lil ka del raipyenge, organizcienge vash butideipe thay butikerne sar vi e yaverenge ko buhlo komuniteti kola marenape vash Romenge hakaya, ideye, strategie thay praktikune bajakya kola ka inspirinen olen vash te luyaren te keren buti direkt eliminipe e na shukar quqipyengo vash Romenge hakaya ani butikeripaski umal.

Antonio Graziosi

Direktori

MBO Tehnikune Phikodeipaski Ekipa vash Shukar buti thay

Rashtako Ofisi vash Centraluni thay Ratyoriguni Evropa, Budapest

SAR TE DRABAREN THAY VASTINEN AKAVA RESURSENGO GODIDEIPASKO LIL

Akava Resursengo Godideipasko Lil prezentinla relevantune mashkarthemutne instrumentya, shukarne praktike, resursya thay sikle siklipya ano umal e ternenge pashipasko ko butyako marketi, thay specifikiyea ve Romengo, rezultime kotar aktivitetiya kotar MBO ose oleske themutne vay mashkarthemutne partnerya thay akterya.

Akale Resursenge Godideipaske Lilea, MBO pakyala te

- zorakerel o janiye thay halovipe e savore akterengo vash Romengi situacia ko butyako trego ko aspekti e diskriminipasko, marginalizipasko thay na theripe e akcesesko ko resursya thay servisya
- phikoinel trin rigune partneren ko politikengo keripe, sar vi civilune amalipaske organizcien kola kerna buti ko Romenge puqipya, sar vi komuniteteske lideren te avokinen vash promovipe e shukar butyako vash terne Roma
- kontribuiel pe adaptipe e eksperrencengo thay shukar praktikengo vash promovipe e pashipasko ko butyako trego e ternen e Romane komunitetesko ani Centraluni thay Ratyoriguni Evropa.

Sakoya broshura e Resursenge Godideipaske Lilesko generalipea prezentinla o sherune puqipya thay pharipya ano sherune umala e promovipasko e shukar butyako vash Romane terne, amalimo kotar prezentepe e pratsavengo thay shukar praktikengo vash te adresinen akala pharipya. Rekomandipya vash raipaske akcie si prezentime. Sakoya broshura sila sekcia vash elementya thay resursya kola shay ashutinenah sah interesime akteren vash te keren efektivune politike thay programya.

Si konsiderimo ushkavipe ko puqipya kola prezentisale ko Resursengo Godideipasko Lil, soske o pharipya thay politike pashona thay silen efekti pe yekh yaver. buderi puqipya kola si sikavde ano individualune brochure ri-lepargyona, soske e diskriminacia ani edukacia, socialuno ulavipe, marginalizacia ko butyako trego, na adekvatuno socialuno garavipe ose limitimi kontrola vash ekonomikune resursya si phangle mashkar lende, thay efektivune politikake solucie musay te adresinen buderi pharipya yekh palo yekh. Sar vi, o kishlipe e informaciengo thay na theripe e monitoripakso thay politikenge evaluipasko thay programengo adresime ko Roma limitinla politikengo evolviripe ko verver sektorya. Ji kay buderi drabarne mangna te fokusinyon ko specifikune brochure, yaver shay inspiringyona kotar drabaripe e buderi ose sah broshurengo sar pustikake kotora.

Sitov mahatno te jangyol kay o Rom – Evropako maybaro minoriteti – na si homogenizimi grupa. Romane ternengo marginalizipe ko butyako trego sitov kerdo kotar verver socialune, kulturake thay ekonomikune faktorya. Thay, politikengo impakti varinla konsideripea ko verver kontekstya. Prekal sikavipe e sherune puqipyengo thay leparipe e shukar praktikune misalengo, elementya thay strategie, Resursengo Godideipasko Lil dela shrdipaski thavd vash keripe e politikengo thay programengo, kola, palo sah, musay te adaptinyon ko adekvatuno konteksti thay mangipya e specifikune target grupengo.

E general verzia e Resursenge Godideipaske Lilesko si produkti e ekipaka butyako ano rami e proyektesko “Promovipe e Shukar Butyake Shaipyengo vash Terne Roma ani Centraluni thay Ratyoriguni Evropa”, kova implementisalo mashkar 2015-2016 kotar Mashkarthemutni Butyaki Organizacia, Tehnikune Phikodeipaski Ekipa vash Shukar Buti thay Rashtrako Ofisi vash Centraluni thay Ratyoriguni Evropa Budapest thay finansirimo kotar Izraelesko Raipe.

Silke Steinhilber, Verena Schmidt thay Sofia Amaral de Oliveira koordininde proyekteski implementacia, zorale phuikodeipea kotar Antonio Graziosi, MBO-esko Direktori SHBE/RO Budapest. Resursenge Godideipaske Lileski Kosovaki verzia kerdili talo rami “Promovipe e Shukar Butyake Shaipyengo vash Terne Roma, Ashkalie thay Egipqanya ani Kosova¹” vash 2017-18, finansirimo kotar Izraeleski Raipe. O projekti ani Kosova si talo dikhlaripe e Mariko Ouchi, Specialisti vash butyake kondicie thay butyake/polyenge yekhipasko vash MBO SHBE/RO Budapest thay Lindita Boshtarakaj, Proyektesko koordinatori ani Prishtina, Kosova. Avner Amrani phikoingya o projekti sar kotorleyutno ani rig e Izraleska Ministriako vash Ekonomia

Gábor Daróczy (Romaversitas Foundation) dengya tehnikuno phikodeipe vash te zorakergyol e relevanca e Resursenge Godideipaske Lilesko vash Romane terne, te organizinel konsultacie thay produktipe thay validacia e godideipaske Lilesko.

Laura Salomons dikhla o projekti thay Resursengo Godideipasko Lil truyal buderi etape, adikeripea o dikhipe thay koordinacia e Linda Chikán aka administrativune phikodeipea.

O kolege ko MBO SHBE/RO Budapest, konkretipea Mauricio Dierckxsens, Kenichi Hirose, Dragan Radic, Grigor Gradev, Ildiko Rigó, thay Monica Angelena Johnson dende tehnikuno thay administrativuno phikodeipe.

O andripe e Resursenge Godideipaske Lilesko si bazirimo pe lil gatisardo kotar Susan Divald. Angluno teksti draftisalo kotar Sriani Ameratunga Kring thay Joanna Kostka (socialuno siguripe). Editing kerde Anita Grace thay Elaine Fultz. NEsave e shukar praktikake misalengo si kontributi e ekspertengo thay praktisionerya kotar relevantune organizacie, sherunipea Ágnes Kelemen (Autonomia Foundation) Belén Sánchez-Rubio (Fundación Segretariado Gitano), Alexandra Dinu (Romano ButiQ), Melinda Kassai (Pro-Cserhát Association) Károly Káló (Bhim Rao Association), thay Gordana Bošković (Centre for Vocational Education and Training) e Ana Maraš (Montenegrin Employers Federation).

Mahatno phikodeipe thay tehnikuno ashutipe lelilo kotar verver MBO eske kolege thay tehnikalune departamentya ani Zheneva, thay yaver thane, dikhlaripea Niall O’Higgins (MBO Ternengo Butyaripasko Programi), Martin Oelz thay Mari Schlanbusch (Polyengi, Yekhipaski thay Diversiteteski Kranga e Butyake KONDiciengo thay Departamenti vash Yekhipe), Katherine Landuyt, Natan Elkin thay Franco Amato (MBO Mashkarthemutno Butyake Standardesko Departamenti), Laura Brewer thay James Windell (MBO Janipaski thay Butyaripaski Kranga e Departamenteski vash Butyaripaski Politika), Christina Behrendt thay Maya Stern-Plaza (MBO Socialune Garavipasko Departamenti), Simel Esim (Kooperativaki Kranga e Kompanieng Departamentesko), Snezhi Bedalli (Fundamenta-

1 Savore reference pe Kosova kerdile baziripea pe konteksti e YN Siguripaske Koncileska Rezoluciako 1244 (1999)

© ILO / Csaba Csóka

lune Principya thay Hakaya pe Buti Kranga vash Raipe thay Trinpartiengo Departamenti), thay Ana Rasovic (MBO Projekt Koordinator MNE).

Buderi ekspertya thay manusha kotar yaver mashkarthemutne organizacie, regionalune organizacie, thay yaver Romane ose pro-Romane organizacie dende olengo vahti thay godi, akate vi Andrey Ivanov (Europaka Uniaki Agencia vash Fundamentalune Hakaya), Vesna Dzuteska-Bisheva (UNDP, Istanbulesko Regionaluno Centro), Hristina Petkova (Evropaka Komisiaki Direktorati – General vash hakayipe thay Konsumatorya) thay olenge kolege kotar DG vash Hakayipe thay Konsumatorya thay *DG vash Butyaripe*, Socialune Puqipyay thay Pashipe; Agota Scharle (Budapest Institute), Matthias Verhelst thay Gabriela Hrabanova (Evropake Romenge Bazikune Organizaciengi Rafin), Belén Sánchez-Rubio (Fundación Segretariado Gitano), Melinda Kassai (Pro-Cserehát Association), Ágnes Daróczi (Europako Romengo thay Travelersengo Forumi), Denis Durmis thay László Milutinovits (Evropako Konkili, Evropako ternengo Centro Budapest), Ágnes Kelemen (Autonomia Foundation) thay Ákos Topolánszky (Evropako Ekonomikuno thay Socialuno Komiteti).

Buderi kolege, ekspertya thay manusha kotar mashkarthemutne thay Hungariake organizacie, sar vi regionalune Romane thay pro-Romane organizacie lele kotor pe diskusie ko Ekspertengo Kedipe ko 7-to Yuli 2015, thay 22-to Marti 2016, thay ko Validipasko Vorkshop ko 10-11-to Mayi 2016 prekal ulavipe olenge ekspertizako thay deiyea pherune resursya.

Heiko von Schrenk planiringya o Godideipasko Lil, thay Csaba Csóka thay Roland Bangó fotografinde ververutne realitetya phanglo e butya ko Romane terne ani Hungaria olenge kamerenca. Norma Nardi thay olake kolege kotar Visuality ashutinde te vizualina o kompleksiteti thay mashkar phanglipe e pharipyengo ani grafikuni forma.

Akaya verzia e Godideipaske Lilesko si adaptimi ano Kosovakokonteksti thay realiteti baziripea pe informacie kola lelile kotar sherune akterya pe yekh kedipe organizimo ani Prishtina, ko 20 April 2017. O kedipe organizisalo vash te validinel e general verzia e Gdodideipaske Lilesko kotar e sperspektiva e kolegengi, ekspertengi thay praktisionerya kotar publikune institucie², socialune partnerya, thay civilune amalipaske organizacie³ ani Kosova. On savore kontribuinde ko akava kedipe prekal ulavipe e olenge eksperiencengo, ekspertizako thay pherune resursya pecifikune vash Kosova, kola konsolidisale thay inkorporisale kotar Lindita Boshtrakaj prekal o kontributi kotar o Levent Koro thay Isak Skenderi. O Godideipasko Lil ani Kosova mayangle ka vasingyol sar resursi te:

- Dikhel o pharipya ko butyako marketi kolenca arakhlona o terne Roma, Ashkalie thay Egipnqayna ano trin komune, prekal olengo aktivuno kotorleipe pe procesi e informaciengo kedipasko;
- Analizinel o krisune, politikune, socialune thay ekonomikune faktorya kola sikavna butyaripaski situacia e terne Romengo, Ashkaliengo thay Egipqanyengo;
- Identifikinel shaipya thay strategie vash te promovinel shukar butyaripaske rezultatya vash Romane, Ashkalyune thay Egipnqayune terne ano olenge komunutetya thay
- Resel lekanipe vash o bajakya kola musay te implementingyon vash laqharipe e butyaripaske rezultatengo e Romane, Ashkalyune thay Egipqanyune ternengo, sikavipe e prioritetengo thay keripe e som akciake planengo ko komunake nivelya.

O proyekti pe ayni vaht ka del hari phiko pe implementacia e propozime bajakengo.

Amen pakya kay o Godideipasko Lil thay o sikle siklipya kotar akaya pilot implementacia ko trin komune ka inspirinen programya thay politikengo evolviripe direkt promovipe e shukar butrikeripasko e Romane, Ashkalyune thay Egipnqayune ternengo ani Kosova.

2 Ofisi vash SHukar Raipе – Sherune Ministresko Ofisi, Ministria vash BUti thay Socialuno Shukaripe, Ministria vash Edukipe Skencia thay Tehnologia, Androne Butyengi Ministria, 7 Komunake Butyaripaske Ofisya

3 Voice of Roma, Ashkali and Egyptians; Kosovo Education Center; Balkan Sunflowers, BGO Juvlengi Rafin QELIZA.

LISTA E AKRONIMYENGI

ABTP	Aktivune Butyake Tregoske Politike
AFH	Europaka Uniaki Agencia vash Fundamentalune Hakaya
BIIP	MBO-esko Butyaripasko Intenzivuno Investipasko Programi
BMIS	Butyaripaske Menajipesko Informipasko Sistemi
BMKA	Butriguni Mothavipaski Kedipaski Anketa
BRO	Bi Raipkani Organizacia
BTP	Bruto tranutno produkti
CRE	Centraluni thay Ratyoriguni Evropa
CSB	Centro vash Socialuni Buti
EK	Evropaki Komisia
ERHC	Evropako Romenge Hakayengo Centro
ESF	Evropako Socialuno Fondi
EU	Evropaki Unia
EUL	Evropaka Uniako Lekanipe
FSG	Fundación Secretariado Gitano
IT	Informaciaki tehnologia
JBE	Juvlengo Biznisesko Evolviripe
JCP	Jobcentre Plus
JVB	MBO-esko programi Jan vash Biznisi
KFPM	Kosovaki Fondacia vash Puterdo Malipe
KEFDMJ	Lekanipe vash Eliminipe e sah Formengo e Diskriminaciako mamuy o Juvla
KERD	Komiteti vash Eliminipe e Racialuna Diskriminaciako
KLT	Kondicionalune lovengo transferi
KTU	YT Kongresi e Tregoska Uniako
KOKI	Komunako Ofisi vash Komunitetya thay Iranipe
LB	Lumiaki Banka
LEE	Lokaluno ekonomikuno evolviripe
LFEU	Lekanipe pe Funksionipe e Evropaka Uniako
MBO	Mashkarthemutni Butyaki Organizacia
MBQ	Meşteshukar ButiQ
MBSSH	Ministria vash Buti thay Socialuno Shukaripe
MKCPH	Mashkarthemutni Lekanipe vash Civilune thay Politikune Hakaya
MKEFRD	Mashkarthemutni Lekanipe vash Eliminipe e Sah Formengo e Racialuna Diskriminaciako

MLESKH	Mashkarthemutno Lekanipe vash Ekonomikune, Socialune thay Kulturake Hakaya
MOB	Mashkarthemutni Organizacia vash Butyakedeyutne
NBP	Nacionaluni butyaripaski politika
NBST	Ni ano butyaripe, skolupe ose treningo
NYR	Nakhli Yugoslaviaki Republika
OELE	Organizacia vash Ekonomikuno Ledeipe thay Evolviripe
OKP	Ofisi vash Komunitetenge Puqipya
OSHR	Ofisi vash Shukar Raipe
PBS	Publikune butyaripaske servisy
PEQB	MBO-eski Mashkarthemutno Programi vash Eliminipe e Qhavorenge Butikeripasko
RSM	Roma sastipasko kediatori
SAT	Som Amerikake Thema
SBE	Servisy e Bizniseske Evolviripasko
SBP	Som Bazikune Principya vash Romengo Pashipe
SHLTB	Shrde thay Laqhar Toro Biznisi
SHMO	Sherune Ministresko Ofisi
SSG	Som Socialuno Godornipe
TASK	Tranziciaki Anketa Skolatar ani Buti
TBI	Evropaka Uniaki Ternengi Butyaripaski Iniciativa
TBP	MBO-esko Ternengo Butyaripasko Programi
TMB	Tikne thay mashkarutne biznesya
TREZ	MBO-esko Treningengo Paketi vash Ruraluno Ekonomikuno Zorakeripe
YN	Yekhune Nacie
YNEFQ	Yekhune Naciengo Emergentuno Findi vash Qhavore
YNBP	Yekhune Naciengo Evolviripasko Programi
YNTP	Yekhune Naciengo Truyalipasko Programi
YT	Yekhuno Thagarnipe
ZET	Zanatesko Edukipe thay Treningo
UNEP	United Nations Environment Programme
UNICEF	United Nations Children's Emergency Fund
USA	United States of America
VET	Vocational education and training
WB	World Bank
WED	Women's Entrepreneurship Development
YEI	European Union Youth Employment Initiative
YEP	ILO's Youth Employment Programme

International
Labour
Organization

1

INTRODUKCIA

KOTOR YEKH TASVIRI

O Roma Si Evropaki maybari minoritaruni grupa, e populacia pashe 10 ji 12 milionya.⁴ Inisoske prez-entune virtualipea ani sakoya Evropaki rashtra, o Roma si koncentrima ani Centraluni thay Ratyori-guni Evropa – pashe po 3 milionya jivdinena numay ani Rumunia, Bulgaria thay Hungaria – thay ko Mesmeriguno Balkani, kolengo gendo resla ji 600,000 ani Serbia.⁵ Phanglo e bare gendoa, nesave yaver aspektya e Romana demografiako kerna olengi situacia specialuni. O Roma na si numay maybaro minoriteti ani Evropa; on kerna mabyaro kotor e Evropake rashtrengi. Madam e yaver populaciake grupendar, palo sah, O Roma na silen kheruni phuv kotar etnikuno avipe, so shay anla kulturako, qhibyako thay politikuno garavipe. Bari decentralizacia thay geografikuno ulavipe e Romengo andar Evropake rashtre kerela ledeipaske akcie phare thay pohale. Madam e yaver minoritarune grupengo ani Evropa thay yaver kola resdte te organizyingon vash te laqharen poro jivdipte pe leipe e socialune hakayengo, akava ulavipe kerla may phare kolektivune akcie kotar o Roma thay vash o Roma vash te kontestinen e diskriminacia thay marginalizacia. Perlay may bari obligacia pe odola kola rodene socialuno yekhipte vash te pheren akava quqipe.

Baziripea pe yekh bari anketa e 11 EU Somjenipaske Rashtrengo kerdi ko bersh 2011, numay yekh kotar trin Roma sine pe pokimi buti, enya kotar 10 jivdinde tali nacionaluni qororipaski lenya, thay pashe panj kotar 10 raportinde kay sinelen etnikuni diskriminacia.⁶ Anglo sah, pe kontrasti e general phura Evropaka populaciako, Romani populacia si terni: Roma kola shay kerna buti si mashkar 25 bersh, pe komparacie e EU-eska kova si 40, thay o Roman eterne reprezentinen 10=20 pe shelipte e neve khuvipyengo ko butyako marketi. Palo sah, sar e 2011-esta, numay 15 pe shel e terna Romana popu-laciako kompletinde e mashkarutni shkola thay pashe 60 pe shel olengo mashkar 16 thay 24 bersh na sine pe buti, skolupe ose treningo.⁷ Akala disavantash e deficitea e shukar butyako kotar e Romani populacia pe generali, kerena som pharo thay urgentuno Romane ternengo integripe ko butyako trego.

4 Sar vasingyola ko Evropake politikune dokumentya thay diskusie, o termi “Roma” referingyola pe verver grupe kola phenena peske na numay Roma numay ini sar Gypsi, Travellers, Manouches, Ashkali, Sinti thay yaver. Akava doku-menti ka vastinel akava termi sar pashutno yekh vastuno penjaripea o barvalipe e diversitetesko e manushengo thay kulturako kole silen.

5 Evropaki komisia: *Romengo Integripe – 2014 Komisiako evalupe: Puqipyay thay respodipyay*, Memo gatisardo kotar Phiko-deipaski Ekipe e Specialune Reprezenteshi e General Sekretareski e Evropake Koncilesko vash Romenge Puqipyay, Bri-seli, 4 Apr. 2014.

6 Evropaka Uniaki Agencia vash Fundamentalune Hakaya (FHA): *Romengi situacia ko 11 EU Somjenipaske Rashtre – Anketake rezultatyay pe dikhipte* (Luksemburgi, 2012) q.12.

7 Lumiaki Banka: *Analiza: Roma*, 24 Feb. 2015; Evropaki Komisia: *EU rami vash nacionalune Romenge strategije: But kerde puqipyay*, Strasburgi, 5 Apr. 2011; FRA: *Romengi situacia*, op. cit., q. 12.

Kutia 1: Ko si o Roma?

Vash maybut desari mile bersha, o Roma, ayeka vi Travellers, Gypsies, Manouches, Ashkali, Sinti, thay yaver grupe sine kotor e Evropaka populaciako. O termi 'Roma' angluni ver alosardilo ko inaguripasko Lumiako Romengo Kongresi adikerdo ano London pe 1971, thay akan vastingyola sar generikuni thay pragmatikuni deskripcia vash diversuni grupa e komunitetengi.

Ani Centraluni thay Ratyo Mesmeriguni Evropa, o Roma sinelen na shukar pozicia pe vahti e tranziciako ko tregoske ekonomie. Historikuni perspektiva ashutinla te astaren dudi ko telune niveleske butikeripya, uqo qororipe, thay buho socialuno ulavipe kole o ROMane komunitetya luyarena te theren ini avdive.⁸ Vash shelbersha, o Roma sine integrame ko lokalune ekonomie pashe olenge beshipaske thana prekal olengo servisengo deipe sar si kovaqluko ose grastengo dikhipe ("grastengo saslaripe"). Industrializacia thay post-industrializacia ko 19-20-to shenbersh thay o peravipe e mangipasko vash o servisya kolen dena o Roma, pe kombinacia e konsolidipea e nacionalune-rashtrengo, kerde kay buderi Roma te ciden vast kotar migripe thay te stacioningyon pe yekh than.

Ko socializmesko vahti, o Roma butver adikernay pozicia sar bi jande butyarne ano phare industrie. Vash hari, Romenge jivdipaske standardya yaverisale, thay buderi Roma sinelen akcesi pe khera, skolupe thay sastipasko dikhipe. E tranzicia ko ekonomikune marketi, palo sah, ande Romana populaciake bare pharipya. O na funksionipe thay kolapsi e bare rashtreke kompaniengo angya pe tiknaripe e hari-jande butyarnengo. Politike e pphuvyake restoripasko, sar vi pelaripe e som phuvyake butikeripasko, kergya kay buderi Roma te migrinen kotar ruralune thana ano diza. Ko ratyoriguno Balkani, akala pharipya kerdile e civilune maripea, kola ande ko buhlo phiripe e Romane komunitetengo thay olengo avruno migripe ko Evropaka Uniake rashtre.⁹

⁸ AFH: *Romengi Situacia*, vi odote., pp. 13-17.

⁹ S. Muller thay Z. Jovanovic: *Droma pe progresi? Evropaki Unia thay Romengi Inkluzia ko ratyoriguno Balkani* (Budapest, Puterde Malipasko Institututi, 2010), q. 17.

TASVIRI E SHERUNE PHARIPYENGO

Romane komunitetya ani Evropa avdive arakhlona buderi pharipyenca vash socialuni thay ekonomikuni inkluzia: baro qororipe; rumime khera, but ver ano dur thana e limitima infrastruktura; bare sasti-paske problemya; na theripe e akcesesko pe, thay teluno kualiteti e skoluipasko; bibutyaripe ose telune kualitetesko butyaripe; thay diskriminacia.¹⁰ Pe komparacia e pashutne na-Romenca kola jivdinena pashe, on si sherunipea may qhelale ko aspekti e pokime butyengo thay yaver socialune indikatorya. Pe generali, Romengi ekskluzia si maybut ko ratyoriguno balkani desar ani Centraluni thay Ratyoriguni Evropa.¹¹

Romane juvla thay qhaya si but may qorore desar o Romane mursha thay qhavore kana vak-ergyola vash edukacia, butikeripe thay sasti. Olengo may limitimo skoluipasko suksesi, kombinimo e general jivdipaska segregacia thay diskriminacia, anela polyenge-spezifikkune pharipya pe butyaripe.¹² Tradicionalune polyenge rolengo ulavipe thay na shukar infrastruktura zorakerla akala pharipya, rezultipea pen a yekhuon pharipe e bi pokime dikhipasko thay kherenge butyengo kola kergyona kotar Romane juvla. Ko buderi marginalizime Romane komunitetya, o juvla sherunpea na silen akcesi pe qhavorengo siguripe thay dikhipe.

Ji kay buderi pharipya arakhlona pe drom e Romenga inkluziako ko butyako marketi, vi o Romane terne arakhnape specifikkune pharipyenca sar yaver terne. O terne sherunipea kerena kvash-vaht-eske, na stabilune ose sezonalune butya, thay kerna buti ani na formaluni ekonomia bizo akcesi pe socialuno garavipe. On si may vulnerabilune vash biznisesko cikli. But ver “palune butyarne-anglune paldime”. Pe ayni vaht o terne maybut qalavdile kotar ekonomikuno peripe ani Evropa, sar evidentisalo kotar general ternengo bibutikeripasko tasviri – misalake, 53.2 pe shel ani Spania ko 2014, thay 39.3 pe shel ani NYR Macedonia ko 2014.¹³ pe ayni vaht baro gendo e ternengo dekuraisalo, thay odoleske na rodona aktivno buti ini soske on si, pe principi, shayutne thay silen mangipe te keren buti.¹⁴

General, terne Romane juvlengo thay murshengo (phure 15-24) kotorleipe ano skolupe bayrilo substancialipea ani nakhli dekada. Ji kay buderi roma si ani primaruni thay mashkaruni shkola, o quqipe pe skoluipasko resipe pandar aqhola baro, thay o skolupe na bayargya o niveli ni olengo butyariipasko ni e masekune pokipasko.¹⁵

Ko 2011, Evropaka Uniaki Agencia vash Fundamentalune Hakaya (AFH) pe ledeipe e YNEP thay Lumiaka Banka kerde yekh buhli thay sahasardi anketa vash o Roma ko 11 EU Somjenipaske Rashtre thay pashutne Evropake rashtre. O ankete, kola sinelen sherune elementya yekhune, sikavde zorale komparativune informacie vash butyaripe thay Rommengo socialuno statusi. Akala rezultatyatya dena bazikuni thavd vash evaluacia e progreseski pe maripe zorala diskriminaciako. →[Dikh e Kutia 2.](#)

10 AFH: *Romengi Situacia*, op. cit., q.12.

11 AFH: Qororipe thay bibutyaripe: *Romengi situacia ko 11 EU Somjenipaske Rashtre – Romengi anketake informacie ano fokuci* (Luksemburg, 2014), q. 31.

12 AFH: *Romengi Situacia*, op. cit., pp. 9, 17.

13 Vash Spania: Eurostat: *Bibutyariipaski skala ko bershenge grupe, phure 15-24, Spania*, 2015; vash nakhli Yugoslaviaki Republika e Makedoniaki: MBO: Skolatar pe butitranciziaki anketa, *Makedonia 2014* (gatisardo).

14 S. Elder et al.: *Butyake tregoski tranzicia e terne juvlengi thay murshengi ani Ratyoriguni Evropa thay Centraluni Azia* (Zheneva, MBO, 2015), q. 20, dekuraimo terne, para. 45-6.

15 N. O’Higgins: *Roma thay na-Roma ano butyako marketi ani Centraluni thay Disyoriguni Ratyoriguni Evropa*, Romenge Inkluziake Butyake Lila (Bratislava, Yekhune Naciengo Evolviripasko Programi, 2012), q. 49.

Kutia 2: Bazikuni thavd e sherune indikatorengi vash Roma, 2011

Qororipe

- Pashe 90 pe shel e Romengo sinelen pokiye talo nacionaluno prago e qororipasko.
- Pashe 40 pe shel e Romane qhavorengo jivdinde ano khera kote daykho musay te sovel bokhalo ose nashti kinde maro ko paluno qhon.

Skoluipe

- Numay 15 pe shel e terne Romengo agorinde e uqi-mashkarutni skola ose profesia. Terne Romane juvla sikavde may teluno skoluipasko resipe desari terne qhavore.
- Pe generali, numay yekh kotari duy Romane qhavore gele ano anglo-skoluipasko centro, e but may telune kotleipe ko nesave thana.

Informaliteti

- Numay trinto koto e respodentengo sinelen pokimi buti. Olendar, 23 pe shel sinelen buti daykh ver, 21 pe shel sine korkore butyarde, thay 9 pe shel sine butyarde harne vahtea.
- Romane juvla te sine kay kerde buti vash love, but ver kerde buti ani na formaluni ekonomia pe komparacia e murshenca.
- Pe generali, 19 pe shel e Romengo pe pokimi buti phende kay na sinelen medikaluno siguriye, thay sakova trinto Romano respondententi phuro 45 thay may but na lela ose na ajukergya te lel e penzia (ko buderi rashtri, negativune ajukeripya pe na-Romengo koto kvash sine pe Romengo pe sheliye).

Ni pe butyaripe, skoluipe vay treniingo

- 58 pe shel e terne Romengo na sine ni butyarde, ni skoluime ose trenirime (NBST kategoria), pe komparacia e 13 pe shel e EU ternendar.

Bibutyaripe

- Yekh-trinto e puqle romengo sine bibutyako, kolendar 74 pe shel phende kay siton rodiba pokimi buti.
- terne e bershendari 16 ji 24 sinelen may teluni butyaripaski skala mashkar o Roma, 24 pe shel.
- Numay 28 pe shel e Romengo e bershengo 16 thay may but, pe komparacia e 45 pe shel e na-Romengo kola jivdinena pashe, phende kay e pokimi buti sine olengo sherun aktiviteti.

Socialuno Garaviye

- Pe komparacia e na-Romana populacia kola jivdinena pashe, o Roma sinelen but may hari sastipasko siguriye ose penziako benefiti.
- Romane juvla raportinde may qhelalo sastipe thay limitimo akcesi pe sastipasko dikhipe desari na-Romane juvla, thay sine may jande vash socialune benefitya desari Romane mursha.

Diskriminacia

- Ani Spania, Romania thay Portugalia, 38–40 pe shel e puqle Romengo phende kay sinelen diskriminacia pe butyako marketi ko nakhle panj bersha. Ani Italia, Grecia thay Qekiaki Republika, o statistike sine mashkar 66 thay 74 pe shel. Buderu olendar phende kay sinelen diskriminativuno tretmani pe buti, misalake ani Qekiaki Republika, 41 pe shel thay ani Grecia, 33 pe shel.

Polyengo quqipe

- 65 pe shel e terne Romane juvlengo, pe komparacia e 52 pe shel e terne Romane murshengo, na sine pe buti, skolupe ose treningo.
- Polyengo quqipe pe skoluipaske resipya thay o buhlo na hakyuno ulavipe e bipokima dikhipaska butyako, pe kombinacia e limitime akcesea pe servisya e qhavorenge dikhipasko, kontribuinena pe vulnerabiliteti e juvlako pe butyako trego.
- Resursi: AFH 2011 Anketa, <http://fra.europa.eu/en/publication/2012/situation-roma-11-eu-member-states-survey-results-glance>

GENERAL SITUACIA E ROMANE, ASHKALYUNE THAY EGIPQANYUNE KOMUNITETENGO ANI KOSOVA

Penjarde sar trin ulavde minoritarune komunitetya ani Konstitucia, o trin komunitetya registrisale kotar 2011-to bershesko Populaciako thay Ekonomikune Familengo Registripe kolendar 8,824 (Roma), 15,436 (Ashkalie) thay 11,524 (Egipqanya), pe totali 35,784 manusha, kola kerna pashe 2.05% e general Kosovaka populaciako. Palo sah, akala komunitetya (maybut o terne) luyarena te oven ani bi avantazhuni situacia ko buderi jivdipaske sfere pe komparacia e yaver komunitetenga kola jivdinena ani Kosova.

Qororipe thay socialuno phikodeipe

Pashe 17.6% e Kosovaka populaciako jivdinela tali qororipaski lenya thay 5.2% tali ekstrem qororipaski lenya.¹⁶ Inisoske o qororipakso raporti na sikavela nisavi informacia vash qororipasko degradipe baziripea pe verver etnikune/komuniteteske grupe, buderi yaver studie sikavena kay o Romane, Ashkalyune thay Egipqanyune komunitetya siton disproportionalipea qalavde kotar absolutune qororipaske skale. Misal, pe yekh studie e bersheski 2013 kerdi kotar UNDP/YNEP ano komune Fushë Kosovë / Kosovo Polje thay Obiliq / Obilic sikavla kay duy-trinto e Romane komuniteteske familiengo pashe kvash e Ashkaliengo thay maybut desat yekh trinto e Egipqanyune komunitetesko silen pharipe pe siguriye e habasko thay yaver bazikune mangipyengo.¹⁷

Akava konfirmingyola vi kotar e figura e social ashutipaska skemako koya si kerdi vash te del bujeti-finansipe e minimum pokipasko vash but qorore familie vastipea kategorie vash kvalifikacia thay testipaske drama. Baziripea pe informacie kotar Ministria vash Buti thay Socialuno Shukaripe (MBSSH), ko bersh 2015 pashe 8% e familiengo lele lovesko benefiti kotar social ashutipaski skema kote kotar Romane, Ashkalyune thay Egipqanyune komunitetya, pe komparacia e general populaciaka hisako kotar 2%. Palo sah, kana vakergyola vash bazikune penzie¹⁸, e general hisa e jenengo kotar akala komunitetya kola lena penziaki skema nakhla talo general gendo e 2%. E hisa e Romengi, Ashkaliengi thay Egipqanyengi kola lena bazikuni penzia sine 0.2% ko bersh 2016¹⁹. O tikno gendo e manushengo kola lena bazikuni penzia shay phangyola e faktea kaya kale komunitetenge manusha na jivdinena but²⁰ thay/ose na theripe e civilune registripaske dokumentengo kova aqhavela olengo aplikipe ani akaya skema.

16 Qororipaski Skala ani Kosovaki Republika (2012-2015), Kosovaki Agencia vash Statistike thay Lumiaki Banka, 2017

17 Yekhune Naciengo Evolviripasko Programi (YNEP) (2013): Qalavde Komunitetengo Evalupasko Raporti.

18 kola si bazikune bersha vash penzia kola pokingyola savore Kosovaka Republikake dizunenge, kola si pedral 65 bersha pe kobaripe kotar € 75

19 Strategia vash Romengi thay Ashkaliengi Inkluzia ano Kosovako Amalipe 2017-2021, Sherune Ministresko Ofisi, 2017

20 kova pakyavgyola te ovel ji 60 bersha, dikhlo kotar Balkan Sunflowers (2016): Nevo sastipasko Siguriye ka garavel jivdipya: Romane, Ashkalyune thay Egipqanyune komunitetengo jivdipasko lugipe thay sastipe ani Kosova

Edukiye

Yekh baro gendo e Romane, Ashkalyune thay Egipqanyune ternengo ose na siton astarne ano edukipe ose mekhena e skola. Akava, sar rezultati, kerela maypharo olengo astaripe ano amalipe. Buder qhavore kotar akala komunitetya mekhena e skola saro sebepi e qororipasko thay mangipe vash keripe buti vash te ashutinen olenge familien. Akava haribut konfirmisalo o rezultaty e Butriguna Mothavipaska Kedipaska Anketako (BMKA) kerdi mashkar o bersha 2013-2014 koya sikavgya kay qhavorengo butikeripe si maybut mashkar o Romane, Ashkalyune thay Egipqanyune komunitetya pe komparacia e general populacia, soske pashe 16.6 % e qhavorengo 5-17 bershune siton angazhime ko nesave butya pe komparacia e Kosovake general gendoa kotar 10.7%²¹.

Qororipastar desar, limitimo janipe vash skoluipasko vaznipe thay qhayengo rano prandipe konsideringyola te oven yaver sebepya e skolake mekhipasko²².

Som sursi kalkulingya e skema e skolake nakhavipasko vash akaya grupa thay kergya komparacia e nacionaluna skala (→dikh tabela 1).

Tabela 1: Skoluipaske Mothavne

Mothavno	Deskripcia	RAE	Genral
Net nakhavipe e primarune skoluipasko	Procenti e qhavorengo e skolake bershengo kola registrinena angluno skolako bersh	68.1	91.6
Proporcja e primarune skoluipaske nakhavipasko	Procenti e qhavorengo e bershengo e primarune skoluipaske kola aktualipea nakhavena sekondaruno skolupe	85.3	98.0
Proporcja e telune skoluipaske nakhavipasko	Procenti e qhavorengo e telune sekondarune skoluipaske bershengo kola nakhavena teluno sekondaruno skolupe ose may uqe	65.0	95.9
Proporcja e uqe sekondarune skoluipaske nakhavipasko	Procenti e qhavorengo e uqe sekondarune skoluipaske bershengo kola nakhavena uqe skoluipi ose may uqe	30.3	82.0
Proporcja e sekondarune skoluipasko	Procenti e qhavorengo e sekondarune skoluipaske bershengo kola nakhavena sekondaruno skolupe ose may uqe	53.4	90.9
Tranziciaki skala e telune sekondarune skoluipasko	Gendo e qhavorengo kola nakhavena paluno bersh e primaruna skolako ko nakhlo skolako bersh kola si ani angluni klasa e telune telune sekondarune skoluipasko ko vahti e aktualune skolake bersheshko ulavdo e gendoa e qhavorengo kola nakhavena paluni klasa e primaruna skolako ko vahti e nakhle skolake bersheshko	91.1	99.6
Tranziciaki skala e uqe sekondarune skoluipasko	Gendo e qhavorengo kola nakhavena paluni klasa e telune sekondarune skoluipasko ko nakhlo skolako bersh kola si ani angluni klasa e uqe sekondarune skoluipasko ko vahti e actual skolake bersheshko ulavde e gendoa e qhavorengo kola nakhavena e paluni klasa e telune sekondarune skoluipasko ko vahti e nakhle skolake bersheshko	69.9	91.5

Resursi: BMKA Anketa

21 RAE Komunitetya ani Kosovaki Republika: Butriguni Mothavipaski Kedipaski Anketa (BMKA) 2013/4, Kosovaki Agencia vash Statistike, 2014

22 Strategia vash Inkluzia e Romane thay Ashkalyune komunitetengo ano Kosovako amalipe 2017-2021, OSHR-SHMO, Pristina, 2017

Butyaripe

Janipea kay o butyaripasko avipe si direktipea phanglo e skoluipaske resipea, Romane, Ashkalyune thay Egipnqayune komunitetya akale dromea si na yekhipaea qalavde kotar qorore butyake tregoske rezultaty. Akava konfirmisalo kotar Manushikane Evolviripasko Raporti e bersheshko 2010²³ kova sikavla kay o bibutyaripasko niveli mashkar o Romane, Ashkalyune thay Egipqanyune familie ko bersh 2009 sine pashe 58 pe shel, pe komparacia e nacionalune gendoa kotar 45 pe shel. O shaiptya vash o terne si buderipea limitime, sar sikavgyola ki bibutyaripaski skala e pashe 58 pe shel e manushengo e bershengo 15-24, thay maybut desat 67 pe shel vash juvla e som bershenga grupako²⁴. Maydur, buderi ankete sikavde kay kana butyarygona o Roma, Ashkalie thay Egipqanya, on qhivgyona pe telune pozicie thay tikne kvaliteteske butya astaripea akate vi naformaluno sektori²⁵. Pe ayni vaht, o informacie kotar o ankete vash etnikuni struktura e publikune kompaniengo ani Kosova sikavela yekh na favoruni pozicia e akale komunitetengi.

Palo sah, baziripea pe administrativune informacie o Romane, Ashkalyune thay Egipnqayune komunitetya ko bersh 2016 kerena 5.3% e sah registrime bibutyarde manushengo, kolendar Roma pashe 1,9 %, Ashkalie 2.8% thay Egipqanya 0.6%. Akava gendo si but maybaro pe komparacia e olenge general populaciako kotar 2% buderipea sar o sebepi e social ashutipasko soske yekh e kategoriendar e social asistenciako rodla kotar o benefitya te oven registrime sar bibutyarne andar butyaripaske ofisy²⁶.

Tabela 3: Registrime bibutyarne

	Totali	Juvla	Mursha
K-Albanya	76840	34179	42661
K-Roma	1707	719	988
K- Ashkalie	2526	890	1636
K-Egipqanya	584	246	338
Yaver komunitetenge grupe	8841	4062	4779
Totali	90498	40096	50402

Resursi: Butyaripasko Menajipasko Informipasko Sistemi (BMIS), Butyaripaski Agencia

Sar rezultati e kuotako koya kerdili vash Romane, Ashkalyune thay Egipqanyune komunitetya, ko bersh 2016 klientengi proporcja e akale komunitetengi kola integrisale ko butyako trego prekal butyake pashipaske servisy sine 3%, kolendar 1.2% Roma, 1.1% Ashkalie thay 0.8% Egipqanya). Pe yaver drom, o gendo e klientengo kotar akala komunitetya kola benefitinena kotar verver aktivune butyake marketeske mase sar si treningya pe buti, butyaripaske subvencie, praktike thay yaver. sine 7.6% e savore manushengo kola benefitinena kotar akala mase, kolendar 2.3% Roma, 4% Ashkalie thay 1.3% Egipqanya.

Palo sah akava progresi, kombinacia e ververune faktorengi, astaripea strukturalune problemya ko butyako trego, verver diskriminaciake forme, teluno skoluipasko niveli thay janipasko na theripe luyarena te anen pharipe pe leipe e shukar butyaripaske shaiptyengo vash Romane, Ashkalyune thay Egipnqayune komunitetya ani Kosova. Vash terne jene e akale komunitetengo, akala pharipya ovna pandar may phare olenge terne bershendar, so rezultinla pe marginalizacia thay avripe kotar butyako trego.

23 Kosovako Manushikane Evolviripasko Raporti vash 2010, YNEP, 2011

24 Kosovaki Agencia vash Statistike, 2015 Anketa vash Butyako Zoralipe, <https://ask.rks-gov.net/en/>

25 Pokipaski thay Janipaski Anketa, Mashkarthemutni Butyaki Organizacia, 2016

26 Maybaro kotor e naregistrime bibutyarnengo kotar RAE komunitetya si koncentrimo ano Prizrenoske thay Pekyake regionya

Aksesi pe sastipasko dikhipe

Romane, Ashkalyune thay Egipnqayune komunitetya pe ayni vaht arakhlona telune sastipaske rezulta-tenca. Baziripea pe yekh rodlaripe kerdo kotar Solidar Suisse, pashe 79.5% e jenengo e akale komuni-tetngo raportisalo kay na sinelen shaibe te vizitinen e saslarne maybut sar o sebepi e olenge bishaipasko vash te pokinen o ilaqya ose o tretmani ji kay pashe 49% na nakhena sar o sebepi e bara distancako ji ko sastipaske dikipaske khera²⁷. Yaver pharipya kola identifikisale ko akava raporti phanglo e aksesea pe thay vastipe e sastipaske dikipaske servisengo kotar o Romane, Ashkalyune thay Egipnqayune ko-munitetya dikhlarna:

- Teluno janipe vash sastipe thay bishaibe te identifkinen nasvalipaske simptomsya;
- Na theripe e identifikipaske dokumentengo thay na kvalifikipe vash te vastinen publikune sasti-paske servisya;
- Bi pakyavipe ko saslarne thay yaver sastipasko personeli.

Migracia

O bayardo migraciako fluksi kotar e Kosova sar e bershestar 2014 ji ko anglinilay e bershesko 2015 resto ji ko 4.2% e total populaciako ose 75,000 Kosovake dizune kola mekhle e Kosova²⁸. Akava migraciako fluksi astargya konsideruno gendo e jenengo kotar o Romane thay Ashkalyune komunitetya. Inisoske na si ulavde informacie soske baor kotor e migraciako sine na legaluno, o dende informacie kotar Ministria vash Androne Butya vash paldime manushengi readmisiya sikavela kaya kala komunitetya si qalavde dis-proporcionalipea kotar ilegaluni migracia. Inisoske o informacie sikavena kay maybaro gendo e irande manushengo ko bersh 2015 si kotar albanyuno etniciteti, kotar 90% (78% ko 2014), palo olende o Romane, Ashkalyune thay Egipnqayune komunitetya kotar 8% ko bersh 2015 (14% ko 2014) thay kotar 2% e aver komunitetendar ko 2015 (8% ko 2014)²⁹.

Polyengo quqipe

O pharipya kolenca arakhlona o juvla e Romane, Ashkalyune thay Egipnqayune komunitetengo si duy rigune: sar juvla pe generali, thay sar juvlane manusha e akale komunitetengo, maybuder. Pe yaver drom, on ledeinena e e jande pharipyenca vash socialuni inkluzia kotar e juvlani populacia sar vi phar-ipya kola ovena mayphare kotar specifikuni kultura thay polyenge rolya andar olenge komunitetya so shay aqhavla olengo personaluno evolviripe. Teluni skoluipaski skala si kritikuni vash olengi aktualuni situacia, thay khelela mahatni rola vash laqharipe e butyaripaske nivelengo thay sastipaska situaciako.

Sherune mothavne kotar BMKA anketa vash skoluipasko sektori sikavela nafavoruni pozicia e juvlengi kotar akala komunitetya, ini kana komperingyona e infomracienca e murshana populacia e som komunitetengi. Misal, ji kay 86.5% e 15-24 bershune murshengo kotar Romane, Ashkalyune thay Egipnqayune komunitetya shay drabarena thay hraminena, akava si qaquno numay vash 72.8% e juv-lengo e som bershuna grupako³⁰. Baziripea pe som studiripe, Polyengo Yekhipasko Mothavno vash uqi sekondaruni skola³¹ sine 0.8 sikavipea mayteluno nakhavipe e Romane, Ashkalyune thay Egipqanyune

27 Harni Analiza 4: Aksesi thay vastipe e sastipaske servisengo kotar o Roma, Ashkalie thay Egipqanya, Solidar Suisse, 2016

28 Evaluacia e Kosovaka Populaciako vash 2015, Kosovaki Agencia vash Statistike, 2016

29 Kosovako Migraciako Profili ko 2015, Ministria vash Androne Puqipy, 2016

30 Romane Ashkalyune thay Egipnqayune Komunitetya ani Kosovaki Republika: Butriguni Mothavipaski Kedipaski Anketa (BMKA) 2013/4, Kosovaki Agencia vash Statistike, 2014

31 Kalkulime baziripea pe skala e nakhavipaski e uqe sekondarune skoluipasko (laqhardi) vash juvla ulavdi e nakhavipas-ka skala e uqe sekondarune skoluipasko (laqhardi) vash mursha

juvlengo ano uqe sekondarune skole pe komparacia e murshenca (som yekhipasko sikavno sine 0.94 vash teluno sekondaruno skolupe thay 1 vash primaruni skola). Pe ayni vaht, baziripea pe raporti e Kosovaka Fondaciako vash Puterdo Malipe (KFPM), ji kay 11.2% e murshengo kotar Romane, Ashkalyune thay Egipqanyune komunitetya na agorinde niyekh bersh skola, na janena te drabaren-hraminen, akava procenti si but maybaro mashkar o juvla si trin ver may baro (pashe 30% e juvlane respodentyengo phende kay nikana na sine ani skola). Pashe 17.5% e murshengo sine ose agorinde uqi sekondaruni skola, ji kay o procenti e juvlengo sine pashe trin ver may teluno³².

Pe yaver drom, terne thay aranshime prandipya mashkar Romane, Ashkalyune thay Egipqanyune komunitetya ovna but ver. Ko 2014, o procenti e terne prandipyengo anglo 15 bersh sine 11.6 pe shel vash o juvla e akale komunitetengo pe komparacia e 1% e murshengo (0.8% thay 0.1% sherunipea ko nacionaluno niveli) ji kay o prandipe anglo 18 bersha sine 42.7% vash juvla pe komparacia e 13.5% vash mursha (10% thay 1% sherunipea ko nacionaluno niveli)³³. Prandipya ko terne bersha vash akale komunitetenge qhaya anena buderi pharipya sar si aqhavipe e skoluipasko so anla pherune pharipya pe nabutyaripe sar o sebepi e na shukar skoluipasko.

32 Romane Ashkalyuna thay Egipqanyuna Populaciaki Pozicia ani KOsova, Bazikuni Anketa, KFPM, 2009

33 Butriguni Mothavipaski Kedipaski Anketa: General Raporti, Kosovaki Statistikengi Agencia, 2014

MBO-ESKO PRATSAV PE DISKRIMINACIA THAY INKLUZIA

© ILO / Csaba Csóka

Buderi nacionalune, Evropake thay mashkarthemutne institucie aktivno promovinde Romengi inkluzia thay na-diskriminacia ko palune dekada. Ji kay e Mashkarthemutni Butyaki Organizacia (MBO) ji akana na adresingya sistematikepa e Romengi inkluzia, but may hari specifikepa fokusisali pe Romane terne, sila bari eksperienca pe promovipe e shukar butyako, kova astarla adresipe e socialune thay ekonomikune vulnerabilitetisko thay diskriminacia kola dikhena o dezavantazhime manusha thay grupe pe butyako trego.

O principi e yekhipakso thay na-diskriminaciako si sikavdo ani MBO-eski Konstitucia, 1998 Deklaracia vash Fundalemtalune Principya thay Hakaya pe Buti, thay 2008-to bersheski Deklaracia vash Socialuno Yekhipe. Mothavgyola detalipea ani MBO-eske Konvente vash yekhipe thay na-diskriminacia, sherunipea Lekanipe Nos. 100 thay 111, thay mothavgyola vi ano sherune instrumentya sar si e Lekanipe Gn. 122. MBO-eske observipaske trupe analizinena e aplikacia e MBO-eske standardengo thay dela godi e somjenipaske Rashtrengo. pe analiza e raportengi vash aplikacia e Diskriminaciaki (Butyaripe thay Profesia) Lekanipe, 1958 (Gn. 111), Ekspertengo Komiteti pe Aplikipe e Konventengo thay Rekomandipyengo ko buderi sure publikingya observipya thay direct mangipya fokusipea pe mangipe vash te adresingyol e diskriminacia pedral o Roma ano skolupe, butyaripe thay profesia, thay te maren o anglokrisipya thay stereotipya mamuy o Roma, maybut ani Centraluni thay Ratyoriguni Evropa. Sar normativuni organizacia, MBO- na numay kay hraminla thay monitorinla o aplikipe e mashkarthemutne standardengo; vi asistinla e somjenen – raipyen thay butideipaske thay butyarnenge organizacien – pe translacia e akale standardengo pe efektivune nacionalune krisya e solid sistemea vash zoralipe.

Promovipe e shukar butyako si strategikuni khuvipaski thavd vash inkluzia thay realizacia e yekhune shaipyengo. Shukar Butyaki Agenda kerdi kotar MBO thay olake jene penjarla o mahatnipe e promovipasko e socialune yekhipasko prekal shtar mashkar phangle strategikune obyektive, savour kalendar si shrune vash Romane juvlengi thay murshengi inkluzia pe butyako trego: promovipe e hakayengo pe buti; butyaripasko promovipe; buhlaripe e socialune gaarvipasko, thay promovipe e socialune dialogesko. Promovipe e yekhune shaipyengo thay na-diskriminacia si astarni ko sah strategikune obyektive.

MBO-esko pratsav pe shukar bti dikhlarla rodlaripe thay advokacia, tehnikuno phikodeipe thay godideipaske servisya, proyektengo hramipe, thay buhlaripe e mashkarthemutne shukar praktikengo. Buder elementya thay pratsava hramisale thay testisale vash te zorakeren o butyaripe thay keri pe yekhune shaipyengo. Akate dikhlargyola publikune politike vash te lenpe diskriminacia thay te promovinen inkluzia, zorakeripe e qalavde grupengo thay komunitetengo, thay pilot testya e inovativune eksperiyengo. MBO-eski Globaluni Butyaripaski Agenda sila buderi butyaripaske elementya vash te phikoinel butyako kreiripe, dikhlaripea makro-ekonomikune strategie vash butyako=barvalipe thay inkluzivuno bayripe, janipasko bayaripe, mikrofinanca thay lokaluno ekonomikuno evolviripe.

Keri pe negociaciengo thay diskusiako ko trinrigune thay duyrigune (butyake deyutne thay butikerne) nivelya si esencialuno vash demokrativuno shukar phiravipe ano butyako trego thay vash resipe e konsensusesko thay vash aqhavipe e industrialune konfliktesko. Zorakeripe e socialune garavipasko si kritikuno vash lokyaripe e rizikengo. Ironiki pea, o may qorore kolenge maybut manglape socialuno garavipe ko buderi sure si may palune garavde. Ajukeripe e socialune garavipasko, dikhlaripea vi odololen kola arakhlile ko na formalune ekonomikune aranzhmanya, odoleske si sheruni thavd pe promovipe e socialuna inkluziako e Romane komunitetengo.

Pe penjaripe e polyenge-spezifikune rizikya thay pharipya, thay pe fakti kay o juvla ko buderi sure silen may bare thay may phare dizavantazhe ko butyako trego, MBO avokinela vash yekhi pe shaipyengo thay tretmanesko vash juvla thay mursha. MBO pe ayni vaht anela pe mez e barvali ep-skierienca pe adresipe e ternenge butyaripasko. Sitov sheruno partneri e YN-Lumiaka Bankako –MBO Mashkarthemutno Ternengo Butyaripasko programi, thay sila poro dedikimo programi kova sine but aktivuno ani paluni dekada sar respodipe pe globaluni kriza e ternenge butyaripasko.

MBO-ESKO PRATSAV PE TERNENGO BUTYARIPE

© ILO / Csaba Csóka

Avdive, pashe 40% e lumiake ternengo si ose bizo buti ose silen buti numay jivdinena pe qororipe. Pashe 73 millionya terne juvla thay mursha ani lumia rodona buti thay maybut desar trinto kotor olendar kola kerena buti pe evolviripe ekonomie jivdinena e mayhari desar 2 dolarya pe dive. Pe olaki 101to Mashkarthekutni Butyaki Konferencia ano Yuni 2012, MBO aprovingya e Rezolucia pe kharipe e yekhatarune, targetime thay laqharde akcie kola ka lenpe e ternenga butyariipaska kriza. MBO kharla vash akcia pe ternengo butyaripe kharla e raipen thay socialune partneren:

- Te zorakeren o pro-butyariipasko bayripe thay kreiripe e shukar butyengo prekal makroekonomikune politike, butyaripe, butyake tregoske politike, ternengo biznisesko keripe thay hakay te lenpe e socialune konsekvencenca e krizako, ji sugiruunena finansialuno thay fiskaluno stabiliteti.
- Te promovinen makroekonomikune politike thay fiskaluno stimuliye kola phikoinena o butyaripe thay may zoralo kedipasko mangipe, laqharel o akcesi pe finansie thay bayarel produktivuno investipe – leipea pe dikhipe o verver ekonomikune situacie ano rashtre.
- Te aprovinel fiskalune stabilune thay targetime bajakya, sar si mamuy ciklune politike thay rigune-mangipasko intervenipe, publikune butyariipaske programya, skene e butyariipaske siguripasko, butyake-intensivunw infrastrukturake programya, pokipya thay treningoske subvencie thay yaver specifikune ternenge butyariipaske intervencie. Akala programya musay te sigurinen yekhuono tretmani vash terne butikerne.

EVROPAKA UNIAKE PRATSAVA THAY STRATEGIE VASH ROMENGI INKLUZIA

Ji kay ko nakhle 10-15 bersha baro politikuno fokusi dendilo pe adresipe e Romenga inkluziako ko Evropako niveli, avdive e inkluzia aqholo buderipea na realizimi obyektiva. Ko 2005, e Dekada vash Romengi Inkluzia (2005-2015) promovisali kotar Findacia vash Puterdo Malipe e aktivune angashipea kotar Lumiaki Banka thay phikodeipe kotar mashkarraipaske thay civilune malipaske organizacie. may angle lansirisali ko ohto rashtre, palo odova buhlili pe 12. O publikuno lafdeipe e buderi raipyengo kay sistematikipea te ciden o samatrede mashkar o Roma thay na-Roma ano skolupe, butyaripe, sastipe thay khera sine yekh baro evolviripe. Palo sah, ji sine baro entuziazmi thay pakyavipe pe olako lansiripe, e Dekada arakhlili buderi pharipyenca. O evaluacie kola kerdile palo olako agoripe sikavena kay o progresi sine limitimo.³⁴ hramingya yekh pashutno observeri,

Ji kay o Roma na ovna dizune – Vakerava vash o ... efektivune dizune – amare demokracie nashti kharna peste demokracie. Akava si ajukeripasko testi vash demokracia, so sikavla o mentaluno thay psihologikuno sastipe e adekvatune amalipasko.³⁵

EU Rami vash Nacionalune Strategie e Romenge Integripasko, aprovime ko 2011, ande eksperienca e EU Somjenipaske Rashtreng, dikhlaripea odolen kola lele kotor ani Dekada. Talo EU Rami (parafime kotar Evropako Konkili), savour EU Somjenipaske Rashtre kharde vash hramipe e Nacionaluine Strategiengo vash Romengo Integripe e targetime thay integrimo pratsavea ko shtar sherune thavda: skoluioe, butyaripe, sastipasko dikhipe thay khera.³⁶ Evropaki Komisia pe yaver drom buhlargya e iniciativa ko svore Somjenipaske Rashtre thay o politikuno dedikipe ko periodi ji 2020, sar vi keripe e phanglipasko e buhla Strategia “Europe 2020” thay Nacionalune Reformipaske Programya. O paluno si sheruni-pea relevantuno vash Somjenipaske Rashtre kote e Romengo gendo si baro. Akava procesi ingargya pe kreiripe e specifikkune investipyenge prioritetengo talo Evropako Strukturaluno Fondi, dedikimo vash “socio-ekonomikuno integripe e marginalizime komunitetengo sar si o Roma.”

Phikodeipe e keripasko e may efektivune politikengo

Ko yuni 2009, EU Ministrengo Konkili vash Socialune Puqipyia khargya e Somjenipaske Rashtren te len pe konsideripe Som BAZikune Principya vash Romengi Inkluzia (SBP) kana formulinenay thay implemtinenay o planya, politike, thay akcie vash Romengi inkluzia. O SBP kerdile baziripea pe nakhle thay aktualune eksperience e Romane politikenca thaay pe konsultipe e ekspertenca thay civilune amalipea. O SBO dengya mashkarphangle, andruno lugyardo godideipe pe efektivuni politikengo keripe vash romengi inkluzia.

34 Dekada vash Romengi Inkluzia Sekretariateski Fondacia: *Indeksi e Romana Inkluziako* (Budapesta, 2015).

35 Feffer, John, “Demokracia bizo Demokratya ani Hungaria” *The World Post*, 12 Yuli 2014.

36 Evropaki Komisia: *EU Roma rami*, 23 Mar. 2016.

Kutia 3: Som Bazikune Principya vash Romengi Inkluzia ani EU

Principi Gn. 1: Konstruktivune, pragmatikune thay na-diskriminipasse politike

Politike kola silen res Romengi inkluzia musay te respektinen thay realizinen sherune EU vasnipya: manushikane hakaya thay dinyiteti, na-diskriminipe, thay yekhiye e shaipyengo sar vi ekonomikuno evolviripe. Romenge Inkluziaye politike musay te integringyon ko general politike, maybut ano skoluipe, butyaripe, socialune puqipya, khera, sastiye thay siguripe.

Principi Gn. 2: Ekplicituno numay na ekskluzivuno tergetipe

O Romane manusha musay te targetingyon numay na ulavipea e yaver manushengo kola si ko som socio-ekonomikune kondicie. Akava pratsav na manglape te ulavel o intervencie kola si fokusime pe Roma kotar buhle politikune initiative. Musay, palo sah, te konsiderinel o impakti e buhle politikengo ani socialuni inkluzia e Romane manushengi.

Principi Gn. 3: Mashkar-kulturaluno pratsav

Si musayipe te pashon o Romane manusha e manushenca kotar yaver etnikuno peripe. Mashkar-kulturaluno sikloviye thay janipe musay te promovingyon ji margyona o stereotipyay thay anglokrisipya.

Principi Gn. 4: Theriyea resipe o buhlape

Sah inkluziaye politike musay te theren res te qhiven e Romen ano buhlo amalipe (dikhlaripea akate vi skoluiipaske institucie, butya thay khera). Kote kotoripea ose total segregimo skoluipe ose jivdiye pandar ekzistinela, Romenge inkluziaye politike musay te theren res te nakhaven akava pratsav. O keripe e artifi-cialune thay ulavde “Romenge” butyake marketya musay te aqhavyon.

Principi Gn. 5: Janglaripe e polyenga dimenziako

O initiative musay te konsiderinen o mangipya thay o truyalipya e Romane juvlengo. On musay te adresinen multi-dimenzialuni diskriminacia, pharipya pe akcesi e sastipaske dikhipasko thay qhavorengo dikhipe thay kheruni violence thay qhelalo vastipe.

Principi Gn. 6: Transferi e politikengo bazirime pe evidencia

Sitov esencialuno kay o Somjenipaske Rashtre te siklon kotar olenge initiative thay te ulaven poro siklipe e yaver Somjenipaske Rashtrenca. Keripe, implementacia thay monitioripe e politikengo vash Romengi inkluzia rodna shukar baza e regularune kedime socio-ekonomikune informaciengo. Politike e socialuna inkluziako kola silen targeti kishle grupe musay te lelun pe konsideripe.

Principi Gn 7: Vastipe e komuniteteske instrumentengo

Sitov krucialuno kay o Somjenipaske Rashtre te vastinen komunitetenge instrumentya pe tentipe vash Romengi inkluzia, astaripea akate vi legalune instrumentya (Direktiva vash racako Yekhiye, Rami, Decisia pe Racizmo thay Ksenofobia), financialune instrumentya (Evropako Socialuno Fondi, Evropako regionalune Evolviripasko Fondi, Evropako Agrikulturako Fondi vash Ruraluno Evolviripe, Instrumenti vash Asistenciako Anglo-Khuvipe) thay koordinaciaye instrumentya (Putarde Metode vash Koodrinacia). Somjenipaske Rashtre musay te siguringyon kay o financiarune instrumentya pashona e Som BAZikune Principyenca thay te vastinen e ekspertiza andar Evropaki Komisia pe respektipe e evaluiPASke politiken-go thay proyektengo. Duy riguni kontrola thay ulavipe e shukar praktikengo si ashutimo kotar EURoma (Evropaki Rafin vash Romengi Socialun Inkluzia talo Strukturalune Fondya).

Principi Gn. 8: Dikhlaripe e regionalune thay lokalune autoritetengo

Somjenipaske Rasttre musay sit e hraminen, evolvirinen, implementinen thay evaluinen Romenge inkluziake politikune akcie pe pasho ledeipe e regionalune thay lokalune autoritetenca, soske akala autoritetya khela sheruni rola pe keripe e praktikalune rezultatengo.

Principi Gn. 9: Dikhlaripe e civilune malipesko

Somjenipaske Rasttre musay te hraminen, evolvirinen, implementinen thay evaluinen Romenge inkluziake politikune akcie pe pasho ledeipe e civilune amalipaske akterenca sar si bi-raipkane organizacie, socialune partnerya, thay akademikya/rodlarne. Akava si vitaluno vash mobilizipe e ekspertizako thay buhlaripe e janipasko kova si manglo vash publikuni debata thay rodipe e hesapesko.

Principi Gn. 10: Romengo aktivuno kotorleipe

Romana populaciako dikhlaripe ko sakova niveli e procesesko zorakerla politikengo efektiviteti. Romen-go dikhlaripe musay te lel kotor ko solduy nacionaluno thay Evropako niveli prekal o inputi kotar Romane ekspertya thay civilune butikerne, sar vi konsultipea e verver Romane akterenca pe hramipe, implementacia thay evalupe e politikune iniciativengo. Inkluziake politike musay te oven bazirime pe putaripe thay transparencia thay te lenpe e phare tabuu puqipyenca pe yekh shukar thay efektivuno drom. Phikodeipe vash Romane manushengo pheruno kotorleipe ano publikuno jivdipe, stimulacia vash olengo aktivun dizunipe, thay evolviripe e olenge manushikane resursengo sip e ayni vaht esencialune.

- Resursi: http://www.coe.int/t/dg4/youth/Source/Resources/Documents/2011_10_Common_Basic_Principles_Roma_Inclusion.pdf

But ver neglizhimo may angle, o principi 10 si ulavipea mahatno vash suksezi e Romana politikako. Romane amalipya thay komunitetya khelna sheruni rola pe vazdipee janglaripasko thay inkuraipe e general kotorleipasko. Olengo dikhlaripe shay ashutinla te sigurinel e relevanca e intervenipasko vash hramipe, barvalipe mashkar o Roma, thay stabiliteti e intervenipyengo. Kapacitetesko vazdipe vash Romane organizacie vash te angashingyon efektivitetea pe politikengo evolviripe, implementacia, thay monitoripe musay te vazdingyol pe intervencie sar vi pe keripe e relevant platformengo, rafinengo, thay droma pe theripe akcesi ko resursya vash bayardo ulavipe e janipasko thay eksperiençako.

MASHKAR-SEKTORUNO IMPAKTI KO POLITIKENGO KERIPE

Politike thay programya kola targetinena Romane komuniteten

E qhelali socio-ekonomikuni marginalizacia e Romane komunitetengi dela pakyavipaski racionala vash politike thay programya kola targetinena specifiki pea olen. Palo sah, sitov klaro kay on nashti ovna yekh “mayshukar” forma pe resipe ji ko Roma janipea o heterogeniteti e Romana populaciako ano aspekti e kotorleipasko ko butyako trego thay nivelya e socialuna inkluziako. Institucionalune thay politikune ramya, sar vi socialuno truyal, pe ayni vaht varinena buderipea ini andar o rashtre.

Yekh maahtno pharipe pe targetipe e Romane komuniteteng si alosaripe e kritesko vash olengo identifikipe. Ji kay o korkoro-identifikipe si yekh opcia, palem akava anela o riziko vash teluno-kotorleipe soske disave Roma na mangena te specifiki nen olengo etniciteti, maybut anglo nesave rashtrake autoritetya, sar o sebepi e anglokrisipasko, na theripe e pakyavipasko ose dar.³⁷ Palo sah, o korkoro-identifikipe bayarela o shaibe vash tromalo phiravipe kotar o na-Roma. Kote o Roma si targetime eksplicitetea, si maybaro riziko te bayargyol o na kami pe kotar o na-Roma thay Rommengo stigmatizipe, maybut ano konteksti kote o mamuy-Romane pratsava thay diskriminacia si bare. Akava maybut shay ovla kote o qororipe thay socialuno ulavipe karakterizinla e na-Romana populacia.

Alternativno, Romano identiteti shay diklola baziripea pe reprezentipe, misalake, beshipasko than si penjardi Romani mahala. Palo sah, e eksperienca sikavla kayo dote kote o Roma na si targetime eksplicitno, but ver on na dikhlon o ose dengyona marginalizime role pe programengo evolviripe thay implementipe, sar vi o lugyarde structure e diskriminaciake thay dizavantashake. Eksplicitune bajakya vash ulavipe e informaciako phanglo e na-etnikune targetime programengo mashkar o Roma, thay phikodeipe vash o Roma vash te nakhaven o pharipya vash te len kotor thay te aqhoven ko phikodeipaske programya, misalake, prekal o mentorya kola amalinena Romane kotorleyutnen, sikavde kay bayarde Romengo kotorleipe. Odoleske mentoripaske programya vash Roma bayardile ani Centraluni thay Ratyoriguni Evropa, palem o eksperience kola fokusyona mayangle pe butyaripe si but harne ano gendo.

Eksplicitno targetime programya pe umal e butyaripasko si but harne ani Centraluna thay Ratyoriguna Evropake rashtre, thay kote ekzistinena on funksioninena ko lokalno niveli. On si tipicno tikno-skake numay kompleksune programya, implementime ko individualune komunitetya partneritetea e lokaluna Romana ose pro-Romana civilune amaliaska organizacia. Ayeka proyektya but ver si but-aspektyune thay silen specialuno fokusi pe siguri pe e Romenge resipasko thay inkluziako. Palo sah, o stabiliteti e finansipasko lugyarela te aqhol sheruno problem. Pe ayni vaht si phare te buhlargyon ayeka programya soske on si phangle e specifikune karakteristikenca e lokalune komunitetencar e adekvatune dinamikune liderengo.³⁸

Nesave rodларыpa kola analizinde targetime metode e aktivune butyake tregoske politikengo (ABTP) arakhle kay butdimenzialuno targetipe si yekh e may mangle dromendar vash te reslon o may

37 Evropaki Komisia, “Vash Roma, e Romencar,” GAZeta Gn. 2, Apr. 2016, q. 3.

38 V. Messing: *Aktivune butyake tregoske politike e impaktea ko potencialuno Romengo butyaripe ko panj EU rashtre thay*, NEUJOBS butyako lil, Gn. 19.2, Budapesta, Central European University, 4 Yuni 2013.

qalavde grupe.³⁹ Ayeka targetipe penjarla kay may qalavdi populacia arakhlape e buderi disavantazhenca ano butyako trego. Palo sah, butdimenzialuno targetipe si hari implementimo sar o sebepi e kompleksitetesko vash hramipe, implementacia thay monitoripe kova si manglo.

Informaciengo na theripe thay impakteski evaluacia

Informacie si krucialune vash te hramingyon thay implementingyon politike thay programya bazirime pe evidenca thay te monitoringyol thay evaluingyol olengo impakti. Efektivuno politikengo keripe vash Roma thay Romane terne maybut, si pharakerdo kotar o kishlipe e etnicko disegregime informacienca. Duy paralelune thay pherune ankete kerdile ko bersh 2011 pe tentipe vash t emapingyol Rommengi situacia ani EU thay pashutne rashtre, yekhoi fokusisali pe socialuno thay ekonomikuno evolviripas-ko aspekti kerdi kotar YNEP thay Lumiaki Banka, thay yekh fokusimi pe pheripe e fundamentalune manushikane hakayengo, sar vi skolupe, butyaripe thay khera kerdi kotar EU Agencia vash Fundamentalune Hakaya (AFH). Palo akala but mahatne informacienge haniga, palem soliduni informacia vash Romengi situacia ano sah rashtre aqhola limitimi. baziripea pe EuroStat informacie, Spaniaki Biraipkani Organizacia *Fundación Secretariado Gitano* phikodeipe kotar EU Strukturalune Fondya resla te kerel inovativuni metodologia vash te kerel komparacia e Romana populaciako ani Spania fokusipea pe butyaripe thay socialuni inkluzia ko 2005 thay 2011.⁴⁰

Janipea o mahatnipe e informaciengo vash o Roma, kerdile kharipya raipyenge thay Ratyoriguna thay Centraluna Evropake te keden informacie vash etniciteti, numay ji avdive [pandar na resli-
lo.⁴¹ Akava rezultinla hari kotar o stabilizipe e praktikengo kola aqhavna o kedipe e indikatorengo ko butyako trego pe etniciteteski naza sar o sebepi e informacienge garavipasko. Rodlaripya sikavde kay, palo sah, nacionalune legalune ramya si pheripe pe pashipe e mashkarthemutne standardenca vash informaciengo garavipe kova dela shaibe e informacienge kedipasko pe etniciteteski baza talo specifikkune kondicie.⁴² Ko 2007-to raporti, Evropaki Komisia mamuy Racizmo thay Natolerancia phengya kay o kedipe e "etnikune" informaciengo musay "te qalarel trin sherune kondicie: musay te ovel eksplisituno halovipe, o kedipe musay te ovel pe publikuno interesi, ose musay te ovel legaluni obligacia." E Komisia phengya "dikhyola vi shayutno vi manglo kay pashargyol o efektivuno garavipe e privatune thay publikune mestipyengo kedipea informacie kola manglona vash te margyol e racionaluni diskriminacia."⁴³ Ko 2014, palo sah, e Komisia penjargya kay o kedipe e etnikune informaciengo ka ovel shayutno numay e efektivune bajakyenca ano than vash te margyol e buhli diskriminacia mamuy o Roma. Olengo 2014 *Romengo Sastipasko Raporti* phenla kay, "VAsH suksesea te kedingyon o ulavde etnikune informacie, e dar thay buhli diskriminacia koya si evidentuni ko rashtre ano sastipe, khera, skolupe, butyaripe, policia, media thay publika musay te adresingyol angluni."⁴⁴

39 K. Subbarao et al.: *Publikune butya sar siguripasko net: Hramipe, evidenca thay implementacia* (Washington, D.C., Lumiaki Banka, 2013); V. Messing and G. Fleck: "Transformacia e Romenge butyaripaske politikengo" in K. Fazekas, A. Lovász, Á. Telegdy (eds.): *Hungariako butyako trego, 2010: Recenzia thay analiza* (Budapest, Ekonomienge Instituti, HAS – Nacionaluni Butyaripaski Fondacia, 2010). pp. 83-98.

40 For more information, see https://www.gitanos.org/que-hacemos/areas/employment/en_cifras.html

41 The United Kingdom is one of the few countries where ethnic data collection has become a key part of public policy making. The British approach is that the collection of data on race or ethnic origin is not considered discriminatory (the data is rendered anonymous in any case) and that it serves to implement and verify equality policies.

42 C. McDonald and K. Negrin: *No data – no progress: Country findings* (Budapest, Open Society Foundations, Roma Initiatives Office, 2010).

43 P. Simon: "Ethnic" statistics and data protection in the Council of Europe countries – Study report (Strasbourg, Council of Europe and European Commission Against Racism and Intolerance, Oct. 2007).

44 Matrix and European Commission: *Roma Health Report: Health Statistics of the Roma Population and Data Collection in the Member States of the European Union* (Aug. 2014), p. 112.

Phanglo e sikavipe e informacieng kishlipasko, o rodllarne sikavde o nanipe e impakteske evaluaciengo e programengo kola targentinde e Romen, misalake, tali Romani Dekada.⁴⁵ Ini ano thana kote investisalo vash monitoripe thay informaciengo kedipe, o informacie shay nashti ovna shukarne vash dikhipe e impaktesko, sar o sebepi e na janipasko e mahatnipasko e kontrafaktualune evaluipaske impaktesko ose ekspertiza pe evaluipaske metode.⁴⁶ O identifikipe thay evolviripe e suksesune bajakengo, thay e replikacia e buderi olendar efektivune, pahnglona e rigorozune evaluipasko e impaktesko, yekh praktika koya si dur kotar o qaqipe. te zorakergyon rezultatengo sikavipe thay politike bazirime pe evidenca thay programya pe ternenge butyaripaske programya thay politike, MBO angashisali ano regionalune inciative ano Mashkar Ratyorig thay Verloriguni Afrika, Taqeeem ('evaluacia' pe Arabikane).⁴⁷

Polyengo puqipe thay juvlengo zorakeripe

Buderi thay sig dikhle diskriminaciake forme kerna o realiteti e Romane juvlengo thay qhayengo ani Evropa. na numay kay o Roomane juvla silen may kihlo butyaripe thay harni pokipe ano butyako trego desar o na-Romane juvla, ko buderi rashtre e Centraluna thay Mesmeratyoriguna Evropako o quqipya ko butyake marketeske shaipya ashkar Romane juvla thay RMane mursha si but maybare desar o korrespondimo quqipe mashkar o na-Roma.⁴⁸

Romane juvla si but may na shukar pe komparacia e RMane murshenca ano umal e skoluipas-ko, butyaripe thay sasti. AFH-eski anketa sikavgya kay ko sah EU Somjenipaske Rashtre kote kerdili e anketa, mayhari Romane juvla (37 per cent) desar mursha (50 per cent) bershendar 16-24 raportinde kay lugyarde e skola palo pheripe e 16 bershengo⁴⁹. Romane juvlengo kotorleipe ko formaluno butyako trego si kishlo: generalno, ko EU Somjenipaske Rashtre, 21 pe shel e Romane juvlengo raportinde kay silen pokimi buti, pe komparacia e Romane murshenca kola si 35 pe shel⁵⁰. Romane mursha maybut raportinde kay si korkore-butyarde (25 pe shelt) ose ano ad hoc butya (28 pe shel) desar o Romane juvla (13 pe shel thay 15 pe shel respektivitetea)⁵¹. Yekh maybaro gendo e juvlengo kerna buti na formalitetea, maybut divune aktivitetiya si buti ani agrikultura thay naformalune kherenge butyarne.⁵²

Phanglo e general jivdipaska segregaciako thay e Romenge telune socio-ekonomikune statusesko, Romane juvlenge pharipya pe butyaripe dikhlarla industrialuni thay zaanteski okupacia, mayteluni kvalifikacia, thay tradicionaluni polyengo rola pe ulavipe e godornipyengo vash kheresko adikeripe thay qhavorengo dikhipe.⁵³ Romane khera si sherunipea may bare pe gendo desar o na-Romane khera, thay o Romane juvla sherunipea silen maybut qhavorde desar e general populacia. Theripea limitimo akcesi pe qhavorenge dikhipaske servisy, akava si sherunipea seriozuno aqhavipe vash juvlengo butyaripe. O Roma sherunipe aprandingyona pe may terne bersha thay o prandipe pe ayni vaht qalavla o divune aktivitetiya, maybut o skolupe. numay 6 pe shel e anketime Romane juvlengo bershendar 16-17 ano EU Somjenipa-

45 O'Higgins: *Roma and non-Roma*, op. cit.

46 Vash maybut informacie thay resursya pe evaluaciako impakti, dikh <http://www.3ieimpact.org/en/evaluation/resources/impact-evaluation-resources/>

47 Vash maybut informacie thay resursya, dikh <http://www.ilo.org/global/topics/youth-employment/projects/evaluation/about/lang--en/index.htm>

48 Evropako Parlamenti, Komiteti vash Avrun Puqipya: *Raporti e Bershune Raportesko vash Manushikane Hakaya ani Lumia 2012 thay Evropaka Uniaki politika pe akava puqipe*, 29 Nov. 2013, A7, 0418/2013.

49 AFH: *Analiza e AFH Romana anketake rezultatya vash polya* (Viena, 2013), q. 7.

50 AFH: *Analiza e AFH Romana anketake rezultatya vash polya*, odote, q. 9.

51 AFH: *Analiza e AFH Romana anketake rezultatya vash polya*, odote, q. 1.

52 AFH: *Romengi situacia*, op. cit.; Messing, V.: "Kettévágot munkapiac, szétforgácsolt társadalom" [Butyake tregosko qhinipe ano duy na intergrime malipya], in I. Kovách et al (eds.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon [Socialuni integracia ani modern Hungaria* (Budapest, Argumentum Publ., 2012).

53 AFH: *Qororipe thay bibutyaripe*, op. cit., pp. 9,17.

ske Rashtre kola sine prandime ose jivdinde som sine ani skola, pe komparacia e 36 pe shel e na-Romane juvlecar ani akale bershengi grupa. Romane juvla bershendar 16-17 kola sine prandime ose jivdinde som buderipea sine pherune vahtea kherune juvla pe komparacia e bi prandime romane juvlecar ani som bershengi grupa (42 thay 16 pe shel respektivitetea).⁵⁴ Terne romane juvla – kola sar na-Romane terne juvla – dikhle ekstra diskriminacia pe butyake tregosko rekrutipe, misalake ano thana kote na lelife pe buti e daratar ten a qhon khamne pe pasho avipe, ose kana rodialo olendar te keren khamnipakso testi.

Ji kay butyake tregoski situacia thay diskriminaciaki eksperienca mamuy Romane juvla sila direkt impakti ani general socio-ekonomikuni situacia e familiaki, si konsekvence vi pe individualune thay mashkar-familiarune nivelya. Evidenca kotar e sah lumia sikavla kay juvlengo na zoralipe sile buderi impaktia ani qhavorengi situacia thay si sheruno sebepi e mashkar-generaciako cikli e qororipasko. Ko buderi Romane familie, juvlengo limitimo avazo ani familia thay decisiake-anipakso zoralipe na dela olenge hakay vash personaluni decisia thay alosaripe sar daya, misalake, kontrola e fertiliteteski, tromalo phiripe ano komuniteti thay akcesi pe politikune, ekonomikune thay socialune hakaya.

Bipakyavipe pe publikuni administracia thay rashtrake institucie

Buderi Roma sinelen diskriminacia pe olengo ledeipe e institucienca, sari si skole, butyaripaske ofisya, ose centralune vay lokalune administraciake institucie. Akala eksperience kontribuina pe buhli impesia andar o Roma kay on si avrime kotar o principi e yekhipasko anglo krisi. Akava, som e telune reprezentipea e Romengo ko alosarde politikune institucie, negativitetea qalavena Romengo pakyavipe ko publikune autoritetya thay telarela olengi pakyiv kay on pe fakti ka benefitinen kotar rashtrake programya – e negativune impaktea ko umal e butyake marketeske politikengo thay programengo.

Akcesi pe hakay pe ayni vaht si kishlo sar o sebepi e buderi romenge bi janipasko e legalune garavipasko mamuy diskriminacia, ose na theripe e legalune phikodeipasko vash te sikaven o sure ose rovipya. Akava si seriozuno, soske o janipe e manushikane hakayengo, sar shay o diskriminativune politike shay rezistingyona thay margyona, thay sar shay o hakaya mothavgyona thay si mahatne anglo bajakya vash olengi efektivuni realizacia. Romendar nashti ajukergyola te raportinen diskriminacia ji kay na janena olenge hakaya thay te pakyan pe agencia koya si godorni vash te sikavel olengo rovipa. O korkore Roma na but ver sine involvime ani problemengi analiza kola qalavna olenge komuniteten, ose o bajakya kola musay te lellon vash te yaverinen piri situacia. Kote ekzistinena o korkore-phiravne Romane autoritetya, olenge kapacitetya te katalizinen pozitivuno yaveripe vash buhle komunitetya si but ver kishlo thay olengi demokrativuni legitimacia si thovgyola pe puqipe, sar andral ayeka vi avri o komuniteti. Lokaluni administracia e butyake marketeske programengo sinelen akava kishlo janipe pe nakhipe, reforciripe e o telune ajukeripya thay teluno niveli e pakyavipasko e Romane komunitetengo direct e rashtra.

O tensionimo ledeipe mashkar Roma thay rashtrake autoritetya thay legalune sistemya si yekh mahatno faktori kova sikavla e luyardi diskriminacia mamuy o Roma, olengi limitimo akcesi pe butyaripe, thay olengi luyardi socio-ekonomikuni marginalizacia. Oy pe ayni vaht kontribuina pe limitimo impakti e inkluziake politikengo kola but ver na si evolviripe e kotorleipea e qalavde komunitetencar.

© ILO / Roland Bangó

International
Labour
Organization

2

LEGALUNE INSTRUMENTYA THAY PRATSAVA PE DISKRIMINIACIA

KOTOR DUY REZIME

Rashtrendar rodingyola kotar mashkarthemutne legalune instrumentya, dikhlaripea vi MBO, te theren pe than o nacionaluno yekhiye thay na-diskriminativuni legislacia. Evropaka Uniake Somjenipaske Rashtre siton obligime te aplikinen mahatni legislacia pe yekhiye e shaipyengo thay tretmanesko. Palo sah, o protektivuno resipe e akala legislaciako si limitimi kota ro pharipya phanglo e janglaripea, interpretacia, zorakeripe, thay implementacia. Legalune instrumentya kola aqhavna e diskriminacia na si, andar thay avri olendar, basta te aqhaven e diskriminacia direkto o Roma. Peko stavi phanglo e respektea e yekhune shaipyengo pe rig e publikune autoritetengi thay angashipe ko individualuno thay komunitetesko niveli pe rig e sah odolengo kola rodna hakay vash o Roma si musayutno. E sheruni thavd vash resipe e socialuna transformaciako aqholo pe buhle Romenge puqipya, kola si, keripe e sherune andripasko thay formiripe e procedurengo e politikune akciengo ano principia e na-diskriminaciako thay socialuni inkluzia.⁵⁵

May dur, pozitivune akcie kola sheruno res silen anipe e yekhune shaipyengo vash manusha kotar disavantashime ose diskriminime grupe shay ovna musayutne vash te resol nivelesko kheliasko tereni vash akala grupe te theren akcesi ko publikune institucie, resursya ose benefitya.⁵⁶ May zorali forma e ayeka yekhune shaipyenge akciengo si preferimo tretmani ose afirmativuni akcia; targetime programya vash specifikkune grupe vash te ciden o bariere kotar yekhuno akcesi thay kotorleipe shay pe ayni vaht te implementingyon. Ji kay ayeka intervencie dikhyona sar harne vahtune bajakya, on but ver rodna stabiluno angashipe truyal o vahti, sar o sebepi enaturako e akumulime disavantashengo.

55 A. Kocze et al: *Programipe e strukturalune forndengo vash Romengi Inkluzia 2012-20: Vastipe e EU fondyengo vash o Roma (MtM) programi*, Pustik (Budapest, Open Society Foundations, 2014).

56 A. Kocze et al: *Programipe e strukturalune forndengo vash Romengi Inkluzia 2012-20, odote*.

SO SI DISKRIMINACIA?

Diskriminacia pe butyako trego definingyola sar “varesavo ulavipe ose preferenca” kova pravle ose qhelale kerla o kualiteti e shaipeyengo thay tretmanesko pe butyaripe thay profesia. ayeka na yekhuno tretmani si biphanglo manusheske kompetencenca ose o biulavde mangipya vash e buti. MBO-eski Lekanipe vash Diskriminacia (Butyaripe thay Profesia) 1958 (Gn.111) ([→dikh Kutia 1](#)) aqhavla e diskriminacia ano butyaripe thay zaanti pe baza e manusheske seksesko, racako, mortyake koloreshko, religia, nacionaluno avipe, politikuno gndipe ose socialuni origina, ose varesave yaver pherune thavda kolen o somjenipaske rashtre specifikinena palo konsultipe e butyake deipaske thay butyarnenga organizacia thay, odote kote ekzistinena pandar nesave institucie. Individualune rashtre adaptinde yekhuni ose na-diskriminipas-ki legislacia koya astarla yaver thavda sar si bishaibe, bersha, ose HIV statusi. Evropaki Uniako (EU) krisi vash yekhune hakaya thay tretmani dikhlarla racialuni ose etnikuni origina, religia ose pakyavipe, bishaibe, bersha, seksualuno oriyentipe ose sekso sar diskriminaciake aqhavde puqipya.⁵⁷

Diskriminacia shay ovla direktuni ose indirektuni. Direkt diskriminacia kergyola kana o krisya, pratsava ose praktike eksplicitno citinena varesavi thavd sar si sekso ose raca vash te aqhavel yekhune shaipeya thay yekhuno tretmani. Indirektuni diskriminacia ovla kana o krissya thay praktike dikhlyona sar neutralune, numay ani praktika anena jip e ulavipe ose na yekhuno yekipe ose shaipe vay tretmani (Diskriminacia (Butyaripe ose Profesia) Lekanipe, 1958 (Gn.111), Artiklo 1 (1)(a)). Ji kay dikhlo progresi reslilo pe definipe e direct diskriminaciako ani nacionaluni legislacia, definipe e indirektuna diskriminacia pandar aqhola pharo, maybut ano sure kote etnikune diskriminacia but ver kerla interakcia e diskriminacia baza e poleski, religiaki, socialuna originaki ose sastipasko statusi (bishaibe).

Diskriminaciaki eliminacia rodla cidipe e barierengo vahs yekhuno akcesi pe amalipaske role thay resursya: pe servisya, treningya, thay kualitativuno skolupe thay barvalipe thay phuvyako thay kreditesko vastipe. Pe ayni vaht, rodla niveli e terenesko vash temelipe e aktivune biznisengo: vash leipe pe buti, obligaciengo deipe, butyake kondicie, pokipe, benefitya, promovipya, avripe kotar e butyaripasko aqhavipe.⁵⁸ Yekhuno tretmani pe buti mangla te phenel kay o savoreng emusay te dengyon som shaipeya vash pheripea te evolvirinen o janipe, umyalipe thay competence kola si relevantune vash karierako drom kole mangena te resen, ji kay o principi e yekhune todinipasko respektingyola (dikh MBO-eski Yekhuni Todinipaski Lekanipe 1951 (Gn.100)).

57 EU proklamyinga trin Deirektive: Direktiva e Rasake Yekhipasko (Direktiva 2000/43/EK), Direktiva e Butyaripaske Ramesko (**Direktiva 2000/78/EK**), thay Direktiva pe Sekseski Diskriminacia pe Butyaripe (Direktiva 2006/54/EK). Dikh Evropaki Komisia: *Tkonsideripe e diskriminaciako*, 23 Mar. 2016.

58 MBO: *Deklaracia e fundamentalune principengo thay hakayengo pe buti: Diskriminaciaki eliminaciape respektipe e butyaripasko thay zanatesko* (Na si bersh).

© ILO / Roland Bangó

Kutia 1: MBO Diskriminacia (Butyaripe thay Profesia) Lekanipe 1959 (Gn. 111)

E Lekanipe defininla “diskriminacia: ano Artiklo 1 (1) sar:

- a) varesavo ulavipe, ekskluzia ose referenca kerdi pe baza e rasaki, rangaki, seksoski, religiaki, politiknue gndipaski, nacionaluno avipe ose socialuni origina, koya sila efekti pe rumipe ose aravipe e som shaipyengo ose tretmani pe buti ose profesia;
- b) ayeka yaver ulavipya, ekskluzie ose preference kola silen res te peraven ose ulaven o yekhipe e shaipyengo ose tretmanesko pe buti ose profesia sakana sar shay mothavgyola kotar o jeno palo konsultipe e reprezentativenca e butyake deyutnengo ose butyarne organizaciengo, odote kote si, thay yaver adekvatune institucioncia.

Phanglo e Lekanipe, butyaripe thay profesia dikhlarna akcesi pe zanateske treningya, buyaripe, thay adekvat zanatya, sar vi o hakaya thay kondicie vash butyaripe. (Artiklo 1(3))

E Lekanipe kharla vash nacionaluni politika te elimininel diskriminacia pe akcesi pe buti, treningoske thay butyake kondicie, pe racaki baza, rangaki, seksoski, religiaki, politikune gndipaski, nacionalune avipaski ose socialuna originaki thay te promovinel yekhipe e shaipyengo thay tretmanesko ko akava pugipe (Artiklo 2).

- Vash pherdo teksti dikh: <http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12000:0::NO::>

Diskriminacia pe skolupe thay butyaripe

Skoluiпаске droma e buderi Romane qhavorengo reflektinena o ekzistime droma e diskriminaciako thay, pe ayni vaht, dena baza vash lugyardi diskriminacia ani butyaki lumia. Buder Romane qhavore nakhena pe telune kualiteteske, segregime skole. Nesave qhivgyona ko skole e specialune mangipyenca vash mentalune nasvale, ini soske on na si nasvale. O indeksi e Romenga inkluziako sikavgya kay mashkar 2005 thay 2015 ani Slovakia, segregacia e Romane qhavorengi ano skole vash mentalune nasvale qhavore bayrilo kotar 31% pe 51%. Ani Serbia, o gendo e Romengo qhivde ko skole e mentalune nasvalengo si 36 ver e gendosko e na-Romengo pe komparacia e bershea 2005.⁵⁹ Ko publikune skole, o Romane siklovne siton targeti e diskriminaciako kotar edukatorya ose yaver studentya. Nesave qhavorengi na dengyola akcesi pe skolupe sar o sebiepie administrativune mangipyego vash te ingaren ofisialune dokumentya sar si biyanipaski sertifikata sar argumenti e dizunipasko.

Sar rezultati, buderi Roman eterne na lugyarena o skolupe ani mashkarutni ose uqi skola. O qhaya thay terne juvla, thay terne Roma e bishaipyenca, silen maybare pharipya. Limitimo skolupe qhivla e Romen pe bi jande butya ani na formaluni ekonomia ose pe mayteluni thavd e formalune butyake marketesko. Publikune Butyaripaske Servisy (PBS) dena hari ashutipe e Romenge kola rodenda buti avri e publikune butyake skemendar kola sherunipea na dena treningo. Ini pali anti-diskriminaciaki legislacia ko rashtre e substancialuna Romana populacia, diskriminacia kotar butyake deyutne si regularuni.⁶⁰

Si diskriminaciaki evidenca ko savour butyaripaske aspektya: ko anglo-angazhipe thay rekrutipe; butyake kondicie; janipasko evolviripe; thay pe anglipe, promovipe thay karierako progresi. Kote 'lokho qatlo' but ver vastingyola te sikavel o pharipya e bershune butyengo vash o juvla, vash Roma, e 'transparent kutia' blikirinla savour butyaripaske aspektya. Ini palo bayaripe e skoluiпаске nivelesko, diplomirime Roma but ver arakhena butya numay ko Romenca-phangle umala, sar si servisesko deipe yaver Rommenge, ose politike phanglo e Romenge butyaripea. Ani Slovakia, kote raportisalo maybaro gendo e diplomirime Romengo desar yaver rashtre, pashe savour si butyarde pe butya kola si phangle e Romenca, sar si Romane socialune butikerne, ose pe raipasko ofisi vash Romane puqipy.⁶¹

O stabilizime strukturalune thay kulturake aspektya e diskriminaciake anena jip e viktimengo bange keripe. Thay, ini pali konsideruni evidence kay o Roma uqe dikhena o pokimo butikeripe, olengo ulavipe kotar butyako trego but ver karakterizingyola sar problem kole korkore on anena.⁶²

59 Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation. Roma Inclusion Index 2015 (Budapest, 2015)

60 European Roma Rights Centre (ERRC): *The glass box: The exclusion of Roma from employment* (Budapest, Westimprim bt., 2007).

61 ERHC: *Transparentuni kutia*, op. cit.

62 N. O'Higgins, thay A. Ivanov: "Skoluiпаске thay butyaripaske shaipya vash o Roma", ano *Komparativune Ekonomikune Studie* (2006, Edic 48, Gn. 1), q. 6-19.

Kishlo legislaciako zorakeripe

Talo mashkarthemutne legalune instrumentya, dikhlaripea vi MBO-eske Konvente thay Evropaka Uniako krisi, o raipya si obligime te aplikinen nacionaluni na-diskriminipaski legislacia. Palo sah, o ekzistime krisya but ver na implementingyona pheripea, thay teluno janglaripe vash diskriminacia si aktualuno. ko nesave rashtre, anti-diskriminaciaki legislacia fokusingyola ko individualune sure, so mangla te phenel kay o buhlo strukturaluno na yekhipe aqhola bi qalavdo. Vi ko nesave sure, na si pashipe e publikune sektorestar. Ji kay o publikuno sektori si but ver yekh e maybare butyake deutnendar, o Roma but hari qhivgyona pe publikune butya. Ayeka, ini palo aktualuno politikuno dumodeipe vash romengi inkluzia, o obligativuno anti-diskriminaciako treningo vash stafi ko publikune institucie si but harno. Na si konsensusi pe vastipe e yekhvahtune specialune bajakengo kola regulinena romengo butyaripe ko publikune servisy.

Limitimo hakayengo janipe

Ani anketa e Evropaka Agenciaki vash Fundamentalune Hakaya ko 2011, pashe kvash e anketime Romengo raportinde kay sinelen diskriminacia, pashe e 11 incidentenca ko nakhle 12 qhona.⁶³ Pe ayni vaht, but hari Roma janena vash olenge hakaya kola si garantime krisenca. ko EU Somjenipaske Rashtre, numay 35 pe shel e Romane juvlengo thay 45 pe shel e Romane murshengo jande vash o krisya mamuy diskriminacia kola perna olenge kana on rodna buti.⁶⁴

Aqhavdo akcesi pe hakay

Limitimo janipe vash olenge hakaya si, sasavipea, bizo dilema o principaluno resursi e Romenge vulnerabilitetesko. Evropako Romenge Hakayengo Centro sikavgya o buhle pharipya vash te angyol yekh suro angli kriselin thay pe leipe e shukar thay hakyuna soluciako. O pharipya “dikhlarna faktunalune restrikcie sar sin a theripe e shukar krisesko vash te defininel o krimi ose te mekhel civiluno laqharipe, rodlarne ose daviye kola hezitinena, imunitetya kola garavena adekvatune individen kotar akuzipya, thay proceduralune aqhavipya, sar vi praktikalune aqhavipya sar sin a theripe e fondengo ose akcesi pe daviya.”⁶⁵ Pe ayni vaht, kote si buderi sure ose na-shukar gatisarde daviye aqhavena e adekvatuni yurispodenca, odote o hakayipe aqhola paluno. Kote o rodlarne, prosekutorya ose daviye silen andrune pakyavipya, stereotipy thay anglokrisipya vash o Roma, o realiteti e procedipasko si peravdo.

Aqhavde diskriminaciake forme

Buderi diskriminaciake baze, sar si diskriminacia pe etniciteteskki ose poleski baza, ose etniciteti thay bersha, ose etniciteti, poli thay bersha, ose bishaibe operinena ko pashe mashkar phangle droma. O Romane juvla thay qhaya shay arakhlona e aqhavde diskriminaciake formenca pe poleski thay etniciteteski baza: Misal, on si tipicno godorne vash o maybuhlo ulavipe e bipokime reproduktivuna butyako (dikhipe thay kherenge butya) andar e familia, e but limitime akcesea pe servisy e qhavorenge dikhipasko, ji kay cidena vash te ikalen varesavo pokipe kotar e buti avri e familiatar. Respodipe pe aqhavde diskriminaciake forme aqhola maybaro pharipe vash solduy politka thay hakayipe (yurispodenca).

63 Evropaka Uniaki Agencia vash Fundamentalune Hakaya (AFH): *Evropaka Uniake minoritetiya thay diskriminaciaki anketa (EU MIDIS): Informacie ko raportesko fokusi – O Roma* (Budapesta, 2009).

64 AFH: *Qororipe thay bibutyaripe: Romengi situacia ko 11 EU rashtre – Romengi anketa informacie pe fokusi* (Luksemburgi, 2014).

65 ERHC: *Aqhavdo drom: Roma thay akcesi pe hakay*, 10 Apr. 2001.

PRATSAVA THAY SHUKAR PRAKTIKE

Theripea e buhlo diskriminaciaki natura, e rezistenc amamuy late shay ovla efektivuni te sine kay margyola ko verver nivelya e verver elementenca: legislativune thay hakyune akcie, publikune politikune programya sar si janglaripasko vazdipe, afirmativune akcie kompenzacia vash individya thay grupe kola diskiminingyona thay socialune grupengo aktivuno angazhipe sar si socialune partnerya ose civilune amalipaske organizacie.

Maybuhle, efektivune akcie nashti fokusinyona numay pe baza vash diskriminacia; musay te len pe kosideripe o socialuno konteksti thay o realitetya kolen jivdinena o individya. Phanglo e Romenca, shay ovla phare te halon vash general definicia e qalavde socialune grupengo, janipea o diversieti e jivdipaske kondiciengo, kulturake praktike, qhibya, ekonomikuno statusi thay yaver karakteristike truyal e Evropa. Palem, diskriminaciaki eksperiencia si realuni thay akcia si musayutni.

Diskriminaciako maripe ko buderi frontya: MBO-esko pratsav

MBO-esko legaluno temeli pe diskriminacia pashola e Mashkarthemutne Konventenca thay Rekomandipyenca (*dikhnen Kutia 1, thay sekcia pe MBO-eske Legalune Instrumentya may tele*), kola fokusinyona ko yekhipe thay na-diskriminacia pe butikeripaski lumia. MBO leparla shtar komponente pe rezistenca mamuy diskriminacia:⁶⁶

- zorakeripe e krisengo thay promovipe e efektivune zorakeripasko;
- promovipe e polyenge yekhipasko prekal integrimi thay koordinimi globaluni akcia;
- publikuni na-diskriminacia thay yekhipe ko nacionalune politike thay MBO-eske shukar butyake programya; thay
- mayshukar sikavipe e butikerdutnengo thay butyake deutnengo vash yekhipakso promovipe ko butyako than.

penjaripe kay e diskriminacia reporezentinla o maybaro pharipe pe resipe e shukar butyako, e MBO implementinela buderi tehnikune ledeipaske aktiviteti e raipyenca thay socialune partnerenca, thay evolvirinela verver droma vash promovipe e na-diskriminaciako pe buti thay profesia.

Godideipe kotar EU anti-diskriminaciaki legislacia thay institucie

EU Somjenipaske rashtre si bazirime pe trin Direktive: Direktiva e Racialune Yekhipasko (Direktiva 2000/43/EC), Butyaripaske Rameski Direktiva (**Direktiva 2000/78/EK**) thay Direktiva pe Seksoski Diskriminacia pe Butyaripe (Direktiva 2006/54/EK), (*dikh sekcia e Legalune Instrumentengi*), sar vi Uniako decisipe vash maripe mamuy diskriminacia. Ji legalipea akava phanglola numay ko EU Somjenipaska Rashtre, EU krisya thay praktike vash diskriminacia sikavna influencia ani sah Evropa.

Ko nacionaluno niveli, Yekhune Treteripaske Trupe Lenape diskriminaciake surenca, inisoske e verver efikasiteteske nivelenca. ko 2011-to raporti, misal, Suediako Yekhipasko Populaciako Advokati

66 MBO: *Yekhipe pe buti: Pharipyengo konsideripe – Globaluno raporti vash lugyarde akcie vash MBO-eski Deklaracia vash Fundamentalune Principya thay Hakaya pe Buti*, General Direktioresko Raporti, Mashkarthemutni Butyaripaski Konferencia, 96 Aesia, Jeneva, 2007.

penjargya e buhli diskriminacia thay marginalizacia koya ovela pe Roma ani rashtra. Pe ayni vaht, o rapor-ti penjargya kay o Roma but hari raportinena diskriminaciake sure soske na silen pakyiv pe autoritetya.⁶⁷

Ko yanuari 2014, Evropaki Komisia analizipea e aplikacia e EU direktivengi vash anti-diskrim-inacia, konkludingya kay Romane problemya avena baziripea pe sar e legislacia aplikingyola ko ragon-aluno thay lokaluno niveli. odoleske e Komisia bayargya o angazhipe, dikharipea vi odolen ko lokaluno niveli, te sigurinen qaqutni aplikacia e anti-diskriminaciaka legislaciako. E Komisia analizinla o puqipya kola avna pe olenge akya odola kola peravna o Direktive. Koa kava puqipe, yekh gendo e rodlaripyengo vash diskriminacia pedral o Roma phanglo e akcesea pe skolupe thay khera si pe drom.⁶⁸

Janipasko Vazdipe thay lokyaripe e akcesesko pe hakay

Legaluno janipe thay hakayengojanipe si esencialune anglokondicie so musay te phergyon kotar o Roma vash te theren shaibe te realizinen olenge hakay kola sip e krisi. Raipaske Raipaske bajakya te promov-inen hakayengo janipe thay zorakeren legaluno janipe shay ovla pe verver forme. → **Dikh Kutia 2.**

Palo sah, buderi bajakya vash te vazdingyol hakayengo janipe thay lokyargyol o akcesi pe hakay-ipe kergyona kotar civilune malipaske organizacie. Olenge aktivitetiya diklarla janipaske vazdipaske kampanye thay informipaske sesie, krisiske treningya kola dena legaluno godideipe, sar vi strategikuni kriselinyake puqipya amalime kotar publikuno janipasko vazdipe thay informaciako buhlaripe. Palo saj, ji akana, na but janipe lelilo vash strategikune kriselinyake puqipya phanglo e Romenge diskriminipea pe buti.

Kutia 2: Raipasko angazhipe te promovinel hakaya thay krisisko janipe mashkar o Roma

- Albaniaki Nacionaluni Integripaski Strategia dikhlarla dispoziciako kharipe vash informipe thay treningoske programya vash Romane komuniteteske liderya, publikune institucie thay BRO, fokusipea pe anti-diskriminacia thay hakaya kola si pe butyaripa-sko krisi.⁶⁹
- Ani Portugalia, kerdilo yekh online mehanizmo khardo ‘Racizmo ano interneti’, so dela shaibe e dizunenge te rovenpe mamuy racialuni diskriminacia.⁷⁰
- Ani Hungaria, Hakayipaski thay Krisiske Zorakeripaski Ministria, som e yaver nini-strienca, kerde Romengo Anti-Diskriminaciako Dizunenge Servisengi Rafin resipea kay te den Romenge bipokipaski legaluni asistancia.⁷¹

67 Suediako Yekhipasko Populaciako Advokati: *Romenge hakaya: Diskriminacia, droma vash laqharipe thay sar o krisi shay laqharla Romengi situacia* (Ödeshög, DanagardLITHO, 2011).

68 Evropaki Komisia: *Raporti pe implementipe e EU ramesko vash nacionalune Romenge integripaske strategie* (Briseli, Evropaki Unia, 2014).

69 Evropaki Komisia: *Komunikacia kotar Komisia vash Evropakoi Parlamenti, Konkili, Evropako Ekonomikuno thay Social-uno Komiteti thay Regionengo Komiteti: Raporti vash implementipe e EU ramesko vash nacionalune Romenge integripaske strategie*, Briseli, 17 yuni 2015, COM (2015) 299.

70 Evropaki Komisia: *Komunikacia kotar Komisia vash Evropako Parlamenti*, odote.

71 MBO: *Yekhipe pe Buti: Pharipyengo konsideripe*, op. cit.

© ILO / Roland Bangó

Kapacitetesko vazdipe vash anti-diskriminacia thay diversiteti vash publikune sevalutne

Anti-diskriminaciako treningo si yekh e maymahatne dromendar vash laqharipe e korkore janglaripasko, janipasko thay manushenge shaipyego kola si ani pozicia te influinen pe yaverenge shaipy. Sile potenciali te vazdel o janglaripe phanglo diskriminaciake praktike thay te sfidinel o pratsava kola mekhle direktuni ose indirektuni diskriminacia. Savore publikune institucie shay benefitinde kotar kapacitetesko vazdipe vash Romenge puqipy, sar vi kota ro praktike kola promovinenna na-diskriminacia, yekhipe, inkluzia thay diversiteti. Nesave Evropake raipy kerde musayutne akala treningya vash savour raipaske sevalutne. → **Dikh Kutia 3.** Palo sah, ano rashtre kote Roengo gendo si baro, akala treningya si hari.

Kutia 3: Kapacitetesko vazdipe vash anti-diskriminacia vash publikune sevalutne

- Ko Yekhuno Thagarnipe, Irlanda, Holandia thay Suedia, anti-diskriminaciako treningo si musayutno vash savore raipaske sevalutne, maybut vash odola kola kerna buti pe direkt servisesko deipe thay odola kola kerna buti pe manushikane resursengo menajipe thay rekrutipe.
- Ani Portugalia, Uqi Komisia vash Migracia kergya yekh ekipa kotar 30 trenerya kola lenape janipaske vazdipea. Portugalia pe ayni vaht kergya treningya thay rekomandipya vash o medie kola adresinena etniciteti, migracia thay religia.⁷²

- Ani Suedia, Komisia mamuy anti-Ciganizmo kergya edukipaske materialya vash skole vash te maren o racizmo thay diskriminacia.⁷³
- Ani Italia, Portugalia, Spania thay Rumunia o transnacionalun NET-KARD proyeki kergya nesave praktikalune godideipaske lila vash maripe mamuy anti-Romani diskriminacia vash davie, policiako servisi, Romane amalipya, thay mediake profesionistya.⁷⁴

Akcesi pe servisya thay proaktivune bajakya pe yekhipe

Sar phendilo, legislacia musay te zorakergyol kotar yaver bajakya vash te margyol e diskriminacia efektivitea. Penjaripea akale mmusayipasko, MBO-eski Lekanipe Gn. 111 rodla kotar SOMjenipaske rashtre te aprovinen thay implementinen nacionalune politike pe yekhipe e shaipyengo thay tretmani resipea te eliminyngyol e diskriminacia. On musay te keren multi dimenzialuni politika, na numay te dikhlaren eliminacia e diskriminaciake krisesko thay praktikengo numay vi ledeipe e socialune partnerenca thay relevantune institucionca, aktivune pozitivune bajakya, janipasko vazdipte, thay koordinipe e anti-diskriminaciake bajakengo mashkar buderi publikune politike.

Kutia4: Kosovaki Strategia vash Romane thay Ashkakyune Komunitetengi Inkluzia ano Kosovako Amalipe 2017-2021

E Strategia vash Romane thay Ashkalyune komunitetengi Inkluzia ano Kosovako Amalipe 2017-2021 si dedikimi te sigurinel efektivuno pheripe e hakayengo e akale komunitetengo, maybut ano sektorya e skoluipasko, butyaripasko, sastipaske servisengo, thay kherengo pe pashipe e EU Strategia. Pe ayni vaht e Strategia sila shtar verver strategikune obyektive kola uqharna akala shtar sektorya:

- Bayaripe thay deipe e shaipyengo vash personaluno evolviripe, treningo thay edukipe vash jene e Romane thay Ashkalyune komunitetengo;
- Laqharel ekonomikuni thay socialuni situacia e Romane thay Ashkayune komunitetengi;
- Laqharel sastipaski situacia thay jivdipasko kualiteti e jenengo e Romane thay Ashkalyune komunitetengo;
- Te del adekvatune thay stabiluno alosaripe e kherengo vash Romane thay Ashkalyune komunitetya pe pashipe e e krisea pe zori.

73 Evropaki Komisia: *Komunikacia kotar e Komisia vash Evropako Parlamenti*, odote.

74 Fundacion Secretariado Gitano: *NET-KARD Proyeki* (Na si bersh).

Ko nesave sure, specifikkune raipaske institucie thay agencie kreirisale vash te adresinen e diskriminacia mamuy o Roma thay yaver minoritetya. Akava si o suro ani Qekiaki Republika prekal olaki Agencia vash Socialuni Inkluzia, sar vi Rumuniaki Ministrengi Komisia vash Roma.

Ani Kosova, institucionaluno rami vash minoritetengo garavipe kergyola kotar:

Komunitetengo Konstultativuno Konsili, temelimo bazirpea pe Kriisi vash Garavipe thay Promovipe e komunitetenge hakayengo thay olenge jenengo ani Kosova. Konsilesko mandati astarla kedipe thay artikulacia e komuniteteske dikhipyengo, mashkar-komunitetengo koordinipe thay konsultacia, komunikacia e publikune autoritetenca thay deipe e rekomandipyengo vash resuksengi alokacia vash respektivune initiative;

Komisija vash Komunitetenge Hakaya thay Interesya thay Iranipe, Andar kosovako Parlamenti si godorni vash redikhipte e draft krisengo thay formulipe e rekomandipyengo phanglo komunitetya thay iranipe;

Ofisi vash Shukar Raipe (OSHR), andar Sherune Ministresko Ofisi (SHMO), si godorno vash te koordininel o puqipyva vash manushikane hakaya, som shaipyva thay mamuy diskriminacia e savore ministrienca thay komunenca;

Ofisi vash Komunitetenge Puqipyva (OKP), andar SHMO, mandatirimo te sigurinel kay o politike thay respektivune intervenciye pashona komuniteteske interesenge thay mangipyenge;

Ofisi e Qhibyake Komisionaresko, andar SHMO, si godorno vash prezervacia, promovipe thay garavipe e qhibyengo, pe pashipe e Kriseske provizienca vash qhibyako puqipe.

Ano komune kote komunitetya si maybut desat 10 pe shel e lokal populaciako, silen pherune obligacie, sar si leipe e poziciengo e **yaveruno sheruno asambleisti vash komunitetya thay komunake sherunesko yaveruno ani komuna**. Jikay e pozicia e sherunesko yaveruno te servirinel sar kontakteski thavd vash respektivune komunitetenge puqipyva, e pozicia e sheruneske yaveruneski sit e del godi e sheruneske pe komuniteteske puqipyva.

Komunake Ofisya vash Komunitetya thay Iranipe (KOKI) si godorne vash te garaven thay promovinen komunitetenge hakaya, te sigurinen som akcesi e komunitetengo ko publikune servisya, thay te kreirinen kondicie vash stabiluno iranipe thay reintegripte e irande azilantengo, dislokime manushengo thay paldime manushengo.

Komunako komunitetengo komiteti si godorno vash redikhipte e shukar rendipasko e komunake politikengo, praktikengo thay akciengo e efektivune krisenca, dikhlaripea monitoripe e olenga implementaciako. Sakova komuniteti kova jivdinla ani yekh komuna si reprezentyngyola mayhari kotar yekh representi ano komiteti vash komunitetya. Representya e na mazhurantune komunitetengo ani adekvat komuna kerna o mazhurantuno gendo e jenengo e komitetesko vash komunitetya.

Kutia 5: Rezervime postya vash komunitetya ano komunake Ofisya vash Komunitetya thay Iranipe ani Kosova

O gendo e Komunake Ofisengo vash Komunitetya thay Iranipe (KOKI) ani Kosova thay o gendo e poziciengo definingyola kotar o procenti e komunitetengo kola jivdinena ani komuna thay olenge mangipyva sar vi o gendo e planirimo thay/ose ajukerde irande ose paldime manushengo.

Romane, Ashkalyune thay Egiqqanyune komunitetya siton reprezentime ani buti e KO-KI-engi buti ano odola komune kote akala komunitetya kerna substancialuno kotor e total populaciako. Akale suroa total 24 Romane, Ashkalyune thay Egiqqanyune komunitetenge jene siton direktupea butikerne ano akala Ofisa, kolendar 11 Roma, 7 Ashkalie thay 6 Egiqqanya. Ano nesave komune kote o Roma, Ashkalie thay Egiqqanya kerna substancialuno kotor e total populaciako, o anavime direktorya e akale ofisengo perna yekh e akale komunitetenge. Akale suroa, direktori e KOKI-esko ani Ferizayeski /Urosevac komuna si kotar Ashkali komuniteti, ji kay o dorektori e KOKI-esko ani Jakovaki komuna si jeno e Egiqqanyune komunitetesko.

Akala anavipya si e bare mahatnipestar vash e general integracia e Romane, Ashkalyune thay Egiqqanyune komunitetengo, soske on sikavna pozitivune signalya thay mesazhya komunitetenge vash skoluipasko mahatnipe thay o fakti kay vi o Roma, Ashkalie thay Egiqqanya shay te adikeren uqe thay decisiake anipeske pozicie ano komune.

Ano YT, e pozitivuni obligacia vash promovipe e racialune yekhipasko aplikinla buderipea ko publikune autoritetya

→ Dikh Kutia 6

Kutia 6: YT Akti vash Racake Puqipya ko bersh 2000

Yekhune Thagarnipaske amandamentya vash Racake Puqipyyengo Akti ko bersh 2000 temelingya pozitivuni obligacia vash specifikune publikune autoritetya vash te promovinen racako yekhipe. O Akti rodla olendar te praktikinen akava resipe akay te:

- elimininen bihakyuni diskriminacia; thay
- promovinel yekhipe e shaipyengo thay shukar ledeipya mashkar manusha e verver racake grupengo.

O Akti pe ayni vaht rodla specifikune obligacie kotar publikune autoritetya, dikh-laripea obligativune praktikalune bajakya direct pheripe olenga general obligaciako. Akala dikhlarna, misalake, gatisaripe thay publikipe e Racake Yekhipaska Skemako koya mothavla sar o autoriteti planirinla te pherel oleski general obligacia, ose implementipaske metode e etnikune monitoripasko thay aqhavel diskriminaciake praktike kotar butyake deytutne.

Deipea pozitivune obligacie publikune autoritetenge, o Akti rodla olendar te len pe konsideripe racako nayekhipe kana hraminena o politike, dena servisya, defininna targetya, thay analizinena e performanca. Pe ayni vaht rodla kay o manusha kola kerna auditi thay inspekcia te konsiderinen racako na yekhipe kana monitorinena programengo deipe. Ani praktika, akava mangla te phenel kay o leparne publikune autoritetya musay te konsiderinen racako yekhipe sar integraluno kotor e olenga sakodivuna butyako.⁷⁵

75 ERHC: *Yekhipaske principya: Misalya e shukar praktikake avri Mesmeratyoriguni thay Centraluni Evropa*, 2007.

Buderi bi-raipkane iniciative fokusingyona pe phikodeipe e Romane qhavorenge kotorleipasko ani skola, sar vi promovipe olenge suksesesko ko savour nivelya e skoluipaske sistemasko. Yekh mayshukar misal si Romengo Skoluipasko Fondi, kova dengya fondi 14 rashtrenge vash te bayaren Romengo kotorleipe ko savour skoluipaske nivelya. O Fondi pe ayni vaht kontribuinla pe kurikulumesko reformipasko procesi, laqharipe ko skoluipasko kualiteti thay phikodeipe vash skoluipasko na ulavipe.

Diskriminacia thay janipe mashkar butyake deyutne

Kompania musay te khelen centraluni rola pe eliminipe e butyaripaska diskriminaciako mamuy terne Roma juvla thay mursha. aplikipea fer butyaripaske politike thay afirmativune akcie, butyake deyutne na numay kay dena shaipe individenge; on pe ayni vaht ashutinena pe maripe e negativune stereotipengo. Palo sah, butyake deyutne, sar yaver socialune akterya na siton imunyune pe buhli diskriminacia ano amalipya kote on kerna buti. Pe ayni vaht, angluno bajako pe hramipe e butyake deyutnenge phikodeipasko vash na-diskriminacia si vazdipe olenge janipasko. Raipya, butyake deyutnenge malipya thay BRO savour silen mahatni rola.

Kutia 7: Iniciative kola musay te len butyake deyutne vash siguripe e yekhipasko vash Roma

Ani Qekiaki Republika, yekh BRO kotar o Brno IQ Roma Service kergya proyekti vash maripe mamuy butyaripaski diskriminacia pedral o Roma thay yaver minoritetiya. O proyekti, kova sine ko 2007 – 2013 besh, dengya titula ‘Etnikuno Pashutno Butyako Deyutno’ odolenge kola dende phiko e principeske vash som treteripe thay kola na diskrimininde o butyake aplikacie thay butikernen baziripea pe olengi etniciteteski origina.⁷⁶ O proyekti dengya Romenge klaro signali kay si butyake deyutne kola shay dena olenge fer shansa. Targetingya solduy na-profitune thay privatune sektoren sar vi raipaske butyake deyutnen thay dikhlargya bajakya vash laqharipe e Romenge butyaripasko thay phikodeipe vash olengo butyako rodipe.

Ani Finlanda, varesave butyake deyutne parafinde Diversiteteski Karta, modeli vash monitoripe e diskriminaciako koya testisali ko butyako than. Sar kotor akale baakesko dikhalrdilo vi ulavipe e janipaske vazdipaske materialesko (sar si *Lava li pi buti yekhe Rome?* manuali).⁷⁷

Phiravde kotar misal: publikune institucie sar rol modelya

O Raipya musay te te khargyon kay te praktikinene som butyaripaske praktike kolen on inkurainena te phiraven o privatune kompanie.

76 IQ Roma Servis: Sheruni Qham (Na si bersh).

77 Evropaki Komisia: Komunikacia kotar Komisia vash Evropako Parlamenti, op. cit.; Finlandako Biznisesko Malipe (FBA): *Diversiteteski qham Finlanda* (Na si bersh).

Kutia 8: Rekrutipe e terne manushengo kotar Romano, Ashkalyuno thay Egipqanyuno komuniteti ani Kosovaki Policiaki Forca

Yekh e agenciendar koya uli sar targeti vash avokipe kotar civilune amalipaske organizacie ko bersha 2012-2014 vash Romengo, Ashkaliengo thay Egipqanyengo butyaripe sine e Policia. Sar rezultati, ko bersh 2014 lelili yekh iniciativa vash “Inkuraipe e ternengo kotar Romano, Ashkalyuno thay Egipqanyuno komuniteti te oven kotor e Policiaka Forcako” lelili kotar e KOsovaki Policia. Sar kotor e iniciativako, Kosovaka Policiake sevalutne som e civilune amalipaske grupenca organizinde yekh intensivuni informipaski kampanya ko Romane, Ashkalyuno thay Egipqanyuno mahale targetipea e ternen vash olengo informipe vash rekrutipasko procesi ani Kosovaki Policia. Sar rezultati, 94 individya kotar o trin komunitety aplikinde thay efa lelile pe buti ani policiaki forca.

Keripea ayeka, o raipya shay lena o phiraipe pe som treteripe thay te keren publikune institucion sar rol modeli vash anti-diskriminacia. Temelipea butyaripaske targetya thay kuote vash qalavde grupe sikavdilo kay ashutinela pe nakhavipe e zorala disavantazhako ko specifikune konteksty. Diversiteteske auditya kotar rashtrake insittucie shay dikhna o garavde anglokrisipya, thay te sine kay kergyona pe kotorleipakso dorm, shay ashutinena pe iniciepe e yaveripakso ani organizacia. Raipya ani Centraluni thay Rtyoriguni Evropa pandar na dikhlarde olengi pheruni funksia sar rol modeya vash Romengi inkluzia ji akana.

O Raipya pe ayni vaht shay zorakerna mayshukar inkluzia prekal publikun rekrutipe. Rodipea thay zorakeripea proviziengo yekhipe ano kontrate vash savour kompanie kola aplikinena vash raipaske tenderya kreirinla zorale stimulya vash adoptipe e aktivune na-diskriminacike politikengo. Eksperienca kotar SATH thay YT sikavgya kay ayeka praktike sine efektivune mehanizmya vash te siguringyon kay numay odola kompanie kola shay argumentinena kay pashona e principenca vash fer thay yekhuno tretmani silen ekcesi ko publikune resursya.⁷⁸

Yekhipaske Institucie

Yekhipaske institucie shay ashutinena te adresinen e diskriminacia te sine kay silen adekvatune bujeteske resursya, stafi thay droma, sar si stimulya thay sanksie. →Dikh Kutia 9.

78 ERHC: *Yekhipaske Principya*, op. cit.

Kutia 9: Yekhipaski Komisia vash Vrdloriguni Irlanda

Ani Vrdloriguni Irlanda, Fer Butyaripaski Agencia (akana khardi Yekhipaski Komisia vash Vrdloriguni Irlanda) sila buhle autoriteten te rodlaresh, ofertinen stimulya, thay te qhiven sanksie vash konsideripe e butyake deyutnenga diskriminaciako. Vastipea e kombinacia e finansiarune stimulipasko thay moraluno godyako pheripe, listingya e butyake deyutnen pe siguripe e yekhune tretmanesko thay te temelinen shukar-definime procedure vash pashipasko monitoripe. Akala bajakya ashutinde te promovingyon pratsava ko solduy publikune thay privatune sektorya e butyake deipakso.⁷⁹

Yekh gendo e yekhipaske instituciengo kergya Praktikake Kodya vash te ashutinen butyake deyutnen pe keripe e som butyaripaske shaipaske politike ko butyake thana.⁸⁰ Akala kodya dikhlarna o puqipya sar si rekrutipe thay selekcia, treningo, promovipe, disciplinake procedure vash racako pelaripe, paldipe thay ulavipe ktoar e buti, thay akomodipe e kulturake thay religiune mangipyengo. Ayeka proaktivune thavda ashutinena pe keripe e truyalipasko kote o butyake deyutne penjarena o obligacie vash implementipe e som butyaripaske politikengo.

79 ERHC: *Yekhipaske Principya*, odote.

80 MBO: *Yekhipe pe Buti: Pharipyengo konsideripe*, op. cit.

REKOMANDIPIYA

0 raipya musay:

- **Zorakeren mashkarthemutne standardya pe na-diskriminacia thay som treteripaske provizie** e relevant MBO-eske thay Evropake Konkileske standardengo, konsideripea olenge mangipya pe krisi, thay formilipe e nacionalune programesko vash resipe e pashi-pasko, dikhlaripea klaro targetya thay vahti.
- **Identifikine shukar-phangle Romane thay pro-Romane organizacie thay olengo obligipe vash deipe e legal treningesko/ashutipe vash Romani populacia**, fokusipea pe statuseske hakaya thay akcesi pe hakay prekal individualune thay kolektivune akcie.
- **Len pe buti, sikaven thay promovinen terne Romane juven thay murshen, akalea te laqharen Romengo taloreprezentipe ko raipaske butya** – O raipya musay te den phiko pozitivuni obligacia e rashtrake institucieng vash yekhipasko promovipe thay na-diskriminacia prekal phiravipasko misal, kova si, praktikipe e som politikengo kolen o raipe inkurainela e privatune kompanien. Pratsava dikhlarina:
 - Laqharipe e nakhle diskriminaciake efektengo prekal vastipe e butyaripaske targetengo, kuote, ose preferenca te dengyol Romenge ani avantazha e publikune aplikipasko vash butyaripe;
 - maripe e negativ stereotipengo deipea Rommenge dikhle role ano implementipe e publikune programengo, sar si publikune butya, deipea e sastipaske thay socialune servisengo, maybut ano programya kola si relevantune vash Romani populacia, sar lokyarne, socialune butikerne, sikavnenge asistentya thay sikavne.
- **Kreirinen na-diskriminaciaki kultura andar raipaske agencie** –
 - Formulinen, qhven thay publikinen kodya kola rodna na-diskriminacia thay som tretmani dikhlaripea solduy etniciteti thay poli;
 - Den musayutne treningya e butyaripaske agencieng vash te praktikinen akala vasnipy;
 - Regularune implementipe e diversiteteske evaluipasko e politikengo thay agencieng (MBO-esko Polyenge Kotorleipasko Auditi sikavla modeli e ayeka evaluipasko);
 - Regularitetea te dikhel kobar si qalarne o benefiterya kotar publikune programya, ulavde fokusipea pe Romani populacia; thay
 - Keren na-diskriminaciako thay som tretmani sar sheruno kriteri ani agencia thay stafeske evaluipya.
- **Kheripe vash butyake deyutne te rekrutinen, sikaven thay promovinen e Romen --**
 - Defininen na-diskriminacia pe leipe pe buti thay promovipe sar Som Amalipasko Godornipe (SAG);
 - Kreirinen stimulipe vash butyake deyutnen te len pe buti e Romen, sar si subvencie, porezeske kreditya, kuote thay arakhipaske regule; thay
 - Deipe e pozitivune penjaripasko vash butyake deyutne kola praktikinen a yekhuno tretmani thay sikavna o identiteti e odolengo kola kerde may angle diskriminacia (“anavinen, lajakaren, keren bango”).
- **Identifikinen, analizinen thay ulaven instance e suksesune legalune akciengo vash diskriminaciako adresipe.**

ALATYA THAY RESURSA

© ILO / Csaba Csóka

MBO-eske Legalune Instrumentya

Mashkarthemutne butyake standardya si legalune instrumentya ikalde kotar MBO-eske alosarne (raipya, butyake deyutnenge thay butyarnenge organizacie). On defininde sherune principia thay hakaya pe buti. On shay lena ose Konventengi forma, kola si phangle krisea, ashkarthemutne tretmanya ratifikime kotar somjenipaske Rashtre, ose Rekomandipya, kola si sar bi-phangle godideipaske droma kola dena may detalimo godideipe vash Lekanipeko aplikipe. O Rekoandipya pe ayni vaht shay mekhloni sar korkore elementya bizo phanglipea pe nisavi Lekanipe.

MBO-esko Raipasko Organi identifikyinga ohto Konvente sar Fundamentalune, janipea kay on astarena funndamentalune principia thay hakaya pe buti: mestipe e amalipasko thay effektivuno pen-jaripe e hakayesko vash kolektivuno pazarluko; eliminipe e savour formengo e forsirime ose obligime butyaripasko; effektivuno aqhavipe e qhavorengi butikeripasko; thay eliminacia e diskriminaciaki ko raspekti e butyako thay profesia.⁸¹ Buderu butyaripaske standardya shay ovna vasne pe phikodeipe e ROenga integraciako; sasavipea buderu instrumentya kerna specifikune reference thay provizie vash qalavde grupe ko butyako marketi.

81 MBO-eske ohto fundamentalune Konvente si: **Ohto fundamentalune Konvente si:** 1. Tromalipe e Amalipasko thay Garavipe e hakayesko te **Organizinen Lekanipe, 1948 (Gn. 87);** 2. **Hakay te Organizinen thay Kolektivune Pazarlukoske Lekanipya, 1949 (Gn. 98);** 3. **Lekanipe e Forsirime Butikeripasko, 1930 (Gn. 29);** 4. **Lekanipe vash Aqhavipe e Forsirime Butyaripasko, 1957 (Gn. 105);** 5. **Minimal bershengo Lekanipe, 1973 (Gn. 138);** 6. **Lekanipe vash Mayqhelale Forme e Qhavorikane BUtikeripasko, 1999 (Gn. 182);** 7. **Lekanipe vash Yekhuno Pokipe, 1951 (Gn. 100);** 8. **Diskriminaciako (Butyaripe thay Profesia) Lekanipe, 1958 (Gn. 111)**

Lekanipe vash Yekhuno Pokipe 1951 (Gn. 100)

E Lekanipe vash Yekhuno Pokipe rodla kotar somjenipaske rashtre te promovinen thay sigurinen kay ko savour butikerne aplikingyola o principi e yekhune pokipasko vash murshane thay juvlane butikerne e som kobaripea. Pokipasko kobaripe musay te definingyol bizo diskriminacia bazirimi pe sekso. O koncepti vash yekhun pokipe e butyako e yekhune mahatnipaskomangla te phenel dikhipe thay komparacia e verver butyengo baziripea pe obyektivune kriterya sar si janipe, butyake kondicie, godornipya thay sikavdi buti.

E Diskriminaciaki (Butyaki thay Profesiaki) Lekanipe 1959 (Gn. 111)

O resipe e Lekanipeko Gn. 111 si te garavel savore manushen mamuy diskriminacia pe buti thay profesia pe baza e racaki, rangaki, seksoski, religiaki, poitikune gndipaski, nacionaluno avipe thay socialuni origina, e shaipae vash te buhlargyol olengo garavipe kotar diskriminacia pe yaver baze. Nisavi kondicia na aqhavla Lekanipeko umal kana vakergyola vash individya ose aktiviteteski kranga.

Akava Lekanipe krisinla e diskriminacia pe ehta umala dikhlaripea e rasa (→dikh Kutia 1 upre) thay uqharla solduy direct thay indirect diskriminacia. O Lekanipe dikhlarla savour butikernen, publikune ose privatune butikernen, ose kola kerna buti ani formaluni ose naformaluni ekonomia. Pe ayni vaht dikhlarla manushen kola butyardile korkore. Dikhlarla savour aspektya e butyaripasko thay profesiako, dikhlaripea akcesi pe butyaripe thay zanateske treningya thay vash specifikkune profesie, sar vi o hakaya thay kondicie vash butyaripe.

Lekanipe e Butyaripaska Politikako 1964 (Gn. 122)

Akava instrumenti temelinla pherdo, produktivuno thay korkoro alosardo butyaripe sar aktivuni politika thay sheruno res e MBO-eske Somjenipaske Rashtrengo. Butyaripaski politika musay te therel res te del buti vash odola kola si shayutne thay kola rodene buti (sar missal keripe e butyaripaske shaipyengo), thay te mekhel e butikernen korkore te alosaren piri buti thay te theren shaipae vash buti bi lelo pe dikhipe e rasa, rang, religia, politikuno godinipe, nacionaluno avipe ose socialuni origina.

Minimal Bershengo Lekanipe 1973 (Gn. 138)

Akava Lekanipe konsiderinla 18 sar minimalune bersha kana o manush shay angashingyola vash buti ose butyaripe kova shay ruminla olengo sastipe, siguripe ose moralya. Te sine kay e buti ose butyaripe garavla o sastipe, siguripe ose moralya e terne manushengo, thay dena odole manusheske adekvatune instrukcie ose zanateske treningya, odoyaver o raipya pe konsultipe e butyake deipaske thay butyarnenga organizaciencia, shay qhivna limiti ji ko 16 bersh. Palo sah o minimum bersha sin a mayhari desar 15, ose ko adekvatune sure kote rashtrake skoluipaske institucie thay ekonomia si talievolverimi, shay konsideringyona ji ko 14 bersh.

Mayqhelale Forme e Qhavorenge Butyaripaske lekanipasko 1999 (Gn. 182)

O Lekanipe dedikingyola vash qhavore kola si talo 18 bersh thay aqhavla butyaripaske forme kola kerna hamaluko, trafikipe, prostitucia ose pornografiako keripe, drogengo bikinipe thay buti kova ruminla qhavorengo sastipe, siguripe thay moralya.

Tranzicia kotar naformaluni pe formaluni ekonomia Rekomandipe 2015 (Gn. 204)

Akava rekomandipe penjarla kay buderi manusha khuvna pe naformaluni ekonomia bizo mangipe numay saro sebiepe na theripakso e shaipyengo ani formaluni ekonomia thay an theripe eyaver jivdipaske dromesko. Butyaripasko standardi dela strategie thay praktikuno godideipe pe politike thay bajakya kola lokyarna formaluna ekonomiaiki tranzicia, thay kharla vash integrima bajakya mashkar o verver politikenge sfere.

Yekhune Nacienge Instrumentya

Yekhune Naciengo Lekanipe pe Civilune thay Politikune Hakaya (MCCPH) 1966

O MCCPH rodla kotar rashtrake rig ate respektinen individenge politikune thay civilune hakaya. Sitov Monitorimo kotar Yekhune Naciengo Manushikane Hakayengo Komiteti, kova si ulavdo organi kotar Yekhune Naciengo Manushikane Hakayengo Koncili. O rashtre musay te raportinen yekh ver ano bersh palo so ovna Lekanipakso kotor, thay kana o Komiteti rodla (sherunipea sakova shtarto bersh).

Artiklo 27 si sharunipea mahatno vash o Roma: “Ko odola Rashtre kote ekzistinena etnikune, religiune ose linguistikune minoritetya, manusha kola perna akale minoritetenge nashti cidinyola olen-dar o hako, som e yaver manushenca ano komuniteti te jivdinen olengi kultura, te praktikinen olengi religia ose te vastinen olengi qhib.”

Yekhune Naciengo Lekanipe vash Ekonomikune, Socialune thay Kulturake Hakaya (MKESCH) 1966

MKESCH rodla kotar rashtreng rig ate keren buti lugyaripea direkt dei-pe e ekonomikune, socialune thay kulturake hakayengo, dikhlaripea vi butyaripaske hakaya, o hakay pe sastipe thay skolupe, sar vi o hakay pe adekvatuno standard jivdi-pe. Sitov monitorimo kotar Yekhune Naciengo Komiteti vash Ekonomikune, Socialune thay Kulturake Hakaya

Artiklo 6 e Lekanipasko penjarla o hakay pe buti, definimo sar sha-pe vash savore te keren poro jivdi-pe prekal korkoi alosardi buti. O riga musya te garantinen som akcesi pe butyaripe thay te garaven e butikernen kotar na shukar treteripe pe butyaripe. On musay te aqhaven diskriminacia pe butyako than thay te sigurinen akcesi vash nazorale.

Mashkarthemutno lekanipe vash Eliminacia e Savore Formengo e Racaka Diskriminaciako (MLERD) 1969

Akava Lekanipe rodla kotar olake jene te elimininen racaki diskriminacia thay te promovinen lekanipe mashkar savore race. Sitov monitorimi kotar Komiteti vash Eliminacia e Racaka Diskriminaciako (KERD). Artiklo 1 e Lekanipasko defininla “racaki diskriminacia” sar “savresavo ulavipe, ekskluzia ose aqhavipe ose yekhriguni preferenca baziripea pe raca, rang, avipe ose nacionaluni ose etnikuni origina koya sila resipe te pelarel ose melakerel ose aravel o penjaripe, jivdi-pe pe som drom, e manushikane hakayengo thay fundamentalune mestipyengo ko politikuno, ekonomikuno, socialuno, kulturako ose varesavo umal e publikune jivdipasko”.

Artiklo 2 e Lekanipasko obliginla e rigen te “inicinen ose phiraven savore shayutne dromenca thay bizo dosna aqhipe e politika vash eliminacia e racaka diskriminaciako ko savore forme.” Pe ayni vaht obliginla e rigen te promovinen lekanipe mashkar savore race. Vash te reslol akava, o Lekanipe rodla kotar o manusha kola parafinde:

- Te na praktikinen racaki diskriminacia ko publikune institucie
- Te na “sponzorinen, garaven ose den dumo” racaki diskriminacia
- analizinen aktualune politke thay te yaverinen odolen kolengo resipe si te keren racaki diskriminacia te ovel savah
- aqhaven “ko savore shayutne droma, dikhlaripea vi legisla-cia,” racaki diskriminacia kotar individya thay organizacie andar olenge yurisdikcie
- inkurainen grupe, akcie thay yaver droma kola cidena pharipya mashkar race, thay dekurainenena racialuno ulavipe

© ILO / Csaba Csóka

O riga si obligime “talo yustifikime truyalipya “ te vastinen afirmativune akciake politike vash spificikune racake grupe te garantinen “o pherdo thay som jivdiye e manushikane hakayengo thay fundamentalune mestipyengo”. palo sah, akala bajakya musay te oven definime, thay “musay pe nisavo drom te keren droma e na yekhune dikhipasko thay ulavde hakayengo vash verver racake grupe palo so reslola e obyektivaya vash kola on lelife.”

Lekanipe pe Eliminacia e savore formengo e Diskriminaciako mamuy Juvla (LEDMJ) 1979

O Lekanipe defininla diskriminacia mamuy o juvla sar “varesavo ulavipe, ekskluzia ose aqhavipe kerde pe seksoski baza kova sile efekti ose res rumipe ose telaripe e penjaripasko e jivdipasko manushikane thay fundamentalune mestipengo kotar o juvla, bi lelo pe dikhiye olengo prandipasko statusi ko politikuno, ekonomikuno, socialuno, kulturako ose varesavi yaver rig.”

Phanglo e mashkar phanglipea e diskriminaciaki pe seksoski baza e diskriminacia pe yaver umala, LEDMJ-eske konkluzia kotar olaki 45 to sesia phenena: “Sine bayardo penjaripe kay buderi diskriminaciake sorte na musayipea qalavna e juvlen thay murshen ko som drom. Palo sah, polyengi diskriminacia shay te intensifikyngol thay ashutingyngol prekal savore diskriminaciake forme. Bayaripea penjardilo kay bizo polyengi analiza e savore diskriminacienge formengo, dikhlaripea buderi diskriminaciake forme, thay, may but, ko akava konteksti, racaki dirskriminacia, ksenofobia mashkar na tolerancia, manushikane hakayengo peravipe e juvlengo shay nashna kotar o astaripe thay laqharipe vash te adresinen racism shay ten a resent e pheren juvlenge thay qhayenge hakaya. Pe ayni vaht si mahatno kay o tentipya te adresinen polyengi diskriminacia inkorporinen bajakya pe eliminipe e savore diskriminaciake formengo, dikhlaripea vi racaki diskriminacia.”

Evropake Koncileske Resursya thay Instrumentya

Evropaki Karta vash regionalune thay Minoritetenge Qhibya 1992

Akaya karta sila res te garavel thay promovinel historikune, regionalune thay minoritetenge qhibya ani Evropa, te adikerel thay evolvirinel Evropake kulturake tradicie thay barvalipya, thay te respektinel o hakay vash vastipe e regionalune thay thay minoritetenge qhibya pe privatuno thay publikuno jivdiye.

Konventako Rami vash Garavipe e Nacionalune Minoritetengo 1995

Akaya Konventa dela legaluno godideipe vash Rashtre vash minoritetengo garavipe. O Artilo 4 konfirminla o hakay vash yekhiye anglo krisi vash nacionalune minoritetiya thay krisinla savore diskriminaciake forme. Pe ayni vaht phenla kay pherdo thay efektivuno yekhiye musay te promovinyol ko savore umala e ekonomikune, socialune, politikune, publikune thay kulturake jivdipasko. Implementaciaki evaluacia si godornipe e Evropake Koncileske Ministrenge Komitetesko, kova si phikodendo kotar Godideipasko Komiteti. Pe olenge evaluacie o Komiteti but ver angashingyola pe vizite ano rashtre thay arakhlape civilune amalipea vash politikune autoritetenca.

Romane ternengo kotorleipe: shukar praktike, kotar lokaluno Evropako niveli

O publikipe e Akciake Planesko vash Romane Terne e Evropake Koncileske Ternenge Departamentesko sile res te del misalya e Romane ternenge kotorleipasko resipea te sfidinen o ekzistime buhle anglokonceptie phanglo e Romenge kotorleipea.

Akava publikipe shay vastingyola sar alati vash ternenge politikeke kerutne pe maybuhlo keripe e thanesko thay phikodeipasko vash neve initiative kola evolvirinena Romane ternengo kreativiteti thay mangipe te len aktivuno praxsav vash te promovinen olengo identiteti sar terne manusha, sar Roma thay sar dizune. Pe ayni vaht shay ovla inspiracia vash buderi terne butikerne, aktivistya thay liderya te shrden ose luyaren olengi buti pe socialuni inkluzia ose maripe mamuy diskriminacia.

■ <http://www.coe.int/en/web/youth-roma/roma-youth-participation-in-action>

Evropaka Uniake Instrumentya

EU Sheruno Krisi

Sherune resursya, ose sheruno krisi, sherunipea avla kotar EU temelipaske Traktatya, sherunipea o Traktati vash EU thay Traktati vash EU-esko Funksionipe. EU sheruno krisi sile buderi aqhavipya pe diskriminacia kola, ko specifikune truyalipya, adresinena specifikune aspektya e general yekhipaske principesko. Misal si aqhavipe e sasava diskriminaciako pe nacionaliteteski baza (Artiklo 18 LFEU) thay yaver tretmanesko pe baza e poleski, racaki, etnikuna originaki, religia ose pakyavipe, bishaibe, bersha ose seksualuno oriyentipe (Artiklo 10 TFEU).

Traktati pe Evropaka Uniako Funksionipe (original Romako Traktati 1958)

O Traktati e Evropaka Uniake Funksionipasko (2007) si yekh e duy sherune Traktatendar e Evropaka Uniako, som e Traktatea e Evropaka Uniako (TEU). Originipea sar Romako Traktati, o TFEU formirinla e detalimi baza vash EU krisi, prekal definipe EU umaleske autoritetesko vash te ikalel krisya thay kriseske principya ano odola umala kote EU krisi operinla Artiklo 2 e akale Traktatesko phikoinla o yekhiye sar sheruno Evropaka Uniako mahatnipe. Artiklo 10 aqhavla diskriminacia baziripea pe racaki ose etniciteteski origina. Artiklo 19 mekla e Koncili te angashingyol ko shukar akcie vash te marel e

diskriminacia baziripea pe sekso, racaki ose etniciteteki origina, religia ose pakyavipe, nashaibe, bersha ose seksoski orientacia.

Losbonesko Traktati 2009

Lisbonesko Traktati qhivla angle EU-eske temelune vasnipya e respektipesko e manushikane dinyitetesko, yekhipasko thay respektipe e manushikane hakayengo, dikhlaripea e manushen kola si minoritetya, pe pashipe e manushikane hakayenge instrumentenca. Kana Lisbonesko Traktati khuvgya pe zori pe 2009, yaveriongya o statusi e Kartako e Fundamentalune Hakayengo vash te kerel olle sar krisea obligativuno dokumenti. O Traktati zorakerla EU-eski pakyiv vash sociauno progresi thay socialune hakaya. Mashkar neve EU-eske socialune obyektivya si olake manushengo shukaripe, pheruno butikeripe thay socialuno progresi, o maripe mamuy socialuno ulavipe thay diskriminacia, hakayipasko promovipe thay qororipasko cidipe.

Karta e Evropaka Uniake Fundamentalune Hakayengo 2000

Akaya karta adikerla adekvatune politikune, socialune thay ekonomikune hakaya vash EU dizune thay rezidentya. Ali pe pheruno legaluno vastipe palo so khugya pe zori Romako Traktati 2009. E Karta leparla shov hakayenge thay tromalipaske kategorije: dinyiteti, tromalipe, yekhipe, solidariteti, dizunenge hakaya thay hakayipe. Artiklo 21 (1) aqhavla diskriminacia pe baza e seksoski, racaki, rangaki, etnikune ose socialuna originaki, genetikune puqipya, qhib ose ovipe jeno e nacioanlune minoritetesko. Sar sip e Artiklo 51, "O Kartake provizie adresingyona institucienge, trupenge, Uniake ofisenge thay agencienge (...) thay Somjenipaske Rashtreng numay kana on implementinena Uniako krisi." "E Karta na buhlarla aplikaciako kotor e Uniake krisesko maybuder Unioneske shaipyendar ose te kerel nevi forza ose obligacia vash Unia."

EU Direktive

Direktiva vash Racako Yekhipe 2000/43/EK

Akaya Direktiva rodla kay o nacionalune krisya te phiravgyon sikavipea solduy e direktuni thay indirektuni diskriminacia pe baza e racaka thay etniciteteska originako. O pharipe e argumentipasko qhivgyola pe akuzimi rig, thay o legislaciako umal dikhlarla butyaripe, skolupe, sastipasko dikhipe thay vital shukaripya thay servisya. Pe ayni vaht kharla e Rashtren te kreirinen special agencie e observipaske, rodlaripaske thay konsultativune funksienca.

Direktiva vash Butikeripasko Yekhipe 2000/78/EK

Akaya Direktiva qhivla minimum mangipya vash diskriminaciako aqhavipe pe baza e religiaki thay pakyavipaski, bersha, bishaibe thay seksualuni orientacia. Uqharla o umala e butyaripasko thay profesia, zanatesko treningo thay somjenipe ko butyake deyutnenge thay butyarnenge organizacie.

Direktiva pe som shaipya thay yekhuno tretmani e murshengo thay juvlengo pe butikeripe thay profesia, Direktiva 2006/54/EK

Akaya Direktiva regulinla e implementacia e principesko vash yekhune shaipya thay yekhuno treteripe e murshengo thay juvlengo pe butyaripasko thay profesia puqipe.

Yaver instrumentya

Koncileske rekomandipya pe Efektivuno Romengo Integripe Bajakya ko Somjenipaske Rashtre 2013

Akava si angluno lokho EU krisesko instrumenti vash o Roma thay dikhlarla olengo socialuno thay ekonomikuno integripe vash te nakhaven o quqipya mashkar o Roma thay na-Roma. Diskriminaciako maripe si sheruno horizontaluno bajako tali Rekomandacia. Dela godideipe vash efektivune bajakya kola musay te lelun ko buderi umala sar si skolupe, butyaripe, khera thay sastipasko dikhipe. Vash skolupe, politike thay segregipe, aqhavel skolengo mekhipe, te del inkluzivune thay specialune sika-vipaske metode, thay buhlaripe e duyta shansako si leparne mashkar o yaver. Phanglo e butyaripea, propozime bajakya dikhlarna phikodeipe vash angluni butyaripaski eksperienca thay zaantesko treningo; yekhuno akcesi pe buhle publikune servisy, korkoro butyaripe thay kompanie; thay eliminacia e diskriminaciaki. Yaver leparde umaala ano rekomandipe si zorakeripe, qororipasko cidipe thay Romane qhavorengo thay juvlengo garavipe.

- [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32013H1224\(01\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32013H1224(01))

Komunikacia kotar e komisia vash Evropako Parlamenti, Konkili, Evropako Regionengo Ekonomikuno thay Socialuno Komiteti

Evaluipe e implementaciako e EU ramesko vash Nacionalune Romenge Integripaske Strategie thay Concileske Rekomandipya vash efektivuno Romengo integripe bajakya ko Somjenipaske Rashtre — 2016. COM (2016) 424, 27 Yuni 2016

- http://ec.europa.eu/justice/discrimination/files/roma-report-2016_en.pdf

International
Labour
Organization

3

**SOCIALUNO
SIGURIPÉ THAY
SHUKAR BUTI**

© Roland Bangó

KOTOR TRIN TASVIRI

Socialuni soguripe dela amalipaske jenenge o garavipe kotar ekonomikuno riziko sar o sebepi e biajuker-ipyengo sar si phure bersha, nasvalipe pe buti, bibutyaripe thay materniteti/biyanipe. Socialuno siguripe dikhlarla solduy qororipaske tiknaripaske skeme kola si finansime kotar socialune fondya (socialuni asistencía) thay but ver si barvalipaske cenzusesko, thay skeme kola si finansime kotar kontributya thay kola si dikhlarde te yaverinen o nashalde pokipya (socialuno nasiguripe). Socialune siguripaske sistemya pe ayni vaht dena akcesi ko bazikuno sastipasko dikhipe, baziripea pe mangipe thay/ose siguripasko statusi. Ashutipea te siguringyol butyarnengo thay olenga familiako shukaripe, socialuno siguripe promovinla socialuno stabiliteti thay ekonomikuno produktiviteti. Ko CRE rashtre, sig populaciako phurope qhive-la socialune siguripaske sistemen talo finansiaruno stres. E terni Romani populacia reprezentinla yekh baro kotor e neve butyake marketeska forcako thay potencialune kontributerya pe socialuno siguripe.

Ani praktika, uqe bibutyaripaske skale thay naformaluno butyaripe avrinena buderi Romen kotar kontributesko socialuna skemako siguripe. Pe ayni vaht, olengo akcesi pe bi-kontributeski socialuni asistencía si pharakerdi kotar komplikime administrativune procedure; uqo analfabetizmo, informacia-ko na theripe, bishaípe te keren o mangle dokumentya so si karakteristika e buderi Romane familiengo, thay diskriminacia ko serviseske deipasko niveli. Janipea e pozitivuni rola e socialune siguripasko pe bayaripe e nacioanlune produktivetesko, o avripe kotar socialuno siguripe si peravipe e ekonomikune evolviripasko.

Ko CRE rashtre, o Roma pakyavgyola kay si sherune benefiterya kotar socialuni asistencía. Ini soske o Romane families i disproportionalipea qorore, buderi qorore khera na si Romane. Ani Hungaria, misal, on kerna pashipea yekh shtarto kotor e qororengo thay ani Rumunia thay Bulgaria, pashe%.⁸² Thay o buhlaripe e socialune siguripasko savore familienge kolenge manglola si yekh puqipe kole o Romane organizacia thay olenge pashutne shay bayarna olenge koalicie.

82 Z. Ferge, K. Tausz, thay A. Darvas: *Maripe e Qorirpasko thay Socialuno Ulavipe: Edicia 1* (Budapesta, Mashkarthemutno Butyako Ofisi, 2002); Rural Poverty Portal: *Ruraluno qororipe ani Evropa* (Na si bersh).

SO SI SOCIALUNO SIGURIBE?

Socialuno siguribe si garavipe kole o amalipe dela olake jenenge mamuy qororipe (socialuni asistencia) thay pokipasko nashalipe, shay kotar bibutyaripe, nasvalipe, materniteti, phuripe, invaliditeti, nasvalipe pe buti ose nashalipe e sherune manushesko kova anla maro khere (socialuno nasiguribe). Sar moth-avgyola ani Filadelfiaki Deklaracia (1944) thay pe Pokipaske Siguripasko Rekomandipe (1944, Gn. 67), MBO-eske Somjenipaske Rashtre phende kay socialuno siguribe si socialuno thay ekonomikuno musayipe thay manushikano hakay. Akava dikhipe pheripea sikavdilo ani Manushikane Hakayengi Universaluni Deklaracia (1948) thay pe Mashkarthemutno Lekanipe vash Socialune, Ekonomikune thay Kulturake Hakaya (1966). Ko palune bersha, akava pakyavipe reafirmisalo thay zorakerdilo kotar e Rezolucia e Mashkarthemutna Butyaka Konferenciaki 2011 thay o Konkluzie kola penjarena o phanipe thay uqharipe e socialune siguripaske quqipyengo sar prioriteti vash shukar ekonomikuno bayripe, socialuno yekhipe, thay shukar buti vash mursha thay juvla.⁸³ Sar rezultati, palo yekh bersh, e Konferencia aproving-ya nevo mashkarthemuto socialune siguripasko standardi, O Rekomandipe vash Socialune garavipaske Baze 2012 (Gn. 202), kova dela “godu Somjenipaske Rashtrenge pe keripe e Socialune Garavipaske Bazengo andar sahararde socialune siguripaske sistemya” kola dena bazikuno phikodeipe sakole dizuneske.

Kutia 1: Socialune garavipaske baze

Socialune gaarvipaske baze si nacionalno definime thavda e bazikune socialune garavipaske garanciako kova sile res pe aqhavipe ose kovlaripe e qororipasko, vulnerabilitetisko, thay socialune avripasko. NAcionalune socialune garavipaske baze musay te dengyon savore dizunenge thay qhavorenge, sar si definimo ko nacioanlune krisya thay dikhlarna mayhari shtar siguripaske garancie, sar si definimo ko nacionaluno niveli:

- (a) akcesi ko esencialuno sastipasko dikhipe, dikhlaripea maternitetisko dikhipe;
- (b) bazikuno pokipasko siguribe vash qhavore, deipea akcesi pe habe, skolupe, dikhipe thay varesavo manglo shukaripe thay servisya;
- (c) bazikuno pokipasko siguribe vash o manusha pe aktivune bersha kola nashti te sigurinen basta love, ko ulavde sure e nasvalipasko, bibutyako, materniteti thay bishaibe; thay
- (d) bazikuno pokipasko siguribe vash phure manusha.

83 Mashkarthemutni Butyaki Organizacia (MBO): *Rezolucia phanglo e butkerdi diskusia vash socialuno garavipe (socialuno siguribe)*, Mashkarthemutni Butyaki Konferencia, 100-to Sesia, Zheneva, 2011; MBO: *Shovto thavd ani agenda: Butkerdi diskusia vash strategikuni obyektiva e socialune garavipasko (socialuno siguribe) palo lugyaripe e 2008 MBO Deklaraciako vash Socialuno Yekhipe vash Fer Globalizacia*, Komitetesko Raporti vash Butkerdi Diskusia vash Socialuno Garavipe, Savahtuno Hramipe Gn. 24, Mashkarthemuni Butyaki KOnferencia, 100-to Sesia, Zheneva, 2011 thay reproduktimi ko I Kotor e akala pustikako. E rezolucia thay konkluzie aprovisale palo MBO-esko diskutipe: *Butkerdi diskusia vash socialuno garavipe (socialuno siguribe) talo MBO-eski Deklaracia vash Socialuno Yekhipe vash fer Globalizacia*, VI Raporti, Mashkarthemutni Butyaki Konferencia, 100-to Sesia, Zheneva, 2011

Aqhavipya pe programesko hramipe thay shaipyengo qhivipe

Teluno niveli e formalune butyaripasko aqhavena Romengo kotorleipe ani nacionaluni penzia thay sastipaske siguripaske skeme kote si shaibe vash kontributi. Ko EU Somjenipaske Rashtre, o Roma raportinena kay shay kontrinbuinena pe pensiako garavipe but may hari desar o yaver.⁸⁴ Maybare diferencie si ani Bulgaria (36% mamuy 58%), Rumunia (27% mamuy 76%), Grecia (29% mamuy 76%), Italia (38% mamuy 76%) thay Francia (38% amuy 91%). Phanglo e sastipaske siguripea, mayhari desar 40 pe shel e Romengo si uqharde ani Albania, Rumunia thay Moldavia.⁸⁵

Phare shaipaske kriterya vash lovenge transferya vash odola kola na dena kontributi avrinena e Romane familien thay aplikanten kolenge manglola ashutipe.⁸⁶ Nesave Mesmerigune Balkaneske rashtre avrinena e aplikanten kola silen varesavo bikhelavipasko ose khelavipakso barvalipe, lena kotor pe varesavi pokimi buti, ose lena love avriyal. Mangipe e savahtuna adresako thay dizunipaske statusesko si pe ayni vaht pharipya, efektivitetea avrinena e nashle manushen thay andar nashle manushen. Akala kriterya na yekhipa qalavena e Romen kola jivdinena pen a regulime obyektia thay si kotor e nashla diasporako koya rezultingya kotar Balkaneske konfliktya.⁸⁷ Romaengo luyardo phiripe, sehregime beshipaske thana e kishle akcesea pe esencialune servisya (publikune ofisya, transporti, hospitalya) maybuhle limitinena o akcesi.

Te sine kay o socialuno ashutipe nashti kombiningyola e pokipea kotar butyaripe, individya shay dekuraingyona te roden formaluni buti, maybut te sine kay kerna buti vash minimaluno pokipe ose kvash-vahtune butya.⁸⁸ For those with weak labour-market positions, the need to register may lead them to conceal informal activities.

84 Evropaka Uniaki Agencia vash Fundamentalune Hakaya (AFH): *Roma pilot anketa*, 2011. Maybut, Pashe 80 pe shel e andar nashle Romengo ani Serbia na aplikinde vash pensia, pe komparacia e 45 pe shel e na-andar nashle Romengo. Idzerda, I. et al: "Akcesi pe primarune sastipaske servisya vash Romani populacia ani Serbia: Sekondaruni informaciengi analiza", ani *BMC Mashkarthemutne Sastipaske Manushikane Hakaya* (Edicia. 11, 2011).

85 UNEP, Lumiaki Banka, Evropaki Komisia: *Romengi regionaluni anketa*, 2011

86 Lumiaki Banka: *Socialune siguripaske rafinya ko Mesmeriguno Balkani: Hramipe, implementacia thay performans*, 2011, Raporti Gn. 54396-ECA.

87 Ko 2007, regitrisale 22,457 andar nashle Roma. Ini soske, Yekhune Naciengo Evolviripasko Programi lela godya kay o qaquno gendo e andar nashle Romengo shay ovla pashe 50,000. Ji kay tikno gendo e andar nashle manushengo beshena ko publikune ose "naofisialune" kolektivune centre, baro gendo e Romane andar nashle manushengo arakhena akomodacia ko ROME mahale. Romane andar nashle manusha si ani phari pozicia thay jivdinena ano but qhelale kondicie desar e thanutni mashurantuni populacia, mayqhelale desar o thanutne Roma ani Serbia. Dikh S. Cvejić *Evaluacia e Mangipyengo e Andar Nashle Romengo ani Serbia* (Yekhune Naciengo Uqo Komisioneri vash Nashle Manusha, Mayi 2015).

88 Ko buderi Mesmerigune Balkaneske rashtre, bibutyako statusi (lelo kotar registracia kotar publikun butyaripasko servisi) mangla akcesi pe socialuni asistensia. Ano Montenegro, Bosna thay Hercegovina, Nakhli Yugoslaviaki republika e Makedoniaki, Serbia thay Albania, bibutyaripasko statusi lelola sar konfirmacia kay o potencialune benefiteriya kotar socialune asistensiake servisya na lela nisavo formaluno pokipe. Regitripe sar bibutyako pe ayni vaht sikavla kay manush kola lela socialuni asistensia shay ofertingyola publikuni buti ose programya e aktivune butyake marketesko. C.R. Laderchi thay S. Savastano: *Qororipe thay ulavipe ko Mesmeriguno Balkani: Neve direktive ano bajakya thay politika* (New York, Springer, 2013).

Na adekvatune socialune ashutipaske benefitya

E uqe bibutyaripaske skalenca, ani paluni dekada buderi Romane familie pakyasale pe bi-kontributeski socialuni asistencija: Pakyavi pe bi-kontributeski socialuni asistencija resla kotar 16 pe shel ani Rumunia thay Qekiaki Republika ji ko 44 pe shel ani Slovakiaki Republika.⁸⁹ te sine kay bershenge penzie dikhlargyona sar minimalune rashtrake benefitya, e umlavdipaski skala resla pe 24 pe shel thay 55 pe shel. Na but shey yaverisalo kotar 2002-to bershesko raporti, ji kay si hari evidenca kay e socialuni asistencija si efektivuni pe qororipasko kovlaripe thay marginalizacia e Romane komunitetengi. Palo sah, nesave rodларыpa ko palune decade sikavde kay e finansiaruni situacia e buderi qorore Romane komunitetengi aqhola sherunipea bi yaverimi ose telardi.

Qhelale vastipya ani sastipaske dikipaski implementacia

Dokumentisalo yekh baro gendo e manushikane hakayenge ushkavipasko ko sastipaske dikipasko umal, dikhlaripea total na deipe e medikalune servisengo thay deipe e talostandardune sastipaske dikipasko.⁹⁰ Romane pacientengo hakay pe sastipaski informacia, privatipe thay informimo dakordipe but ver na respektingyona, thay Romane juvla thay mursha savaht lena degradipaske sastipaske dikipaske ashutipya. Ani Makedonia, o Roma raportinde kay qhivdile te pokinen vash gratis servisya ose avrisale te sine kay nashti kerde o pokipe. Ani Rumunia, Romengo segregipe ko hospitaleske thana si yekh buhlo savaht fenomeni.

Socialuno siguripe vash Romane juvla thay polyengo na yekhipe

Inisoske kerdile polyenge yekhipaske mehanizmya ani Centraluni thay Ratoryoriguni Evropa, politikanya but hari vastinena o poli sar dikhipe vash te halon e qororo manushengo shaibe vash riziko thay vulnerabiliteti thay vash hramipe e socialune garavipaske iniciativengo.⁹¹ Qorore hramime thay na yekhipaea aplikime socialune garavipaske programya shay te aqhaven juvlengi socio-ekonomikuni avantasha thay te peraven polyengo yekhipe ko familiengo thay amalipasko niveli.

Romane juvla, sar o sebepe e olenga poziciako ko margine e butyake marketesko, pe komparacia e na-Romane thay Romane murshenca, sip e ayni vaht ano margine e kontributeske vash socialuni siguripaski skema. O som polyengo quqipe ulo may qhelalo vash Rommane juvla. Misal, si polyengo quqipe ko pashe 40 pe shel e pensiake hakayesko ani sah Evropa. Romane juvla, kola lena but mayhari pokipe kotar formaluno butyako trego desar Romane mursha, nashti te len olenge personalune pensie. Pe ayni vaht olenge but ver na dengyola adekvatuno romnipasko ose korkora aqhila romnyaki pensia sar o sebepe telune hakayengo e Romane murshengo.

Romane aktivistya ani Evropa sikavena o pharipya pe reproduktivuno sastipe thay hakaya, ushkavipe e Romane juvlenge reproduktivpaske hakayengo, thay teluno evolviripe e kulturalune senzitivune sastipaske programengo. Ani Bulgaria, pashe yekh-trinto e ROMane juvlengo mayphure desar 15 bersh na silen nisavo socialuno sastipasko garavipe, kova rezultinla, missal, sastipaske na asisktime biyanipya avri hospitalya.⁹² Evropako Romenge Hakayengo Centro ko bersh 2004 dokumentingya buderi sure

89 UNEP: *Aqhavipe e umlavipaske puqipasko: Romengo manushikane evolviripasko raporti* (Bratislava, 2002).

90 Puterde Malipasko Publikune Sastipasko Programi: *Romane sastipaske hakaya ani Makedonia, Rumunia, thay Srbia: Baza vash legaluno phikodeipe* (Puterde Malipaske Fondacie, Yuni 2013).

91 I. Petričević: *Juvlane hakaya ko Mesmeriguno Balkani ano konteksti e Evropaka Integraciako: Institucionalune mehanizmya vash polyengo yekhipe* (2012).

92 T. Krumova thay M. Ilieva: *Romane juvlengo sastipasko statusi ani Bulgaria* (Veliko Turnovo, Centro vash Mashkaretnikuno Dialogi thay Tolerancia (AMALIPE), 2008).

© ILO / Csaba Csóka

segregime materniteteske livnengo/sobengo, ayeka kharde Ciganenge livne/sobe (Hungaria).⁹³ Regionaluni Romengi anketa ko bersh 2011 kerdi kotar Yekhune Naciengo Evolviripasko Programi/Lumiaki Banka/Evropaka Komisi dokumentiinla o buhlipe e biresle sastipaske mangipyengo mashkar Romane populacia. Palo sah, hakayeske kriterya vash socialune siguripaske benefitya shay pe ayni vaht te oven idirektipea diskriminativune mamuy Romane juvla. Misal, e Hungaria qhivgya kondicia vash Biyanipasko granti (kova kerla pashe 222 Euro) kay e day te kerel mayhari shtar anglo-biyanipaske kontrole.⁹⁴ Palo sah, janipea kay si may phare kay o Roma te theren akcesi pe sastipasko dikhipe, akaya kondicia de fakto avrinla buderi Romane juvlen.

93 Vash Hungaria, dikh R. Izsak: “Ciganenge livne thay yaver diskriminaciake tratmanya mamuy Romane juvla ko Hungariake hospitalya”, ko *Romane Hakayengo Zhurnali* 15 Dec. 2004.

94 Na theripea ulavde iinformacie vash etniciteti, sitov phare te gengyol o gendo e Romane benefiterengo.

PRATSAVA THAY SHUKAR PRAKTIKE

Integririmo phikodeipe

Ji kay programeske phanglipya, referipya thay yekh-aqhipasko kinipe vash integririmo socialuno phikodeipe na si but dikhle ani Centraluni Evropa, nesave raipya akana nakhena pea kaya direkcia. Nesave servisya dena integririmo phikodeipe specifikiyea adresime ko Romane familie. Ani Yugoslaviaki Republika e Makedoniaki, Romano Informipasko Centro (kova kerla buti kotar 2007) si mandatime te servisinen sar yekh-aqhipasko kinipe vash te den Romenge informacie thay akcesi pe socialune garavipaske servisya, butyaripe, sastipe, khera, skolupe thay legaluni dokumentacia. Serbiaki Butyaripaski Strategia 2011-2020 identifikinla e manushen kola lena socialuno ashutipe sar sherunipea vulnerabilune grupe kolenge manglona integrime servisya, thay phangla olengo shaibe vash lovengo phikodeipe e prioriteteske qhivipea ko aktivune butyake marketeske programya. Ayeka strategie shay konstruktivipea te targetinen luge-vahtuno bibutyaripe, kotar o Roma thay na-Roma. Kutia 3 dela nesave misalya e integrime servisengo ko Mesmerigune Evropake rashtre.

Kutia 3: Integripe e publikune butyaripaske servisengo thay socialuno shukaripe – Yekhuno Thagarnipe, Germania, thay Qekiaki Republika

Ano Yekhuno Thagarnipe, Jobcentre Plus (JCP) kmbininla servisya vash butyako arakhiye thay benefitesko administracia, mayangle ulavdi, ano yekh-aqhipasko kinipe vash butyaripaske servisya thay pokipasko phikodeipe. Fokusipea pen a aktivune thay bi butyake klientya, JPC-eske servisya dikhlarna socialune butyake funksie te adresinen but rigune socialune mangipya e marginalizime manushengo kola rodona buti. Angluno evaluipe arakhla kay servisengo integripe ko JCP sinele pozitivuno impakti pe butyako khuvipe, neutraluno efekti pe klienteske servisya (sigipe, qaqipe, proaktiviteti), numay sinele negative impakti pe benefiteske procesipasko qaqipe.

Germania kergya organizaciake phanglipya mashkar federalune butyaripaske ofisya thay komunake socialune shukaripaske departamentya kola menajinena socialune asistenciake benefitya, odotar targetipea shayutne servisya direktipea ko individya avri ose pe margine e utyake marketesko.

Qekiaki Agencia vash Socialuni Inkluzia zorakerla o ledeipe mashkar butyaripe thay socialune servisya ko lokaluno niveli, ano umala e socialune servisengo thay programengo vash butyaripasko phikodeipe, skolupe thay evolviripe e socialune kherengo.

Inkluzia ano socialuno siguripe

Sar diskutisalo, yekh baro gendo e Romengo si qhivdo avri kotar socialuno siguripe soske olengi buti sin a formaluni. Odoleske, promovipea integracia ko butyako marketi thay phiokdeipe e formalizipasko e na formaluna ekonomiake aktivitetengo si sherune bajakya vash te buhlargyol o uqharipe e socialune siguripasko. Fokusi pe terne Roma, misal odola kola khuvna pe butyako trego, si e kritikune mahatni-pasko, sar si mahatno vazdipe e manusheska kontributeska historiako ko adekvatune benefiteske nivelya may dosna. Fokusi pe terne romane juvla si mahatno soske on akalea vazdena personaluno social siguripe desari te oven umlavde kotar benefitya kola avna yaver thanendar (prekal olenge roma).

Akalea, buderi CRE raipya rodene te buhlaren social siguripasko uqharipe keripea e registracia may loki thay may atraktivuni vash tikne, naformalune biznesya, misal, tiknaripea kontributesko kosto, keripea kampanye pe avantazha e socialune siguripasko, thay kreiripe specialune stimulipyengo vash fermerengo registripe.⁹⁵ Ini soske akala bajakya na targetinena e Romen specifikepe, soske on si kotor e buhla grupako e ulavde butikerduktengo, vi on ka benefitenen kotar buhli social siguripasko uqharipe.

Kondicialuno lovengo transferi

Kondicialune lovengo transferya (KLT) sin a-kontributeske lovengo transferya kola pokingyona manushenge kola phernanesave kondicie sar si sastipaski kontrola, regular nakhipe ani skola, ose skolako promovipe. Akala benefitya ule buderipea popularune ko rashtre e tikne thay mashkar pokipea ani Latin Amerika, Afrika thay Azia. Programya kola rodna verver jivdipaske kondicie pe ayni vaht implementisale ko buderi Evropake rashtre.

Kriteriya kola si phangle e skola si sherune mangipya ko neve kondicialune loveske transferenge (KLT) programya ani Evropa. Bulgaria, Slovakia, Romania, thay Hungaria kerde adekvat socialune pokipya vash familiako kondicionipe vash biqhalipe e qhavorengo ani skola, thay aqhavipe ose tiknaripe e benefitenengo te sine kay na respektingyola o lekanioe. KLT programya pe ayni vaht shay qhivna pozitivuno stimulipya, sar si vash palo-obligativuno skolupe. Misal, ani Bulgaria, Qekiaki Republika, Polska thay Slovenia o shaipe vash familiake lovengo benefitya si bayardo te sine kay o qhavore kola si may bare desari bershengo limiti pandar nakhena ani regular skola. Slovakia thay Hungaria pe ayni vaht aplikinena bershengo lugyaripe ko universalune qhavorengo benefitya. Ayeka, e Hungaria, Rumunia thay Nakhli Yugoslaviaki Republika e makedoniaki silen stipendienge programya vash studentya e disavantazhime familiengo ano palo-obligativuno skolupe.

Ji akana, na si zorali evidenca e impaktesko e KLT-esko ko Romane komunitetya. pe principi, lovengo transferya, te sine kay pokingyona pe adekvatuno kobaripe, shay ovna e bare mahatnipestar pe tiknaripe e qororipaske nivelesko ko Roma. KLT, te sine kay shukar hramisale, shay zorakerna skolui-pasko suksezi ose te kontribuinen pe juvlego zorakeripe, qhivipea khereske love direkt ko juvlenge vasta. Palo sah, o transferya musay te gndingyon ayeka kay te na avrinen ose krisinen may vulnerabilune familie. Bizo bare laqharipya ko skole kola si pashe Romane qhavorengo, keripea kondicialuno lovengo transferi pe skolako kotorleipe nashti yustifikipea ajukergyola te ashutinel akale qhavoren te nashen kotar qororipe. Kontripea, te sine kay nesave famileinge aqhavgyla bazikuni lovengi asistancia te sine kay o qhavore na nakna ani skola (bi lelo pe dikhipe o skoluipasko kualiteti kova dengyola) shay kerla pandar may zoralo olengo qororipe thay ulavipe.

95 MBO. *Buhlaripe e socialune siguripasko ani naformaluni ekonomia: Sure ani Bosna thay Hercegovina thay Moldaviaki Republika* (Budapesta, ano drafti).

Servisengo intervenipe

Inicimo kotar BRO thay but ver phikodende otar Evropake Strikturalune Fondya ose yaver Romenge integraciake programya, ko palune desh bersha iklisti nevi profesionaluni rola vash Romane dizune: Romano lokyarno/mediatori. Akava si profesionisti kova lokyarla o butya mashkar o Roma thay buderi institucie, maybut ano umala e socialune servisenge deipasko, skolupe, sastipe, thay butyake marketeske servisya. Mediatorya, baro kotor olendar juvla, **promovinena yekhune shaipya** thay lokyarna akcesi ko publikune servisya vash o Roma. On dena informacie Romane komunitetenge, interneninenana ano konfliktya mashkar servisenge detune thay klientya, thay inkurainena **interakcia** mashkar komunitetya thay serviseske deyutne.

Romane sastipaske mediatoreske (RSM) programya but ver vastingyona vash te laqharen o akcesi pe bazikune sastipaske servisya (misal, sastipaske servisya thay vaksinacie) mashkar ulavde Romane komunitetya. Ko Mesmeriguno Balkani, RSM programya ashutinena Romane kilenten te len dokumentya, pheren medikalune forme thay te keren interakcia e relevant ofisenca. Inisoske on sherunipea rodna lugyardo skolupe, RSM sig ovna jande vash regulative thay mangipya vash dokumentengo leipe thay siguripe. Nesave aktivno rodna vash manusha ano komuniteti kola na silen dokumentya ose siguripe.

Kutia 4: Resipe prekal mediatorya

Ano Moldavia, Ministria vash Buti, Socialuno garavipe thay Familia kergyua Rameski Regulativa pe organizipe e aktivitetengo vash komuniteteske mediatorya, aprovine kotar Raipaski Decisia 557 e 17 Yulesko 2013. E Ministria pe ayni vaht kergyua Komunitetesko Mediatorengo Servisi.

Ani Nakhli Yugoslaviaki Republika e Makedoniaki, Ministria vash Buti thay Socialuni Politika implementingya specifikune aktivitetuya targetipea e Romana populacia (missal, biyanipasko registripe) e phikodeipea kotar mediatorya phikodende kotar Evropako Konkili.

Ani Disyoriguni Serbia, yekh proyekti phikodendo kotar Socialuno Inovativuno Fondi dikhlargya pratsava vash te reslon o Romane qorore familie.⁹⁶ Volunterya, buderi olendar kotar o komuniteti, sikavde e avokatoren te keren buti andar Romane mahale. O proyekti sinele res te lokyarel o ledeipe mashkar volunterya thay socialune butikerne ano CSB, thay te lokyarel e phari butie social butikerdutnengi. O volunterya thay social butikerne ledeinde te sigurinen kay o klientya lele o personal dokumentya (identitetesko lil, sastipasko lil, thay yaver.) kola rodingyona vash servisengo leipe. Daykhver o volunterya biqhalde e kilenten ko yaver agencie, sar si komunake ose sastipaske dikhipaske agencie. Yekh tikno fondi sine shayutno vash dokumentengo pokipe. Proyektesko maymahatno siklipe sine kay resipaske programya shay kergyona pe mangipya e specifikune komunitetengo thay shay te lokyaren social servisengo thay benefitengo deipe.

96 Asociacia vash Laqharipe e Romane Malahengo implementingya proyekti pe partneriteti e Centronca vash Socialuni Buti (CSB) ano komune Lebane, Vladicin Han, thay Bela Palanka.

Palo sah akala suksesya, Romane mediatorenge programya luyarena te arakhenpe pharipyenca. Mediatorya lena tikno pokipe thay silen limitimo profesionalune evolviripaske shaipya. On pe ayni vaht na silen supervizia thay phikodeipe. Si nesave dokumentime sure kana o mediatorya alosardile baziripea pe politikune phangliyya, kola ande telune rezultatya. Ko nesave lokyaripaske programya o na theripe e stabilune finansipasko rezultinela pe kontratako na siguripe vash mediatorya thay may tikni motivacia vash kotorleyutne. Odoleske, vash te sigurinen suksesi, sitov musayutno kay mediatorenge programya te institucionalizingyon thay te dengyon karierake droma vash mediatorya. → **Dikh Kutia 5.**

Ji kay special resipaske iniciative direkt o Roma si krucialune vash te promovinen olengi inkluzia ko social servisya thay benefitya, pe ayni vaht, sitov manglo te penjargyol kay lokyaripe vash Roma shay ovla mashkar-vahtuni solucia. Ko lugo vahti, savore dizune musay te theren yekhuno akcesi ko sastipaske thay socialune servisya, thay e som kualitetea.

Kutia 5: Evolviripe e Profesionalune Kualifikaciengo vash Phikodeipe e Integraciako e Romana thay Egipqanyuna Populaciako ano Montenegro

Ko 2013, o Centro vash Zanateski Edukacia thay Treningo (ZET Centro) pe ledeipe e Institutea vash Romengi thay Egipqanyngeni Inkluzia shrinde te keren duy profesionalune kualifikacie kola sinelen res te phikoinen e social integracia e Romana thay Egipqanyuna populaciako:

- Amalinel pe Socialuni Inkluzia e Romengi thay Egipqanyengi, thay
- Organizatori e Socialuna Inkluziako vash Roma thay Egipqanyuna

Treningoske programya vash duy profesie aprovisale kotar Nacionaluno Koncili vash Skolupe, odoleske dendilo olenge o nacionaluno penjaripe.

Palo duy bersh, e organizacia HELP thay Sastipaski Ministria ledeinde te lokyaren o treningya thay butyaripe vash Romane mediatorya ko sastipaske dikhipaske institucie ani sah rashtra. E eksperienca sikavgya kay rodingyola specifikuno janipe kotar Romane butikerdutne ko sastipaske dikhipasko sistemi, sar vi ano skolupe, butyaripe, thay socialune garavipaske sistemya. Odoleske, Montenegrosko Kualifikaciako Koncili decisingya te ulavel e profesionaluni kvalifikacia *Amalipe ani Socialuni Inkluzia vash Roma thay Egipqanyuna* ko shtar specializacie: skolupe, sastipasko dikhipe, socialuno phikodeipe thay butyaripe.

Pe ledeipe e HELP-ea thay Romengo Skoluipasko Fondi, o ZET centro akana evolvirinela akala shtar kvalifikacie. Anglune treningoske sesie ajukergyola te adikergyon ko 2016 thay 2017.

O iniciative sikavna nacionaluno phikodeipe vash Romana thay Egipqanyuna populaciako integripe ano Montenegro ko nacionaluno sistemi e penjarde profesionalune kualifikaciengo, thay kontribuinla pe olengo zoralipe deipea olenge shaibe te len o manglo janipe vash te phikoinen olenge komuniteten.

- Gordana Boskovic (Centro vash Zanatesko Edukipe thay Treningo)
- Translacia: Ana Maraš (Montenegroski Butyake deyutnengi Federacia)

REKOMANDIPIYA

O raipya manglape:

- **Defininen minimum pokipe thay sastipasko phikodeipe vash savore dizune, dikhlaripea vi manushen bizo dokumentya, andar nashle bizo dizunipaski registracia, ose kola jivdinena ano na formalune mahale.**
 - Identifikinel quqipyay ko ekzistime social sogiripaske uqharipya prekal adikeripe thay evolviripe e populaciaka statistikako kola si ulavde ano poli, etniciteti, bersha beshipasko than, thay masekuno pokipe;
 - Te vazdel principya e na-diskriminaciako thay polyenge yekhipasko kola mothavdile ko MBO-eske Rekomandipe 202 (Social Phikodeipaske Baze) te hraminel benefiteske ajukeripya vash te adresinel o quqipyay pe uqharipe;
 - te sine kay lovengo transferi si kondicialuno, te formurinen kondicie kola na qhivgyona pe yekh than e leyutneske masekune pokipea, kova ashutinla olengo akcesi pe treningya thay butyaripaske shaipya thay zorakerna e juvlen, dikhlaripea deipe e qhavorenge dikhipasko, thay benefitya kola amalingyona e mangipyenca vash qhavorengo vay qhayengo skolako nakhipa e siguripe akcesea pe kvalitativuno skolupe.
- **Buhlaren o gendo thay shaipa vash socialune servisyay dedikime vash komuniteti.**
 - Te keren ankete vash te dikhnen komuniteteske may emergentune thay mangle prioritya;
 - Identifikinen thay resen ko shayutne familie kola ajukerna dumodeipe kotar mediatorya;
 - Identifikinen shukar praktikake modelya te marenpe mamuy diskriminacia thay polyengo na yekhipa pe deipe e social servisengo;⁹⁷
 - Evolvirinen partneritetya e civilune amalipaske organizaciencia, dikhlaripea odolen kola dena servisi Romenge, thay Romane ose pro-Romane organizacie, sar vi Ternenge organizacie, vash te den servisyay; thay
 - Integrinen social servisyay e butyaripaske servisenca prekal programenge phanglipya, referipya, thay yekh-aqhipaske kinipya. O servisyay musay te oven specifikkune pe Romane komunitetenge mangipya thay te oven shukar vash o terne.
- **Janipasko vazdipe vash socialune siguripaski rola pe deipe ekonomikune siguripasko romane familienge thay butikerdutnenge.**
 - Te keren kampanye, ko Romane mahale thay yaver thane, pe avantazhe e kontribui-pasko pe socialuno siguripe; thay
 - Keren may loke registripaske procedure thay te kontribuinen tikne firmenca thay korkoro-butyarde.
 - **Promovinen demokrativuno raipa e socialune skemengo.**
 - Te den akterenge, dikhlaripea e butikernen, butyake deyutnen thay reprezenten e benefityaske grupengo, pozicie ano skeme e raipaske thanengo thay reprezentipe ko godideipaske grupe; dikhlarinen e Romen thay terne reprezenten thay te sigurinen polyengo balansi pe phiravipe e thanengo thay godideipaske grupengo.

97 Misal, E. Fultz thay M. Tracy: *Shukar Praktike pe Deipe e Socialune Servisengo ani Mesme Ratyoriguni Evropa* (Budapesta, Mashkarthemutno Butyaripasko Ofisi, 2004).

- Te keren polyenge-sensitivune standardya vash kualitativune servisengo deipe, te vastinen olen vash te monitorinen regularuni skemaki performans, thay te dikhla-rene benefiteren pe programenge evaluacie, theripea sheruno res te resen pe Romani populacia;
- Temelinen formalune mehanizmya vash te len iranipaski informacia kotar benefitya, te keren shayutno aplikantenge thay benefiterenge te keren roviye, thay te adikeren transparent procesi pe roviyyengo respodipe; thay
- Te den karierake droma andar institucie kola baziringyona pe Romane mediatorya vash olengo profesionaluno anglipe. Te sigurinen kay terne Romane juvla thay murs-ha benefitinena kotar karierake shaipy.

DROMA THAY RESURSYA

MBO (2010) *Buhlaripe e Social Siguripasko vash Savore. Godideipasko lil prekal Pharipya thay Opcie*

Akaya pustik sikavla o bazikune konceptya sar si baza vash socialuno garavipe thay social siguripaske bajakya, analizinla o pashipe e buderi inciativengo, thay analizinla o rezultatya e praktikengo truyale lumia, maybut ano telune thay mashkar-pokipaske rashtre.

■ http://www.ilo.org/global/publications/ilo-bookstore/order-online/books/WCMS_124454/lang--en/index.htm

MBO (2010) *Lumiako Socialune Siguripasko Raporti 2010/11: Uqharipe ko Krizengo Vahti thay Maydur*

Akava raporti dikhla e skala e rashtrengue investipyengi ano socialuno siguriye thay efektiviteti thay suksesti e socialune siguripaske sistemengi pe resipe e buderi nacioanlune socialune politikenge obyektivengo. Analizinla o rami, niveli thay kvaliteti e uqharipasko kotar buderi socialune siguripaske krange.

■ http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/@publ/documents/publication/wcms_146566.pdf

MBO (2014) *Lumiako Socialune Garavipasko Raporti 2014-15: Vazdiye e Ekonomikune Iranipasko, Inkluzivuno Evolvirope thay Socialuno Hakayipe*

Akava raporti prezentinla aktualune socialune siguripaske trendy thay dela informacia pe socialune garavipaske sistemya, uqharipe, benefitya thay haripe ko maybut desar 190 rashtre. Phiravla jivdipaske ciklesko pratsav, shrdipea e social garavipea vash qhavore, amalimo kotar skeme vash juvla thay mursha ko butyake bersha, thay phanipea e penzienca thay phikodeipe vash phure manusha. Evaluinla o progresi direkt universaluno uqharipe pe sastipe. O raporti pe ayni vaht analizinla o trendy thay aktualune politike, sar si negativuno impati e fiskalune lekanipakso thay pashipaske bajakya.

■ http://www.ilo.org/global/research/global-reports/world-social-security-report/2014/WCMS_245201/lang--en/index.htm

Laderchi thay Savastano (2013) *Qororipe thay Ulavipe ano Mesmeriguno Balkani: Neve Droma ano Bajakya thay Politika*

Akaya pustik prezentinla selekcia kota ro lola kotar angluno Mesmerigune Balkaneski Qoqoripaski thay Inkluziaki konferencia adikerdi ano Briseli ko decembro 2010, koya prekal som politikune manusha, phiravne akademikya thay rodlarne kotar Mesmeriguno Balkani, Evropake somjenipaske rashtre, thay mashkarthemutne organizacie. Akala pustikako fokusi si qororipe thay ulavipe. Analizinla o pratsava vash o bajakya thay analizinla o qororipe thay ulavipe aprovimi kotar EU Somjenipaske Rashtre thay olengo potenciali te oven sar mostra vash Mesmerigune Balkanesko regioni. Rodlarla o hramipe, implementacia thay performans e ekzistime socialune siguripaske refinengo ko MEsmerigune Balkaneske rashtre. Pe ayni vaht fokusinyola pe droma sar shay o socialune siguripaske skeme te vastingyon may shukar kotar qorore thay marginalizime grupe.

TARKI Socialuno Rodlaripasko Instituti (2014) *Rodlaripe vash Kondicialune Lovenge Transferya thay Olengo Impakti ko Qhavore*

Akava rodlaripe rodarla sar shay e EU mayshukar te promovinel o investipe pe qhavore, thay kola politikune instrumentya shay ashutinena qororipaski mashkar-generaciaki transmisia. Sherunipea, o rodlaripe sile res te rodlares o buhlape kote sikavdile o kondicie sar shay o socialuno sistemi te ashutinel te laqhargyol o vash te reslol manushikano kapitaluno investipe ani rano faza e jivdipaske cikleski, baziripea pe praktike e buderi Somjenipaske Rashtrengo.

Lumiaki Banka (2011) *Socialune Siguripaske Rafinya ko Mesmeriguno Balkani: Hramipe, Implementacia thay Performanca.*

Akava raporti dela komparativuni perspektiva pe hramipe, implementacia, finansipe thay performanca e na-kontributeske lovenge transferenge programengo ko shov rashtre e Mesmerigune Balkanesko, referingyola pe olengi performanca pe komparacia e som programenca ko yaver rashtre e Centraluna thay Ratyoriguna Evropako. Analizako sheruno fokusi si barvalipasko testipe, palune-beshipaske socialune phikodeipaske programya ko sah shov rashtre e Mesmerigune Balkanesko. O raporti analizinla olen ano konteksti e olenge shaipasko vash te lokyaren o rizikya kola anena kronikuno thay lugevahtuno qororipe, thay pe ayni vaht ano konteksti e olenge phanglipasko e socialune dikhipea thay butyaripaske servisenca.

Lumiaki Banka (2016) Gatti, Karacsony, Anan, Ferre, thay Paz Nieves: *Te ove Fer, Mayshukar Dromipe: Promovipe e Yekhune Shaipyengo vash Marginalizime Roma*

Akaya pustik dela unifikipasko rami fokusimo pe nokia e promovipasko e yekhipasko pe shaipya thay pe temelipe e politikengo kola shay vazdena o ledeipasko than mashkar Roma thay na-Roma. Focusingyola pe politikake directive kola si phangle trin sherune umalenca vash skolupe, buti, thay jivdipaske kondicie, ji kay sikavla o phanglipya e pherune intervenciengo (dikhlaripea akcesi pe sastipe thay socialuno siguripe).

Ueb platforma: Socialuno Garavipe thay Manushikane Hakaya

Akaya ueb qham dela than vash te kharel lideren kola gndinena vash kompleksune pharipya e implementipasko e socialune phikodeipasko kotar hakayipaski perspektiva, sar vi praktikaluno godideipe vash politikake hramarne thay constant angazhime manusha. Platformaki sheruni obyektiva sit e sikavel o droma ko pharipaske pakyavipya phanglo e dromenca ko manushikane hakaya thay socialune garavipaske umala. Pe ayni vaht sila res te del politikune manushenge thay aktivno angazhime manushenge yurispodencake misalya, mayshukar praktike thay inovativune solucie.

- <http://socialprotection-humanrights.org>

Ueb Platforma: Socialuno Garavipe: Vazdipe e Socialune Garavipaske Bazengo thay Sahastardo Socialune Siguripaske Sistemya

Akaya ueb qham dela buderi resursya thay droma (dikhlaripea evaluacia, mayshukar praktike thay rekomandipya) vash politikake manusha thay aktivno angazhime manusha vash keripe e socialune garavipaske bazengo thay sahasarde socialune siguripaske sistemya.

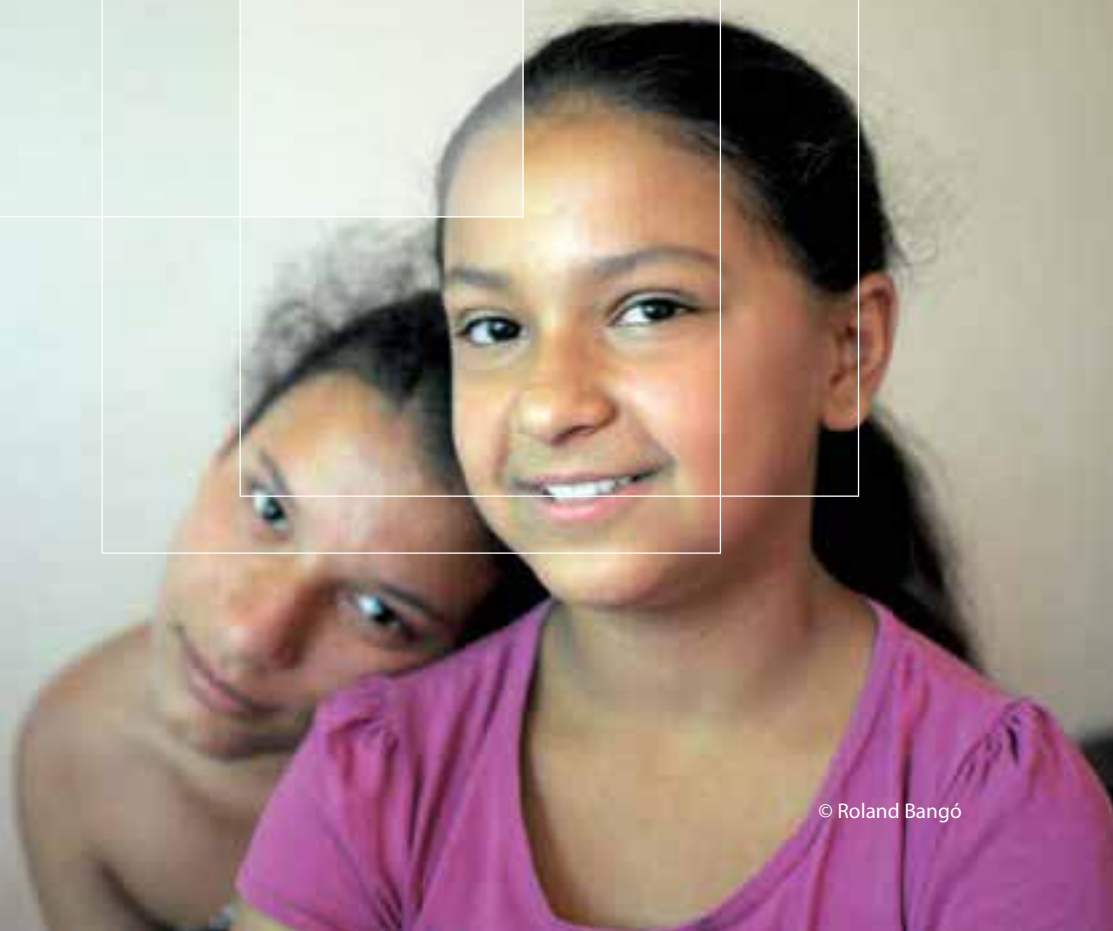
- <http://www.social-protection.org/gimi/gess/>

International
Labour
Organization

4

**JANIPASKO
EVOLVIROPE THAY
E TRANZICIA
SKOLATAR PE BUTI**

KOTOR SHTAR TASVIRI

Romane terne silen but maytelune nivelya e skoluipaske thay janipe desar o terne manusha pe generali, ini palo fakti kay terne Romengo kotorleipe (bershendar 15-24) ani uqi mashkarutni skola thay uqi skola buderipea bayrilo ani nakhli dekada. Palo sah, o resipya pe skolupe na sikavde mahatne resipya pe butyaripe thay masekune pokipya.⁹⁸ O kombinime efektya e maytelune skoluipasko, may limitime janipaske treningya, thay but may aqhavdo akcesi pe yaver servisy pandar aqhavena e integracia pe butyako marketi, pe kombinacia e anglokrisipyenca thay phuvyake segregacia; thay institucionaluno ose polikituno na resipe vash te adresinen olengi marginalizacia.⁹⁹ O lugyarde uqe nivelya e direkt thay indirekt diskriminaciako kerena pandar may zorale akala bariere.

Pe ayni vaht, strukturalune problemya karakterizinen butyake marketya e palo-socialuna Centraluna thY Ratyoriguna Evropa: Tipikalune palo-socialistune ekonomie lele pe buti relativitetea baro kotor e hari jande butyarnengo (but maybut desar so sugestinla skoluipaski skala e butyaka forcako) thay tradicionalune skoluipaske sistemya lugyarde te produktinen telune janipaske butyarnen palo 1990. Odoleske, e som thavd e telune-skoluime butyarnengi lugyarela te ovel relativitetea bari ko buderi palo-socializmeske rashtre, thay publikune skoluipaske sistemya lugyarde te produktinen ternen e hari janipea, ji kay neve butya kola kerdile sar e bershestar 1990 rodinde maybaro janipe, maybut anon a evolvirime rashtre thay kote resle neve tehnologije. Ji kay akala faktorya phanglona e janipaske evolviropea thay integripe ko butyako marketi vash savore terne, skoluipaske droma e buderi terne Romengo kerena pandar may phare – luge-aqhile thay strukturalune problemya.¹⁰⁰

Klaro halovipe e pharipyengo kotar o skole vash te keren buti pe Romane ternengi tranzicia si esencialuni vash te adresingyol olengo ulavipe ko butyako trego thay evolviripe e shukar shaipyengo thay janipe vash evolviripe. Romane terne shay te benefiten maybut kotar treniingoske thay tehnikalune thay zaanteske janipya kola rodna rodingyona, butyaripaske janipya thay sig skolupe, odot ekote si relevantuni. Intensivuno palo-treningosko phikodeipe thay butyake rodipakso godideipe si esencialune vash te sigurinen loka thay suksesune tranzicie. Polyenge-godornipaske evolviripaske janipya shay promovinen terne Rmane juvlengo butyaripe thay te kovlaren profesiake polyengi segregacia.

98 N. O'Higgins: *Roma thay na-Roma ano butyako marketi ani Centraluno thay Ratyo Disyoriguni Evropa*, Romana Inkluziake Butyake Lila (Bratislava, yekhune Naciengo Evolviripasko Programi, 2012), q. 49.

99 N. O'Higgins: "Etniciteti thay poli ko butyako marketi ani Centraluni thay Ratyo Disyoriguni Evropa", ko *Kembrij Zhurnali vash Ekonomia* (2015, edic. 39), q. 631–654.

100 A. Kocze et al: *Programipe e strukturalune fondengo vash Romani Inkluzia 2012-20: vastipe e EU fondengo vash Roma (MtM) programi*, Pustik (Budapesta, Fondacie vash Puterdo Malipe, 2014), q. 48.

SO SI TRANZICIA KOTAR SKOLE PE BUTI?

O drom kole lena savore terne manusha kola skolupe pe buti akana ulo maylugo thay maypharo. Odola kola silen maybare disavantazhe, sar odola kola baziringyona pe etniciteti, polya ose bishaibe, silen maybut naklaro thay luge tranzicie. Nesave qorore ruralune terne shay arakhna buti but sig, numay odola si tipicno tekune-kvaliteteske butya kola anena pe sah jivdipasko drom e naformalitetesko thay qororipasko. Pe ayni vaht bibutyaripe na si yekh e sebepyendar e telune tranziciendar pe buti. Yaver dikhlarna talo-butyaripe, naformaluno butyaripe thay avri-migracia. Ilustripea akaya agorutni, terne Roma si harni grupa e butyake marketeske migrantengo kotar Mesmeriguno Balkani ani Evropaki Unia.

Janipea kay e tranzicia kotar skolupe pe butyaki lumia si yekhe politikanyenge thay yaver akterengi sherune manatnipyendar soske ashutinela te dikhlon kola si o pharipyua kolenca o terne arakhlo-na pe butyaripe. O serioziteti e ternenge bibutyaripaska krizako ani Evropa kerla pandar may urgentuno o mangipe vash politikengo hramipe vash terne manusha.

MBO-esko fokusi ano umal e tranziciako kotar e skola pe buti na si tranzicia pe varesavi buti numay pe shukar buti koya anla stabiliteti, ekonomikuno siguriope thay qalaripe. MBO kergya specifikuno anketipasko instrumenti, Tranziciaki Anketa kotar e Skola pe Buti (TASB), te analizinel rizikoske faktorya thay o thavda kola sikavna ternemanushengi disavantazha ko butyako marketi. Akaya thavd dikavgya te ovel shukarni pe evolviripe e efektivune politikune respodipyengo pe ternengo bibutyaripe (→dikh Kutia 1).

Kutia 1: MBO-eski Tranziciaki Anketa Skolatar pe Buti (TASB)

Butriguno anketako instrumenti shay –

- arakhla individualune karakteristike kola sikavna butyaripaske marketeske disavantazhe. Akaya si sheruni thavd pe evolviripe e politikune bajakengo te aqhavgyl e emergenca e rizikune faktorengi, sar vi cidipe e pharipyengo vash shukar buti;
- identifikinel butyake marketeske mangipyua kola si relevantune vash terne manusha, thay te ashutinel te arakhlon o bangipyua kola shay adresingyona prekal politikake intervencie;
- ano rashtre kote o informacie vash butyako marketi na si shukar evolvirime, te vastingyl sar instrumenti vash te anel pakyavipaske informacie vash politikako keripe; thay
- ano rashtre kote butyako marketi si qalardo, te sikavlel dudi ko umala kola sherunipea na konsiderisale kotar khereske ankete, sar si ternenge manushenge kondicie vash buti, pokipyua thay lovengo leipe; leipe kotor pe na formaluni ekonomia; akcesi pe finansiarune produktya; thay o pharipyua kola arakhlona pe olenge biznesesko adikeripe.
- Vash maybtu detalya dikh MBO-esko uebqham vash Tranziciaki Anketa Skolatar pe buti: http://www.ilo.org/employment/areas/youth-employment/work-for-youth/WCMS_191853/lang--en/index.htm

Telune rezultatya ani skola

janipasko evolviripe si may praktikuno vahs terne kola sinelen bazikuno skoluipe pe drabaripe, matematika thay kompyuterya thay kola silen janipe sar shay te resen oskoluiipaske institucieng e ajukeripy a. Romane qhavo re arakhlona but maybare pharipyencar vash te pheren akala anglo kondicie. Sar shukar jangyola, siklipakso kvaliteti si may teluno ko may qorore thana, segregime mahale thay spcialune skole vash bishayutne, kote bu deri Roma qhivgyona na korektipea.

Kana puqlona, Romane siklovne thay olenge familie but ver leparena o dadalarengo na sha ipe te finansinen skolake idya thay yaver mangle sheya thay uravi pe vash skola sar sheruno se bepi soske o terne na nakhena ose na luyarena te nakhen ani skola.¹⁰¹ Maydur, skolaki atmosfera kosiderinngyola sar na shukar ali, ose ini darakerdi, vash olenge qhavore, sar o se bepie anglo krisipyengo kole silen o sikavne thay siklovne, na sha ipe te dengyol siklipe pe Romani qhib, thay ulavi pe e Romana kulturake temengo kotar skolaki kurikula. O qhavore kotar familie kola na silen dizunipasko registripe, rezidenca ose biyanipasko lil arakhlona pharipyenca vash te khuven ani skola.

Qhavorengo butikeripe

O qhavoro kola na kerla buti sile mayshukar shanse te lel bazikuno janipe (drabaripe, matematika, kompyuterisko janipe, socializipe e skolake thanenca) kola si mangle vash avutno evolviripe e butyake janipasko. Sar jangyola, o terne kola kerna buti sar qhavore silen maybare deficitya ko akala esencialune anglo kondicie (→dikh kutia maytele). Ekzistimi evidenca, ini soske kishli, sugestinla kay qhavorengo butikeripe si may frekventimo ko Romane familie thay kay e buti koya kergyola kotar roman eterne thay qhavore si phari thay peravipaski.¹⁰² Ashutipe e Romane ternengo kola cidisale kotar e buti sar qhavore vash te resen shukar skoluipe si yekh e maybare pharipyendar, soske ayeka bajakya musay te konsiderinen o som faktorya kola kerde kay o terne te mekhen e skola: qororipe, na shukar skole, thay na sukar avipaske skolake thana.

101 Romane Ternengi Organizacia “Phiren amenca”. Percepcia thay Mangipyengo Evaluipe e Romane Mashkarutne Skolake Siklovnengo. (Podgorica, 2014).

102 Albaniko Nacionaluno Evaluipe vash Qhavorengo Butikeripe (2010) arakhla kay 73.4 pe shel e dromeske qhavorengo sine kotar Romano thay Egipqanyuno komuniteti. EU-eski AFH anketa (2012) arakhla kay maybut desar 10% e Romane ternengi kerde buti ani grecia thay Rumunia, thay pashe 6 pe shel ani francia, italia thay Bulgaria. Maybut raportime butya sine mangipe pe droma thay kedipe e obyektengo vash bikinipe ose reciklazha.

Kutia 2: MBO-eski Konventa vash Qhavorengo Butikeripe

MBO-eski KOnventa vash Minimum Bersha 1972 (Gn. 138)

K. 138 sikavla minimum bersha vash shaibe pe buti ko 15 bersha (13 bersh vash loki buti). Vash phari buti, e Konventa sikavla 18 bersh sar minimum kondicia vash butyaripe (16 bersh talo nesave kondicie). E Konventa dela shaibe e rашtrengе kola evolviringyona, kolengi ekonomia thay skoluipaske lokyaripa na si sukar evolvirime, kay vash yekh vahti te keren minimum bersha vash terne kola shay khuvna pe buti 14 bersh.

MBO Mayqhelale Forme e Qhavorengo Butikeripaske Konventa 1999 (Gn. 182)

K. 182 aplikingyola ko savore qhaya thay qhavore talo 18 bersh, thay kharla vash “yekhatarune thay efektivune bajakya vash te krisine thay elimininel o mayqhelale forme e qhavorengo butikeripasko sar urgentuno puqipe.” O mayqhelale forme si: (a) hamalluko ose buti talo zori, dikhlaripea qhavorengo trafikipe thay zoruna leipe vash armatimo konflikti; (b) qhavorikani prostitucia thay pornografia; (c) keriye thay trafikipe e drogengo; thay (d) buti koya shay peravla qhavoreshko sastepe, siguriye ose moralya. Rашtrendar rodingyola te prioritarizinen programengo hramipe thay implementacia phanglo e bajakenca vash te cidinyon o mayqhelale forme qhavorikane butikeripasko, thay te kerel ose hraminel shukar monitoripaske mehanizmya. Bajakya kola si musay te lelun vash te aqhavgyl qhavorikano butikeripe; te den phikodeipe vash qhavorengo cidipe kotar mayqhelale forme e qhavorikane butikeripasko, thay vash olengo saslaripe; sigurinen akcesi ko bipokipasko skolupe ose zanatesko treningo vash savore qhavore kola cidisale kotar mayqhelale forme e qhavorengo butikeripasko; identifikinen e qhavoren ano special riziko; thay te konsiderinen vulnerabilune qhayen.

- Vash Konventake detalya thay Rekomandipya dikh <http://www.ilo.org/global/standards/lang--en/index.htm>

Naadekvatune janipaske treningya

Zanateske treningoske programya sheruniye si kishle vash te gatisaren e ternen, dikhlaripea terne Romen, shukar vash butikeripe. O kursya shay te oven limitime ko numay nesave specializacie, but lunge, thay generalipea teoretikune. Ashutipya, aparatura ose siklipakso materiali shay ovla e na shukar kvalitetesko. Aktivune butyake marketeske politike (ABMP) kola dikhlarna janipaske treningya shay ten a reflektinen o mangipya e butyake deyutnenge. Treningoske programya ko tehnikune thay zanateske institucie, sar vi ano skole, hari dikhlarna o janipya kola shay zorakerna o butyaripe ose pokipe, sar si komunikacia thay qhibyengo janipe, kompyutereshko janipe, ekipaski buti thay problemeske alosaripas-ko janipe, thay puteriye vash siklipe. E thaneski segregacia e Romane komunitetengi but ver si pheruno aqhaviye pe akcesi ko janipaske treningya.

Tehnikuno treningo shay kontribuinla pe butyake marketeski integracia thay Romane juvlengo zorakeripe ofertipea olenge akcesi pe janipe kolen o amalipe but ver konsiderinla sar “murshano”. Palem janipasko treningo kova but ver si shayuno vash o juvla pashola polyenge stereotipenca, fokusipea pe zanatya sar si keraviye thay sivipe. Som ayeka, janipaske treningya shay te lokyaren butyake marketeski

© ILO / Srdjan Srdjanov

integracia e yaver grupengo e special mangipyenca, missal terne Roma e bishaipyenca, palem ayeka programya virtualipea na ekzistinena.¹⁰³

Ji kay na si polyenge-godorne janipaske treningya kola manglona sitov pharipe vash na-Romane ayeka vi vash Roman eterne,e kombinacia e janipake na pashipyengo thay e diskriminacia koya kerla mayqhelali butyake marketesko ulavipe e terne ROMengo, kova but ver rezultinla pe demotivacia thay maylugo pakyavipasko nashalipe.

Informacieng e deficitya

Sar mothavdilo may upre, natheripe e pakivutne informaciengo si pharipe vash politikengo anglipe vash terne Roma, soske olinge specifikkune disavantashe na si pheripea evidentune. Tradicionalune butyake marketeske indikatorya shay ovna na adekvatune te identifkiken specifikkune pharipya vash terne. Misal, tradicionaluno indikatori pe bibutyaripe na konsiderinla e butikernen kola dekuraisale ose odola kola rodona buti ji nakhena ani skola. O TASB rami dela yekh nevo "ani tranzicia" kova dikhlarla akala kategorie. pe ayni vaht dikhlarla odolena kola si pe buti, numay na pe shukar kvalitetski buti, thay odola kola kerena buti numay mangena te yaverinen e buti. Palo sah ni o tradicionalune indokatorya ni o hor indikatorya e TASB-eske na si shayutne ano rashtre kote terna Romana populaciako gendo si baro, thay akava kerla pharo te evaluingyon specifikkune tranziciake pharipya e Romane ternengo, evolvirinen targeteske programya, ose evolvirinen o impakti e politkune intervenipyengo ko terne Roma.

103 M. Szporluk: *Na ni ano margine: Kote si o Roma e bishaipyenca?* ECMP Rodlaripe Gn. 8 (Evropako Centro vash Minoritetenge Puqipyay, 2016).

SHUKAR PRAKTIKE THAY BAJAKYA

Iniciative vash te laqhargyol bazikuno thay avansimo skolupe

Inisoske na si loko rendo, o laqharipe e skoluipaske kvalitetesko vash romane qhavore si fundamentaluni anglokondicia vash olengo sukse si pe leipe e butyake janipasko thay shukar butyaripe. Ko palune bersha, EU Somjenipaske Rashtre kerde may koncentrimo kontributi vash te marenpe mamuy skolaki diskriminacia thay segregacia prekal olenge Nacionalune Romenge Integripaske Strategie, phikodende kotar resursya e EU Strukturalune thay Investipaske Fondya. Palem, o progresi ji avdive si limitimo, thay Romengo skolako segregipe shay bayrilo ko nesave rashtre¹⁰⁴.

Palo sah, si nesave mahatne lokalune initiative. Ani Slovakia, yekh skola koya lelape Romenca kerela kulturake proyektya vash te ashutinel te cidel o stereotipya thay tenzie. Akava rezultingya pe bayripe e gendosko e sekundaruna skolake agoripasko vash Romane terne (90 pe shel).¹⁰⁵ Latviako Raipe shrdingya te rekrutinel Romane siklipaske asistenten kola, some Romane mediatorenca, ashutinena te buhlargyole Romani qhib thay te qhiven Romane kulturake teme ani skolaki kurikula.¹⁰⁶ Ani Albania, Save the Children autorizingya yekh divuno centro vash te identifkinel vulnerabilune qhavoren thay olenge familien thay te del servisya dikhlaripea biyanipasko thay civiluno registripe, sastipasko dikhipe, thay skolako registripe.¹⁰⁷ Romano Edukipaske Fondesko Stipendiengo Programi, aktivuno ko 16 rashtre, dela stipendie vash te vazdel Romengo skolako kotorleipe thay phikoinela politike thay programya kola sigurinena kualitativuno skolupe vash Roma, dikhlaripea o di-segregipe e skoluipaske sistemengo.¹⁰⁸

Kutia 3: Specifikune bajakya thay targetya phanglo e edukipea e Romane, Ashkalyune thay Egiqqanyune komunitetengo ani Kosova

Kosovako Skoluipasko Strategikuno Plani 2017-2021 dikhlarla specifikune bajakya vash te resel nesave mothavne phanglo e skolupea e Romane, Ashkalyune thay Egiqqanyune komunitetengo ji ko bersh 2021, dikhlaripea:

- Inkluzia e Romane, Ashkalyune thay Egiqqanyune qhavorengo ano anglo-primaruno skolupe (targeti: 70%)
- Inkluzia e Romane, Ashkalyune thay Egiqqanyune qhavorengoani primaruni skola (targeti: 95%)
- Inkluzia e Romane, Ashkalyune thay Egiqqanyune qhavorengo ani teluni sekondaruni skola (targeti: 85%)
- Inkluzia e Romane, Ashkalyune thay Egiqqanyune qhavorengo ani uqi sekondaruni skola (targeti: 50%)
- Tranziciaki skala ano uqo sekondaruno skolupe vash Romane, Ashkalyune thay Egiqqanyune qhavore (targeti: 80%)
- Polyengo yekhipasko indeksi vash Romane, Ashkalyune thay Egiqqanyune qhavore (Targeti: PLSS – 1, USS – 0.90)

104 Romana Inkluziaki Dekada Sekretariateski Fondacia: *Romna Inkluziako indeksi* (Budapesta, 2015).

105 Evropako Konkili: *Shukar praktike 24: Primaruni skola ani Spišský Hrhov: Misal e inkluzivune skoluipasko*, Shukar Praktike thay Politike, 19 Nov. 2012.

106 Evropako Konkili: *Shukar praktike 15: Latvia – Sikavipaske asistentya vash Romani origina thay yaver aktivitetiya kola lokyarna Romengo skolupe*, Shukar Praktike thay Politike, 21 Nov. 2011.

107 Evropako Konkili: *Shukar Praktike 53: Albania – Garavipe thay integripe e dromenge qhavorengo ani Tirana*, Shukar praktike thay Politike, Shukar Politike thay Politike, 9 Dec. 2013.

108 Friedman, E. et al.: *Evaluipe e kondicialune lovenge transferipasko sar drom vash te cidingyol o quqipe pe skoluipaske rezultatya mashkar o Roma thay na-Roma*, Romane Skoluipaske Fondesko Butyake Lila (Roma Education Fund, 2011).

Baziripea pe Skoluipasko Strategikuno Plani 2017-2021 thay Strategia vash Romane thay Ashkalyune komunitetengi inkluzia 2017-2021, Ministria vash Edukipe, Skencia thay Tehnologia aprovin-gya Nacionaluno Uqe Skoluipasko Stipendiyengo Programi vash Romane, Ashkalyune thay Egipqanyune siklovne ko uqe sekondarune skole. O programi sile res te laqharel e akademikuni performans, nakhavipe thay agoripaski skala e Romane, Ashkalyune thay Egipqanyune siklovnengo ano uqo sekondaruno skolupe prekal mayshukar skoluipaske rezultarya, deiye e stipendiyengo, mentoripe thay tutoripe andar e skola. Ji na laqhargyona o rezulatty e targetima studentenga grupako, o Programi ajukergyola te inkurainel olengo suksesuno agoripe e sekondarune skoluipasko, inkurainel olen te registrinenuqo skolupe thay finalipea te kerel olen may kompetitivune ko butyako marketi.

Talo akava Programi, sakova bersh dengyona 500 stipendiye, kolendar 40% e fondesko sigurin-gyola kotar Ministria vash Edukipe, Skencia thay Tehnologia. Ko skolako bersh 2014/15, kotar total 500 benefitya, 282 kola lele stipendiya sine mursha ji kay 218 sine qhaya. Desar akalestar, 162 sine kotar Ashkalyuno, 160 kotar Egipqanyuno thay 175 kotar Romano komuniteti, ji kay 3 benefitya sine kotar na-Romano, Ashkalyuno thay Egipqanyuno komuniteti.

Stipendiyengo Programi vash Uqo Sekondaruno Skolupe resto te influinel mahatno bayaripe e kotorleipasko e Romane, Ashkalyune thay Egipqanyune qhavorengo ano sekondaruno skolupe. Buderiterne qhavore thay qhaya akana shay te pheren poro suno nays e finansiarune phikodeipasko prekal kova nakhavena finansiarune pharipya thay dadalarengo bishaie te phikoinen olenge qhavorengo edukipe sar o sebepi e telune socio-ekonomikuna situaciako thay qororipasko.

Kutia 4: Integripe ani edukacia e Romane, Ashkalyune thay Egipqanyune qhavorengo prekal ekonomikuno phikodeipe dendo olenge familienge

Resipea kay te cidinyon Romane, Ashkalyune thay Egipqanyune qhavore kotar qhavorikano butikeripe thay olengo reintegripe ani skola, e BRO 'The Ideas Partnerships' ani Kosovo kergya socialuno fabrika "Sa-pune" vash te phikoinel olenge familien te generinen love. Akale suroa, temelisale trin operipaske centre (ani Fushe Kosove/Kosovo Polje, Janjeve/Janjevo thay Srbobran) thay 18 juvla (5 Ashkalie, 4 Roma thay 9 Egipqanya) may angle sinelen treningo may dosna qhivdile pe buti vash te produktinen organikune sapunya, lavanda torbe thay filigraneske broshe, sar vi siviye e pro-naturake produktengo thay qantengo.

Treningoske modulya mayangle kerdile baziripea pe teluno skoluipasko niveli e juv-lengo. O produktya bikingyona sherunipea online, numay shay arakhlona vi ano biblioteke, kafiqya thay yaver thana ani thay truyal e.

Akala juvla arakhle nevo identiteti prekal e buti. On silen korkoro-pakyaviye thay finansiaruno biumlavdiye. Ji akana, 26 qhavore suksesea cidisale kotar e buti thay integrisale ani edukacia. Akala daya si sar suksesune rol-modelya vash olenge qhavore, buder kolendar dikhena pere dayen thay inspiringyona te vijainen korkore poro jivdiye pe avipe.

Duyto shansa, thay tranzicionaluno skolupe

Ji kay Romane ternengo akcesi pe regularune skole thay olengo stabiliteti odote si esencialuno, musay te oven shaipya ini vash odola kola mekhle e skola rano vash te reintegringyon. Desare tehnikune adripasko, laqharipaske skoluipaske programya dena mahatne droma pe butyaripe dei pea mahatne butyake thay jivdipaske janipya, thay vash te keren shayutne kotorleutnenge te keren informime decisie phanglo e skolupea, sastipea, konfliktesko alosaripe, familiako keripe thay rizikune droma. Na-formaluno skolupe shay dengyola avri tradicionalune klase vash odola kola hezitinena te irangyon ko formaluno skolupe.

Ko buderi rashtre, programya vash qhinipe e qhavorenge butyaripasko sar si odova e MBO-esko Mashkarthemutno Programi pe Eliminacia e Qhavorenge Butikeripasko (MPEQB) pmovinel tranzicionaluno skolupe, dikhlaripea "purtyake skole" vash te ashutinen qhavorenge kola kerna buti kay te siklon odova so na siklile; phanglipe mashkar na-formalune skoluipaske servisya thay lokalune skolake sistemya ashutinena pe shukar integripe; specialuno akademikuno phideipe vash qhavore kola kerena e tranzicia pe formaluno skolupe; thay temelipe e komuniteteske siklovipaske centrongo kola dena na-formaluno siklipe vash uqe rizikime grupe, dikhlaripea dromeske qhavoren thay odola kola vastingyona vash prostitucia thay pornografia. → [Dikh kutia maytele.](#)

Kutia 5: Shukar praktike ano na-formaluno, tanzicialuno skolupe

Ani India, MBO-esko Mashkarthemutn programi vash Eliminacia e Qhavorikane Butikeripasko (MPEQB) phikodendo kotar MV Fondacia implementinela o modeli kova dikhlarla trin faze. Angluni, skoluime terne te keren ankete vash te identifiki nen qhavorena avri skola thay inkurainen olenge dadalaren te registrinenolen ano na-formaluno skolupe. Duyto, kampya, kola adikergyona andar o skole, organizingyona vash qhavore mashkar o nilayesko arshlipe. Paluni faza dikhlarla e tranzicia kotar o kampya ano hosteli thay pherune vahtesko formaluno skolupe.¹⁴

Save the Children ani Iasi Mahala, Romania, targetingya dromeske qhavoren kola na silene akcesi pe skolupe. Mobilune skole dende olenge interaktivuni skoluipaski forma, dikhlaripea rolengo-khelipe, socializipaske khelipya, breinstorming thay debate. May tradicionalune siklipya sine kotor e mobil kurikulumako. Akale dromenca, o qhaovre siklipe te drabaren, hraminen thay bazikuno genipe, sar vi verver janipe vash o rizoiko e jivdipakso pe droma. On pe ayni vaht lele informacia pe olenge kriseske hakaya sar qhavore.¹⁵

Praktika, butyake/treningoske shaipya thay praktikaluno janipe

Praktikako keripe si yekh shukar drom vash te lelol janipe thay butyaki eskepiencia, akalea kerna mayloki e transmisia skolatar pe buti. On dena formalune butyake shaipya, sherunipea kontratenca thay pokipea. Ko nesave sure sugestingyola te dengyol Romane ternenge anglo-treningosko phikodeipe, dikhlaripea siguno skolupe thay sherune butikeripaske janipya. Praktikako keripe shay puterla neve shaipya vash terne juvla te khuven anon a-traditionalune profesie, numay ayeka bajakya rodna Romane komunitetesko pashipe.

109 MBO, Mashkarthemutno Programi vash eliminacia e qhavorenge butikeripasko (MPEQB): *Qhavorenge butikeripe thay skolupe – MPEQB perspectiva* (2013).

110 Azzini, C: *Organizatia Salvati Copii – Save the Children Rumunia* (Qhavore Aqhile Pale, Avg, 2011).

Kutia 6: Gatisaripe e disavantashime ternengo te khuven pe butyako trego ani Hungaria

Hungariako Amalipe Bhim Rao kerla buti e Romane thay na-Romane ternenca kola silen bishaibe ko Edeleny-esko talo regioni e Verdloriguna Hungariako, yekhe may pale aqhile rash-trake kotorendar. Dela skolupe, janipaske treningya, mentoripe thay konfliktesko menajipe vash te garisaten e ternen te khuven pe butyako trego. Ji akana, 32 bibutyarde manusha lele thay agorinde tehnikune treningya ko duy specializacie, pequrkengo siviye thay sastrneske butya. Treningoske kursya, kola si luge 1000-1200 ore, si akreditime thay rashtratar penjarde. E sig puterdi pequrkengi fabrika dela pherune lokalune butikeripaske shaipya.

- Károly Káló (Bhim Rao Association)

MBO-esko paketi Treningo vash Ruralune Ekonomiangi Zorakeripe (TREZ) shay ovla relevantuno vash o Roma ano ruralune thay segregime thana. Akava paketi vastisalo te bayarel o kapaciteti e lokalune raipaske thay BRO-esko vash te planirinen, hraminen, thay implementinen treningya bazirime vash komunitetya thay phikodeipaske programya. Treningo rodla dedikiye, ayeka kay bazirinyola pe identifikacia thay evalupe e komuniteteske mangipyengo thay lokalune ekonomikune shaipyengo. Benefiterya lena janipe sar vi tikne biznisenge treningya thay palo-treningosko phikodeipe, dikhlaripea akcesi pe akreditime skeme.¹¹¹

Treningoske programya thay praktike shay pe ayni vaht te hramingyon ayeka kay shay penjare-na thay maydur evolvirinena o janipe kole o kotorleyutne lele na formalipea numay kola pandar na si certifikime (→dikh kutia tele).

Kutia 7: Certifikipe e na formalune lele janipyengo vash Romane butikerne ani Francia

O Certifikipe e Kompetenciengne proyektesko ani francia lokyargya o certifikipe e eksperiencako thay kompetencengo kolen o Roma lele kotar olengi familia thay prekal e eksperiencia. Akava proyeki dengya treningya vash Roma lenape kherenge keripea, organizimo vash te resen pere mangipyay thay anglodikhipya. Pe agor e proyektesko, o kotorleyutne lele diploma. Akava rezultingya pe laqhardo butikeripe, mobilizacia andar kherenge keripakso sektori, thay akcesi pe profesionaluno siguripe.

- Resursi: Evropako Koncili: Shukar praktike dena alav 28: Certifikipe e kompetencengo kotar e eksperiencia (Francia), Databaza vash Politike thay Shukar Praktike, 19 Sept 2012.

¹¹¹ Vash maybut detalya dikh MBO-esko Treningo vash Ruralune Ekonomiangi Zorakeripe (TREZ) programeski ueb-qham shayutni ko 4 Kotor Referencaki Lista.

© ILO / Csaba Csóka

Siklike bazirimo pe buti

Buderi rashtre dikhle sar te vazden butyake tregoski relevanca e skoluipaski deipea praktikaluno ose zanatesko siklike. Akava shay efektivitetea te aqhavel terne Romengo skolako mekhipe kana on na dikhena skolako programi sar relevantuno. Siklike bazirimo pe buti sar kotor e skolake programesko buhlardilo ko yekh gendo e rashtrengo kola si kotor e Organizaciako vash Ekonomikuno Ledeipe thay Evolvirope (OELE). Ani Suedia, zanatesko siklike, dikhlarla bipokimi praktika ko struktutrima butyake thana, leipea 15 pe shel e studentenge vahtesko.¹¹² Ani Germania, duyriguno sistemi kergya purtya mashkar e skola thay buti, thay kerela evolviripaske integraciake mehanizmya vash terne e spcial vulnerabilune statusea ko butyako trego. O sistemi sile zoralo ledeipe e butyake deyutnenge organizacienca thay kombinela kvash-vahtuno skolupe e butya thay zanateske leipea.

Laqhardo informaciengo kedipe prekal ankete skolar-pe-buti

Nakhavipe e informaciengo quqipyengo si vitaluno vash keripe e politikengo kola pashlona Romane ternenge. Palo sah, ji akana butyake tregoske informacie vash terne manusha dena numay limitime informacie vash Rommane ternengi situacia. Buderi rashtre vastinde MBO-esko TASB instrumenti vash te dudyarel buderi oharipya kolenca arakhlona o terne ko olengo dromipe pe butyako trego thay te evolvirinen efektivune politikake respodipya.

112 A. Adams: *E rola e ternenge janipaske evolviripasko pe butyaki tranzicia: Globaluno dikhipe* (Uashington, Lumiaki Banka, 2007).

POLITIKAKE REKOMANDIPYA

Vash te phikoingyon o Romane terne vahs suksesuni tranzicia skolatar pe buti, o raipya musay:

- ***Laqharen o inpotya vash politikako keripe phanglo e janipaske leipea*** prekal aprovipe e nacionalune butyake tregoske ankete vash te registrinen ternenge eskeprience thay vash te vastinen MBO-eski Transformipaski Anketa Skolatar pe Buti. Kote musay, instrumentya sar si ankete, musay te adaptingyol vahs so may shukar te registrinen e specifikuni situacia e terne Romengi, thay te del respodipe pe polyenge statistike.
- ***Reformiripe e zanateske treningenge vash te pheren terne Romane murshenge thay juvlenge mangipya.***
 - te penjargyon e general janipyenca kola musay te siklon – komunikacia, ekipaki buti thay problemesko alosaripe – yekh integraluno kotor e zavore zanateske treningengo thay aktivune butyake tregoske politikengo.
 - te angazhinen butikerdutnenge thay butyake deyutnenge organizacien te keren sikavipe vash mentoripe, praktika thay butyako than kerdo vash te dengyon Romane ternenge e eksperienca koya zorakerla olenge prospektya vash luge-vahtuno butyaripe.
 - Dikhlaran Romane organizacie, maybut terne organizacien, pe hramipe e resipaske thay mentoripaske skemengo, sar vi te phikoinen akademikuno godideyutnen vash terne Roma ani mashkarutni skola ose pe buti, pe olenge kontakti e lokal thay publikune butyaripaske servisenca.
 - Te sigurinen kay zanateske treningoske institucie lena regularuno inputi kotar sherune akterya, dikhlaripea butyake deyutnen, butyarnenge organizacie, thay Romane ose pro-Romane organizacien prekal --
 - Keripe e raipaske bordengo thay godideipaske grupe e diverzune reprezentipea, dikhlaripea Romane juvlen thay murshen; thay
 - Periodpea te anketinen butyake deyutnen te defininen olenge mangipya vash tehnikue janipya.
 - Dokumentinen o rezultaty thay identifikinen sukcesusne praktike.
 - Evaluinen intervenciengi relevanca, vastipea testeske metode, ankete, fokus grupe, thay palo-treningoske-interviste;
 - Palo treningoski buti e kotorleyutnenca vash te defininen avutne butyaripaske rezultaty; thay
 - Te vastinen akala arakhipya te idektifikinen o praktike kola si maybut thay mayhari suksesune e Romane ternenca.
- ***Reorientinen skolake programya te --***
 - Testinen skolako gatisaripe pe qhavoreski daki qhib, dikhlaripea Romane qhibya.
 - Potencirinen inkluzia thay diversiteti, dikhlaripea Romani qhib thay kultura, thay te sikaven skolake butikernen vash na-diskriminacia. Zorakeren o bajakya vash nasegregacia.
 - Proaktivipea te inkurainen e qhayen te beshen ani skola, dikhlaripea, te sine kay relevantuno, prekal kondicionalune lovenge transferya, stipendiye, kuote, ose komoditetesko phikodeipe misal habe.
 - Proaktivitetea te adresinen o pharipya vash skolako nakhipe kola angyona kotar na registripe ose personalune dokumentya.

- Te dikhlaren skolupe vash terne kola mekhle e skola ose cidisale kotar qhavorengo butikeripe, keripe e praktikaluna kurikulumo, fleksibilune programengo, thay may-but individualizime instrukcie zorakeripea o janipyta kola si dikhlarde pe sikloviye.
- Angazhinen Romen kola kerna buti ose Romane organizacien pe initiative vash te den Romane ternenge kola si pe skolake bersha thay olenge dadalarenge informacie relevantune vash butyaripaske opcie thay te inkurainen skolako lugyaripe thay janipasko evolviripe.
- ***Te sigurinen kay o programya kola aqhavna qhavorengo butikeripe silen fokusi pe Romane terne.***
 - Dikhlaren Romane reprezenten pe soclaune dialogya vash qhavorengo butikeripe.
 - Te keren qhavorengo butikeripe sheruno prioriteti vash butyake inspektoratya thay te den insoektorenge kulturake senzitivune treningya pe detekcia.
 - Te temelinen Qhavorenge Butyaripaske Moniteripaske Komitetiya kola dikhlarna Romane reprezentensome e tregoske unienca, butyake deytutnenge organizacie, thay yaver akteren.

DROMA THAY RESURSYA

MBO (2016) Hakaya pe Buti vash Terne: Shukar buti vash terne manusha

O resipe e akale sikavipaske paketesko si te phikoinel tregoske unie, butyaripaske servisen, skoluipaske thay treningoske institucionen, sar vi ternenge organizacionen, pe olenge iniciative kola silen res pe vazdipe e ternenge janipasko vash olenge hakay pe buti. O paketi kergyola kotar godideipaske lila vash facilitatorya thay droma kola dena shukar misala vash rekrutipaske praktike thay butyake thaneske situacie.

■ http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/instructionalmaterial/wcms_310206.pdf

MBO (2013) Rodipe e butyake tregosko: Butyake rodipasko janipe vash terne manusha

Akala godideopaske droma kerdile baziripea pe eksperience kola lelile kotar MBO prekal implementacia e buderi tehnikune phikodeipaske programengo vash ternengo butikeripe ko verver rashtre e Centraluna thay Ratoryoriguna Evropako, Vrdloriguni thay Mesmeriguni Afrika thay Azia. Buderu akale programendar sinelen treningya vash sar te rodingyol buti sar kotor e sahastarde ternenge butikeripaske programengo.

■ http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/instructionalmaterial/wcms_231722.pdf

MBO (2013) Ezorakeripe e ternenge Butyake shaipyengo: So? Soske? thay Sar? Godideipe pe Sherune Butyake Janipya

Akava godideipasko lil sikavla verve rdroma e integripasko e butyaripaske janipyengo ko sherune akademikuno andripe thay zanatesko treningo. Yekh MBO-esko tasviri e sikavipaske metodologiyengo thay treningoske tehnikengo sikavla kay leipe e butyaripaske janipyengo rodla inovativune droma vash treningesko adikeripe kola kombininena o sikavipe e sherune thay tehnikune janipyengo.

■ http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---ifp_skills/documents/publication/wcms_213452.pdf

MBO (2015) Aevalupe e janipyengi ani Naformaluni Ekonomia: Resursengo Godideipasko Lil vash Tikne Industrie thay Komuniteteske Organizacie

Siklovipe thay keripe buti ani naformaluni ekonomia aqholo realiteti vash milion juvla thay mursha truyal e lumia. Garavipe thay laqharipe e treningoske kvalitetesko, produktya, thay servisya budetipea shay kontribuinla pe mayuqo produktiviteto, evolviripe e lokal marketengo, mayshukar butyake kondicie thay karierako anglipe, tranzicia pe formaluni ekonomia, konsumatoresko garavipe thay socialuno sahastaripe ano komunitetya. Akava godideipasko lil si nazirimo pe enya studiripaske sure kotar Afrika, Azia, Latinyuni Amerika thay demonsttrinla anglipaske janipyengo evalupe thay shayutne thay produktivune butrigune benefitya.

■ http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---ifp_skills/documents/publication/wcms_343183.pdf

MBO (2008) Janipasko Laqharipe thay Produktiviteti e Dezavantazhime Ternengo

Akava lil fokusinyola pe ledeipe mashkar janipakso evolvirope thay butyake tregosko suksesti vash terne manusha, sar vi pe olengo shaibe vash te realizinen olengo luge-vahtuno potenciali vash produktivuni thay benefitya buti. Yekh e oleske sherune arakhipuyendar si kay o efektivune politkke thay programya tentinena te adresinen specifikkune droma e dizavatnazhake. Ko nesave sure, akava rodla sahastardde pe than e tang targetime programengo resipea kay te respodinela pe buderi thay duyrigune resursya e dezavantazhako.

■ http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---ifp_skills/documents/publication/wcms_103982.pdf

MBO (2009) *Ruralune Janipasko Treningo – General manuali vash Treningo e Ruralune Ekonomikune Zorakeripasko (TREZ)*

Akava manuali si informaciako resursi thay godideipasko lil vash hramipe, planiripe thay implementacia e nacionalune programengo phanglo e procesenca e TREZ metodologiako. MBO-esko TREZ programi ashutinla odolen kola kerena buti pe buhle naformalune ekonomie vash te vazden o janipe thay o shaipya kola manglona vash te siguringyon pherune benefitya. TREZ programya silen resipe sistematikipea te identifikinen o butikeripe o shaipya vash lovesko anipe ko komunitetesko niveli, hraminen thay keren shukar treningoske programya e lokalune trenerenca, ose prekal mobil treningoske aranzhmanyay thay te den o manglo palo-treningosko phikodeipe, misal, lokyaripe e akcesesko pe marketi thay krediti. Phanipea o treningo e komuniteteske dedikime ekonomikune shipyenca, PREZ programya sigurinena kay o dendo janipe si relevantuno.

- http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---ifp_skills/documents/publication/wcms_469456.pdf
- http://www.ilo.org/skills/projects/WCMS_103528/lang--en/index.htm

A. Adams (2007) *E Rola e Ternenge Janipaske Evolviropasko ani Tranzicia pe Buti: Globaluni Analiza*

Akava raporti analizinla e rola e janipaske evolviripasko ani skola thay butyake thana, sar vi olesko impakti pe ternengi tranzicia ani buti ko angle thay evolvirope rashtre. Dela godi politikanyenge thay evolviropaske partnerenge pe butyaripe thay benefiteske rezultaty kola si phangle e buderi dromenca pe janipe. Mothavla so kerena o verver rashtre vash te den efektivune purtya skolatar pe buti. Neve modelya e tehnikune thay zanateske stazhesko analizingyona som e programenca kola dena duyto shansa vash terne kola na sinelen shansa vash shukar dkolupe thay treningo.

- <http://siteresources.worldbank.org/INTCY/Resources/395766-1187899515414/RoleofYouthSkills.pdf>

MBO (2013) *Implementacia e Dromeska Mapako vash Resipe e Eliminaciako e Mayqhelale Formengo e Qhavorengo Butikeripasko ji 2016: Treningsko gofideipasko lil vash politikake hramarne*

MBO kergya akava treningsko godideipasko lil vash politikake hramarne thay facilitatorya pe raipe, butyake deyutnenge thay butyarnenge organizacie, thay ko mashkarthemutne thay bi-raipkane organizacie. Sheruno resi si te phikodeingyol o laqharipe e ekzistime nacionalune respodipyengo pe mayqhelale forme e qhavorengo butikeripasko. O Treningsko Godideipasko Lil shay vastingyola vash korkoro-siklovipe ose ko dedikimo nacionaluno treningoske kursesko niveli sar kotor e luge-vahtune procesengo vash evolviripe e nacionalune akciengo mamuy mayqhelali qhavorengi butikeripaski forma. Dengyona buderi misalya vash te den e o vazdipe e shena bazako vash nacionaluno akciako plani, ose nevi verzia e ekzistima.

- http://www.ilo.org/ipecc/Informationresources/WCMS_202336/lang--en/index.htm

MBO – MOB (2015) *Qhavorengo Butikeripasko Godideipasko Alati*

Akala godideipya silen res te laqharen globaluno raipyengo phanglipe, krisesko mangipe, ose laqharipaske procesya resipea te evolvirinyol e progresivuni eliminacia e qhavorengo butikeripasko. On sikavna MBO-eski eksperienca pe ledeipe e butyake deyutnencar kotar ververutne sektorya thay geografie.

- http://www.ilo.org/ipecc/Informationresources/WCMS_IPEC_PUB_27555/lang--en/index.htm

OELE Janipaski Perspektiva 2015 Terne, Janipe thay Butyaripe: Terne, Janipe thay Butyaripe (OELE Publikipe 2015)

Ji kay o terne manusha ani lumia silen phare te khuven pe butyako marketi, OELE Janipaski Perspektiva 2015 sikavla sar o laqharipe e ternenge butyariipasko rodla sahastardo pratsav. Zorakeripe e terne

manushenge janipasko thay butyaripasko, kovlaripe e tranziciako skolatar pe buti, thay cidipe e phari-pyengo vash firmengo keripe si mashkar adresime teme.

- <http://www.oecd.org/edu/oecd-skills-outlook-2015-9789264234178-en.htm>

Romengo Skoluipasko Fondi (2015) *Dizegregaciako Alati*

Akava alati dela yekh analiza e rezultatengo thay so shay anena o segregime skole vash Roma. Dikhlarla buderi rekomandipya vash te elimininel segregaciako problemi. pe ayni vaht dela shukarne praktike vash sahasardo skolupe vash Roma.

- http://www.romaeducationfund.hu/sites/default/files/publications/desegregation_toolkit__2015_web.pdf

Romane Familie lena kotor. *Godideipasko Lil vash keripe buti e Romane Familienca direkt resipe e sukseseko e olenge qhavorengo ani skola. Transnacionalumo metodologikuno propozalo vash profesionistya.*

O godideipasko lil shay arakhlola pe Anglikani, Bulgarikani, Hungarikani, Rumunikani thay Spanikani qhib. Sile res te del godi profesionistenge kola kerna buti pe puqipe e dikhlaripasko e Rommane famil-iengo pe olenge qhavorengo skoluipaske procesya. Dikhlarla aspektya sar butyake faze, strategie, sherune mesazhya, angloopenjaripe, thay shukar praktikake misalya thay o profile thay mangle competence vash profesionalya, mashkar yaverI.

- https://www.gitanos.org/que-hacemos/areas/international/roma_families_get_involved.html

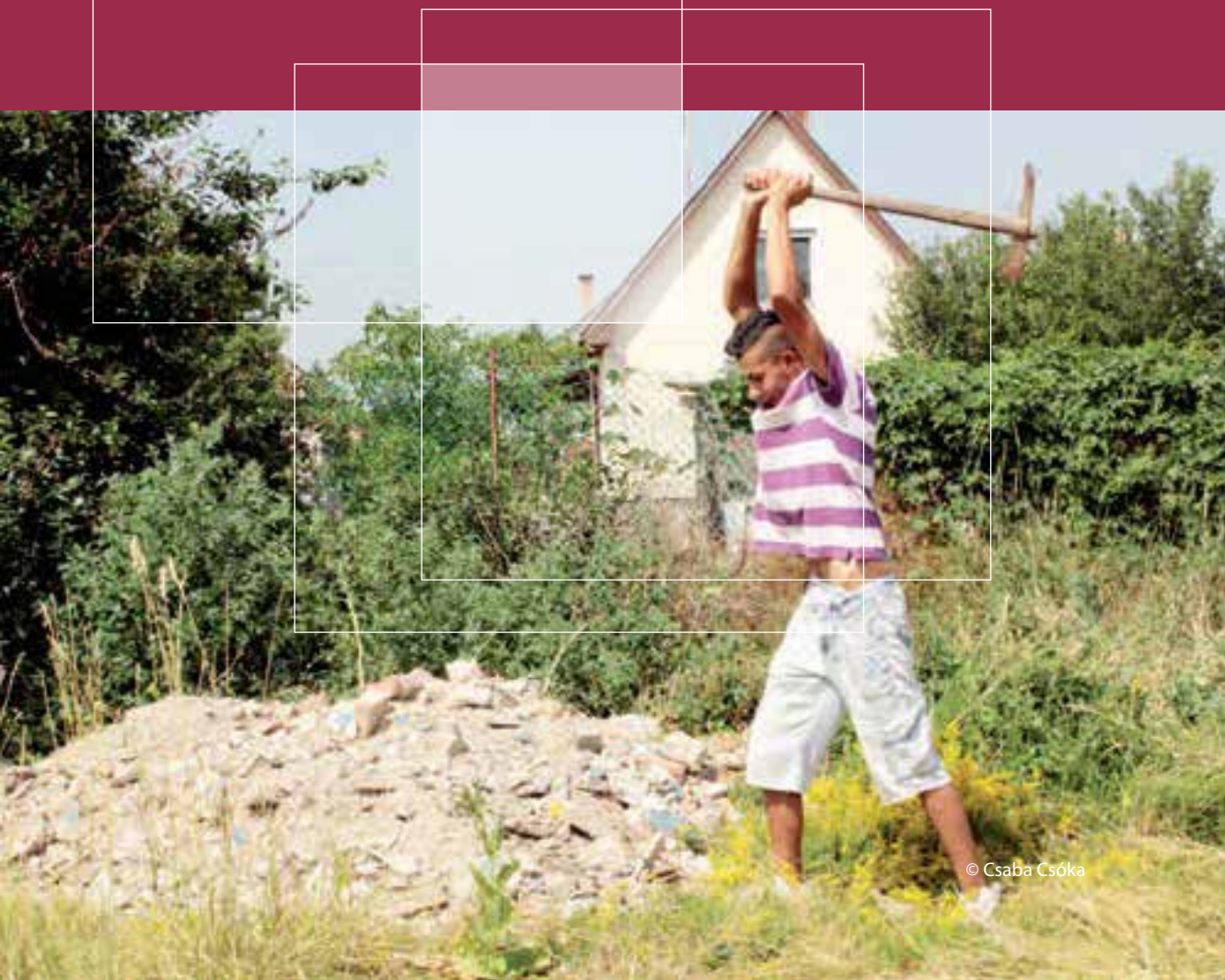

International
Labour
Organization

5

AKTIVUNE TREGOSKE MARKETESKE POLI- TIKE THAY BUTYARI- PASKE SERVISYA

© Csaba Csóka

KOTOR PANJ TASVIRI

© ILO / Csaba Csóka

Raipaske butyake-marketeske intervencie sherunipea klasifikingyona ko duy buhle kategorie: pasivune thay aktivune. Angluni dela finansiaruno phikodeipe vash manusha kola rodna buti (missal bibutyaki kompenzacia) akava na si phanglo e butyake performipea. O agorutno, - anavimo Aktivune Butyake Marketeske Politike, ose ABMP – dikhlarina akcie sar treningya, butyako thanipe, sikaviye, praktike, thay publikune butyake programya. ABMP sherunipea adrministringyona kotar rashtrake Publikune Butyaripaske Servisy (PBS), kola shyay dena servisy direktipea ose prekal kontaktye e privatune butyake deytunenca ose BRO-enca. Akava kotor sikavla o ABMP sar alati vash phikodeipe e Romane ternengo vash gatisaripe thay siguripe e butyako.

pe principi, RMane terne shay buderipea te benefitinen te sine kay o ABMP si strukturime vash te konsiderinen olengi special situacia thay mangipy. Pe praktika, PBS si buderipea limitime kotar na adekvatune resursya thay kishli administracia, dikhlaripea limitimo geografikuno resipe thay na theripe e aktualuna informaciako vash butyake marketeske mangipy. Ko palune bersha, kergyon nesave shukar praktike vash te laqharen o resipe ko Romano komuniteti ko evolviripaske rashtre kola silen baro gendo e Romengo, maybut kana vakergyola vash Evropaka Uniako Ternenga Garanciako programi. Akala dikhlarina targetipask e thavda, profilipe e manushego kola rodna buti, baziripe pe RMane mediatorya thay mobilune buyaripaske servisy vash te reselpe ko Romane terne, sar vi integrime phikodeipaske paketya kola adresinena Romenge butrigune butyaripaske disavantazhe.

SO SI AKTIVUNE BUTYAKE MARKETESKE POLITIKE (ABMP)?

Aktivune Butyake Marketeske politike silen res te ashutinen e butikernenthay laqharen butyake tregoski performansa prekal:

- pashipe e butyengo manushenge kola rodена buti (misal prekal Publikune Butyaripaske Servisyа (PBS) thay deipe e butyake marketeska informaciako);
- janipasko zorakeripe, kapacitetya thay butyaripe (dikhlaripea treningo vash o jando butyako deyutno, treningo vash yaveripe pe butyaripe, thay anglune-butyake programya);
- butyengo kreiripe (misal publikune butyake programya, biznesesko evolvirope, thay korkoro-butyaripe); thay
- promovipe e butyaripasko e disavantazhime grupengo (misal butyaripaske subvencie vash targetime grupe).¹¹³
- O Raipyа shay dena ABMP direktipea ose tali kontrata e privatune ose bi-profiteske organizaciencia.

Si nesave shukar jande hramipaske pharipya e ABMP-esko, dikhlaripea nashalipe e ekonomikune efikasitetesko (som rezultati shay realizyngyola sine bizo programi), yaveripaske efektya (subvencionime kotorleyutne shay lena o butya e yaverendar), thanesko yaveripe (rezultati e subvencionime aktivitetengo shay yaverinla o than e na subvencionime rezultatengo), thay makhipe (targetipea numay odolen kola simaylokhe te ashutingyon).¹¹⁴ ABMP-esko efektiviteti umlavgyola vi kotar umlavipe ko nacionaluno konteksti: MBO simulacie sikavena kay o bayardo harjipe kotar 0.5 pe shel e populaciako shay ajukergyola te bayarel o butyaripe mashkar 0.2 ji 1.2 pe shel, baziripea pe nacionaluno konteksti, prekal mashkarvaht.¹¹⁵

SO SI EVROPAKO TERNENGO GARANTIPASKO PROGRAMI?

Penjaripea o serioziteti e krizako kola arakhlona o terne, ko Aprili 2013, Evropako Komisia qhivgya angle o rekomandipe vash Nacionalune Ternenge garantipaske Skeme kolen penjarde savore Somjenipaske Rashtre (→dikh Kutia 1). Evropaki Komisia odole vahtestar ashutingya e Somjenipaske Rashren pe evolviripe thay implementacia e Nacionalune Implementipaske Planengo. Ko buderi sure, fondya dendile kotar Evropaka Uniako Ternenge Butyaripaski Iniciativa (TBI), koya direktinla o fondya pe regionya kola silen ternengo butikeripe maybut desar 25 pe shel.

113 MBO, Komiteti vash Butyaripe thay Socialuni Politika (BSP): *Aktivune butyake tregoske politike*, Phiravipasko Trupo, 288-to Sesia, Zheneva, Nov. 2003, GB.288/ESP/2.

114 MBO: *Ternenge butyaripaske krize: Kharipe vash akcia*, Mashkarthemutni Butyaki Konferencia, 101-to Sesia, Zheneva, 2012.

115 MBO thay Mashkarthemutno Instituti vash Butyake Studie (MIBS): *Raporti vash butyaki lumia: Keripe e marketenfo efektivuni vash buti* (Zheneva, MIBS, 2011).

Kutia 1: Evropaka Uniako Ternengo Garantipasko Programi

O programi sile res te sigurinel kay savore terne manusha talo 25 bersh – registrime pe butyaripaske servisya vay na – lena konkretuni butyaki oferta e shukar kvaliteteski andar shtar masek palo mekhipe e formalune skoluipasko ose palo so aqhona bizo buti. E oferta shay ovla vash varesavi praktika, treningo, ose lugyardo skolupe, thay musay te adaptingyol sakole individeske mangipyenge thay situaciake.

Fondi dengyola kotar nacionalune resursya sar vi kotar Ternengi Butyaripaski INiciativa thay Evropako Socialuno Fondi (ESF). Ji Decembri 2013, savore EU SOMjenipaske Rash-tre propozinde o Nacionalune Implementaciake Planya, thay yekh gendo e shukar praktikengo shrdingya te dikhlol (→dikh **Pratsava thay Shukar Praktike tele**).

O programi si kerdo na numay te del e ternenge buti ose treningoske shaipya numay vi t elokyarel strukturalune reforme e sistemenge vash treningo, butyako rodipe, thay skolupe. Publikune butyaripaske servisya zorakergyona, thay treningoske institucie adaptingyona te den relevantuno janipe.

Mahatnipea, vash grupe save si Romane terne kola arakhlona bare butyake tregoske pharipyenca, pe ayni vaht rodingyola Somjenipaske Rashtrenda te identifikinen thay ashutinen e ternen kola na sine aktivune (NBST kategoria), bi lelo pe dikhipe registrisale vay na sar manusha kola rodona buti. Akava sikavla o mangipe vash enve droma thay strategie, sar si pashipe e butyake shaipyengo e socialune servisenca thay bazikuno skolupe thay partneriteti e Romane malipyenca vash te reslol pe terne kolenge manglola phikodeipe.

- Resursi: Evropaka Unia Butyaripe, Socialune Puqipyay thay Inkluzia: Ternenga Garanciaki uebqham, <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1079>

Vash Romane terne ko EU somjenipaske rashtre, Nacionalune Ternenge Garantipaske programya reprezentinena mahatne shaipya te evolvirinen poro janipe thay te arakhen buti. Palo sah, akala shaipya shay ten a vastingyona te sine kay o Nacionalune Implementaciake Planya na dikhlarna seriozuno thay dedikimo resipe ko Romane komunitetya (→dikh **Sherune Pharipya, tele**).

SHERUNE PHARIPYA

Avdive o terne Roma arakhlona duy rigune disavantazhenca phanglo e ABMP-enca, dikhlaripea, mayangle, general kishlipe peprogrameski administracia koya aqhavla klientengo akcesi thay, duyto, specifikuno ulavipe thay bangipe kola dena ulavdi disavantazha e Romane ternenge. Maydur, o ledeipe mashkar serviseske deyutne thay Romane klientya shay ovla influencimo kotar buhle stereotipyay thay anglokrisipyay.

Generaluno kishlipe pe ABMP administracia

Biphanglipe mashkar ABMP thay aktualune butyake marketeske mangipyay

Vash te siguringyol kay o terne manusha silen akcesi pe shukar butya e luge-vahtune prospektea, o PBS kola administrinenena ABMP musay te janen kola tehnikune janipyay rodingyona. Palem, sar diskutisalo may angle (Kotor 4), buderi ayeka institucie na silen manushikane thay finansiarune resursyay vash te adikeren aktualune o palune evolviripyay ko butyako marketi, ose te konsultingyona regularitetea butyake deyutnenca phanglo olenge aktualune thay avutne mangipyay. Sar rezultati, o phikodeipe na pashola e butyake marketea koleske manglape te del servisyay.

Polyengo ulavipe ano ABMP-ya

Vash te promovingyol terne juvlengi inkluziay pe butyako marketi, ABMP-ya musay te konsiderinen o fakti kay o terne juvla shay therna limitimo akcesi pe skolupe thay shay ajukergyola olendar te keren khereske butya ko terne bersha, maybut te sine kay si jene e disavantazhime grupengo. Pe ayni vaht, ABMP-ya musaye te oven hramime kay te sikaven juvlengo interesi thay preference, cidipea o polyenge stereotipyay. Ani Evropa, na si but programyay vash terne juvlego dikhlaripe pe butyako marketi. Maydur, ABMP-ya but ver silen pharipyay sar si transportesko nanipe thay qhavorenge dikhipaske opcie kola sikavdile kay si efektivune pe ashutipe e terne juvlenga participaciako pe butyaripaske programyay.

Kishlipe pe ABMP administracia special fokusipea pe Romane terne

Na theripe e informaciengo ulavde pe etniciteti

Ko rashtre kote e Romengo gendo si baro, programeske informacie but ver si ulavde pe sekso thay bersha, numay na vi pe etniciteti. Akava na theripe e pakivutna informaciako pe etniciteti kerla maypharo te monitoringyol thay evaluingyol politikako impakti e ABMP-esko pe Roma. Aktualuno rodlaripe kotar ABMP ko panj rashtre (Bulgaria, Hungaria, Spania, Slovakia thay Rumunia) sine bishayutno te evaluinel o benefiti kole lena o Roma kotar kotorleipe soske niyekhe rashtrendar na kedingyay informacie pe etnicitetesko peripe e benefiterengo, ni na rodinde korkoro-deklaripe.¹¹⁶ Vi hari ekzistime butyaripaske programyay kola tergengtinde e Romen na silen aktualune informacie pe kotorleyutnengi etniciteteski kompoziciay; o kotorlyutne identifikingyona sar Roma kotar o respekto ose kotar o fakti kay primaruni targeteski grupa si Roma, ose soske implementaciaki agencia si yekh organizacia koya kerla buti ko Romane komunitetyay.¹¹⁷ Janipea kay buderi Roma hezitinena te deklarinen olengo identiteti, etnikune informacie, ini te sine kay si shayutne, na ovnay adekvatune vash te sikaven yekh ekzakt fotografia e Romane kotorleipasko.¹¹⁸

116 V. Messing: *Droma vash Romengo butyaripe ani Evropa*, Neujobs Politikaki Analiza Gn.19.4, Mar. (Budapesta, Centraluno Evropako Universiteti, 2014).

117 Lumiaki Banka: *Të ova fër, te nakha mayshukar: Promovipe e shaipyenge yekhipasko vash marginalizime Roma* (Washington, DC, 2016), q. 127.

118 Misal, 1992 Bulgariko registripe mothavla 313,326 Romen, pe kontrasti e Bulgariaka Androne Butyenga Ministria ko bersh 1989 sikavla pashe 577,000. Pe ayni vaht Slovakiako REGistripe e bershesko 1991 sikavla 80,627 Romen, ji kay 1989 Slovakiaki Komunengi Anketa raportinla vash 254,000 thay 1980 berhsesko Slovakiaki registripe raportingyay ka sile 199,853 Roma. Dikh D. Ringold: *Roma thay Tranzicia ani Centraluni thay Ratyoriguni Evropa: Trendyay thay Pharipyay* (Washington, D.C., Lumiaki Banka, 2000).

Na resipe ko Romane terne

Avdive numay nesave ABMP targetinena specifikepa e Romane ternen, maybut terne kola qhivdile butyatar ose kola na silen butyaki eksperienca, ose terne Romane juvlen. Bizo implicituno ose eksplisituno targetipe, si qaquuno riziko kay o Romane terne nashti ka benefitenen kotar ABMP-ya, maybut kotar Nacionaluno Ternengo Garantipe kova akana operinela ko savore EU Somjenipaske Rashtre. Maydur, nesave dominantune ABMP-ya dikhkarena yekh skoluipasko niveli mashkar benefiteriya kola automati- kipea avrinena e terne Romen kola na gele ani skola ose mukleola rano. →Dikh Kutia 2.

Kutia 2: Limitimo resipe pe Roma ko Nacionalune Ternenge Garanciake Skeme

Ji kay o Nacionalune ternenge Garantipaske skeme si kerde vash te den ternenge, dikhkar- ipea e Romen, buti ose treningoske shaipya, numay nesave Nacionalune Implementaciake Planya lepearna e Romane ternen. Janipea o komunake problemya kolenca arakhlona o Roma, na theripe e targetesko shay anla riziko kay on shay ovna avrime ose hari servirime. Misal, Kroaciako Plani sugestinla intervenipaski thavd vash Romane ternengo phikodeipe, inisoske tali sekcia e phikodeipasko e studentengo kola silen pharipya. Akava si rizikuno ja- nipea ROMengo segregipe bizo pharipya kola qhivgyona ano skole e mentalune nasvalengo ko buderi regioneske rashtre.¹¹⁹ Greciako Plani propozinla integrima thay spcializime akcie vash Romane terne, ini soske ani praktika na dikhyola. Hungariako Plani si may detalimo, kharipea vash Romengi inkluzia ko dikhlaripaske komitetiya sar vi stipendie thay mentori- paske progamya, numay ayeka praktikengo monitoripe na si sigurimo.

Limitimo efektiviteti e publikune butyake programengo vash Romane terne

Direkt butyengo keripe ani forma e publikune butyake programengo vash Roma but ver kergyola ko CRE rashtre.¹²⁰ Ini soske, akala programya, ji lena yekh baro kotor e findengo, rizikinena te qhiven e kotorleyutnen ano rgororipe soske na dena o manglo janipe thay phikodeipe vash te khuven ko puterdo butyako marketi. Rodlaripya sikavena kay ko buderi publikune butyake skeme si but hari ose nisavo phanglipe mashkar buti ani skema thay regularuno pherune-vahtesko butyaripe thay na klaro drom ko formaluno butyako marketi palo programengo kompletipe.¹²¹ Publikune butya sherunipea silen yekh stigma thay kontribuinena pe zorakeripe e buhle anglokrisipyengo pe Roma. Maydur, pheruno umlavi- pe ko publikune butya kostonla vash o raipya thay, kote publikune butyake programya si buhle, shay te na respektinen lokalune butyake marketya.

119 Kroaciaki Republika, Ministria vash Buiti thay Penziako Sistemi: *Ternengo garantipasko implementaciako plani*, Apr. (Zagreb, 2014), Kotor 16. .

120 V. Messing: *Droma vash Romengo butyaripe ani Evropa*, op. cit.

121 Evropako Romengo Hakayipasko Centro (ERHC): *Transparent kutia: Romengo ulavipe kotar butyaripe* (Budapesta, Westimprim bt., 2007).

PRATSAVA THAY SHUKAR PRAKTIKE

Resipe pe Roma

Nesave CRE raipya targetinena e Romane komuniteten ko ABMP-ya. Ani Kroacia, bibutyake Romenge dengyola subvencionimo butyaripe ose treningo palo so registringyona e butyaripaske servisea. Ko 2014-2016 bersh, kroaciako raipya testirinela o strategie vash terne Romengo mentoripe thay olengo pashipe e butyake deyutnenca— palem mentoripaske bajakya konsideringyona talo phikodeipe e studentengo bishai-pyenca.¹²² Ani Hungaria, o PBS phiravena yekh mobiluno butyaripasko ofisi e regularune butyake vaatea ko Romane mahale.¹²³ Maybut, verver ABMP finansirime kotar EU resursya, targetinde specifikipea e grupen ani margina e butyake marketesko. Yekh evaluacia sikavgya kay ayeka programya si shay phikoinena Romengo butikeripe te sine kay striktno targetingyona manusha e maybut elementarune skolupea.¹²⁴ Palo sah, yekh baro gendo e Romengo ko aktivune butyake marketeske politikengo ani Hungaria (84%) sine pe publikune butikeripaske programya desari ano tregningya ose pokipaske subvenciengo programya.¹²⁵

Ani Kosova, baziripea pe administrativune informacie e Ministriako vash Buti thay Socialuno Shukaripe, Romane, Ashkalyune thay Egipqanyune komunitetya kerna 5% e sah registrime bibutyardengo jip e agor e bershesko 2016. Baziripea pe registri e butyake thanipasko, e proporcja e klientengi kotar Romano, Ashkalyuno thay Egipqanyuno komuniteti kola integrisale ko butyako marketi prekal butyake arakhipaske servisya sine 3% ko bersh 2016. Pe yaver drom, ko bersh 2016 klientengi proporcja kotar akala komunitetya kola benefitinde kotar verver aktivune butyake tregoske bajakya sar si treningya ani buti, butyaripaske subvencie, praktikako keripe thay yaver sine 8% e savore manushendar kola benefitinde kotar akala bajakya. Akaya proporcja e astaripasko ano aktivuno butyako marketi vash na-mazhurantune komunitetya astaripea akate Roma, Ashkalie thay Egipqanya sherunipea siguringyola prekal aplikipe e kuotako vash akale komunitetengi inkluzia, prezentimi talo implementipasko rami e Aktivune Butyake Marketeske Bajakengo.

Yekh gendo e Evropake rashtrengo vastinena e Romane mediatoren vash te lokyaren o akcesi pe ABMP-ya. Sar diskutisalo mayangle (Kotor 3), mediatorya ashutinena e komunikacia thay informacia-ke thay janipaske ulavipea, thay pakyavipasko bayripe. On shay te zorakeren o akcesi kote o terne Roma sinelen diskriminacia thay na respektipasko tretmani kotar o PBS, os ekote olenge administrativune procedure anena pharipe. Ani Slovakia, o Romane mediatorya dende personalno konsultacia e Romenge kola rodenay butu, so rezultingya pe bayardo gendo e Romengo kola vastinde butyaripaske servisya. Ani Hungaria, Bulgaria thay Spania PBS iniciative vash te reselpe ko Roma prekal mediatorya funksioningya shukar ko sure kote o mediatorya avenay kota ro korkoro komuniteti thay sinelen adekvatuno profesionaluno janipe.¹²⁶

122 Kroaciaki republika, Ministria vash Buti thay Penziako Sistemi: *Ternenga garanciako implementaciako plani*, op. cit.

123 V. Messing: *Aktivune butyake marketeske politike impakteske potenciallea pe Romengo butyaripe ko panj EU rashtre*, Neujobs Butyako Lil Gn. 19.2 (Centraluno Evropako Universiteti, 2013).

124 Adamecz, A., B. Czafit, K. Bördös, E. Nagy, P. Lévy, Á. Scharle. Romengi inkluzia thay impakteski evaluacia ko duy buhle EU finansirime butyake marketeske programya, (Budapest, Budapest Instituti, 2013)

125 J. Csoba and Z. Nagy: "Evaluacia e treningoski, pokipaske subvenciengo thay publikune butyake programya ani Hungaria", ano K. Fazekas thay G. Kézdi (eds): *Hungariako Butyako Marketi 2011* (Budapest, MTA KTK, OFA, 2012).

126 V. Messing: *Droma vash Romengo butyaripe ani Evropa*, op. cit.

© ILO / Srdjan Srdjanov

O paluno arakhipe si mahatno. Efektivune mediatorya na numay kay manglape te oven kotar o Romano komuniteti numay musay te oven vi kompetentune thay dedikime individya.¹²⁷ Maydur, on nashti dikhyona sar ekskluziv godorne vash te servirinen Romane klientenge, soske odova shay "getoi-zinla" olengi rola thay klienten.¹²⁸ Ji kay o pakyavipe pe mediatorya si ashutipasko drom vash Romengo anhazhipe, na si lugevahtuni solucia. O kualiteti e PBS servisengo aqhola e kritikalune mahatnipestar, thay omediatorya musay te janen te phangyon e yaver PBS butikerdutnencar vash te formirinen unifikuni ekipa. Bi-raipkane treningya thay butyaripaske programya kola specifikepa targetinena e Romane ternen shay te testirinen inovativune bajaken, thay te den modeli vahs raipaski akcia. Hungariako Integrom proyekti si inovativuno missal e trin-rigune, bi-raipkane partneritetesko, kova shay ovela modeli.

→ Dikh Kutia 3.

Kutia 3: Hungariako Integrom programi: Phikodeipe e butyaripaske akcesesko vash skoluime Roma

Hungariako Integrom programi targetinla e terne Romen e mayhari sekundarune skolupea vash te lokyarel olengo akcesi pe kualitativuno butikeripe thay luge-vahtune karierake opcie. O pilot programi iniciaislo ko bersh 2013 prekal ledeipaske iniciative e Budapestake ofisesko thay

127 Eksperience miksisale. Ani Hungaria, o medoatori kergya shukar buti thay kergya pakiv. Ani Bulgaria, o medoatori, politikipea anavimo bizo janipe thay motivacia, na sinele nisavo efekti. Ani Spania, o mediatori resto te vazdel komunitetesi pakiv numay na shukaripea alosargya e kandidaten ola sinelen maybari shansa te aqhon ano programi. V. Messing: *Kotar benefitya pe metle: Sureski studie vash implementacia e aktivune butyake marketeske politikengo ko lokaluno niveli*, Neujobs Politikaki Analiza Gn.19.3, Decembri (Budapesta, Centraluno Evropako Universiteti, 2013) q. 7.

128 V. Messing: *Droma vash Romengo butyaripe ani Evropa*, op. cit.

Bostoneski Konsultipaski Grupa thay Fondacia Autonomia. Lokyarla o akcesi e terne Romengo e sekundarune ose mashkarune skolupea pe kvalitativune, ofiseske butya ko bare kompanie kote sherunipea o Roma na silen akcesi.

Ji kay yaver Romenge butyaripaske programya targetinena mayhari skoluime, luge-vahtune na butyarden, Integrom kontribuinela pe zorakeripe e Romana mashkar-klasako pe may inkluzivun amalipe e telarde anglokirisipyenca thay anti-Romengo pratsav, thay pe godorne butyaripaske praktike. Pe ayni vaht ov vazdla o janipe e skoluipaske mahatnipasko ko Romane komunitetya prekal sikavipe e misalemgo sar o terne Roma silen suksesuni butyaki kariera prekal mayuqo skolupe.

O programi sile nesave inovativune elementya:

- Targetinla relavitipea tikni numay mahatni talo-grupa e Romane komuniteteski, odolen e mayhari sekundarune skolupea, grupa koya buderipea neglishisali kotar buhle butyaripaske politike. Respodinla pe bayaripe e terne Romenge gendosko kola, palo general teluno skoluipasko niveli e Romengo ani Hungaria, nakhena pe skondarune ose palo-sekondarune skoluipaske programya. Konsideripea sar suksesuni thay mayhari disavantazhimi, akaya grupa qhivgyola avri e fokusestar kotar bare rashtake butyaripaske iniciative, ini soske pe realiteti on arakhnape seriozune problemenca kana khuvena pe butyako marketi.
- Targetinla ekzistime, kvalitativune butyaripaske shaipya ko sheruno butyaripasko marketi. Pe kontrasti, yave rprogramya kreirinena neve butyake shaipya kola na si stabilune thay but ver na integrime ki buhli ekonomia.
- Vastinla kompleksune droma vash te adresinel kompleksune problemya. O programi treterinla e integracia sar procesi e duy agentenge ledeipasko: O Roma kola rodona buti thay kopanie kola rodona te keren diversitetuno olengi butyaki forca. Sile res pe terne Roma thay prospektivune butyarne. Pe ayni vaht treterinla kishlo Rommengo akcesi pe butya sar problemi e kishle ledeipyengo thay limitime social kapitalesko, sar vi yekh e anglokrisipyencar ose diskriminaciako ano butyako marketi.
 - O programi phikoinla terne Romen deipea informacie pe butyake shaipya, azhutipe pe aplikaciako procesi, deipe e karierake godideipasko, thay keripe e phanglipasko mashkar terne Roma thay butyake deyutne e relevant butyake thanenca. O koterleyutne silen akcesi pe buderi treningoske opcie, dikhlaripea komunikacia thay informaciaki tehnologia (IT) janipe, sar vi mentoripakso phikodeipe ko butyaripasko vahti.
 - Vash ledelipaske partnerya, Integrom azhutinlolen pe implementacia e olenge diversiteteske politikengo. Buderu akale partnerendar akana kerde diversiteteske praktike, sherunipea ani relacia e yaver vulnerabilune grupenca – misal, manusha kola jivdinena e bishaipyenca ose juvla e terne qhavorenca – thay vash Romane terne. Ledeipaske firme alosarena o Integrom soske on mangena te buhlaren maybut o diversiteti e olenga butyake forcako, numay manglape godideipe thay phikodeipe pe resipe ko Romane komunitetya vash te siklon olenge mangipya, keren relevantune afirmativune akcie, thay te kreirinen inkluzivuni butyaki atmosfera.

Integrom anela khetane diver akteren – Romane thay pro-Romane civilune organizacie, bare multinacionalune kompanie, thay treningoske thay konsultipaske firme – pe maybuhlo ledeipe.

- Ágnes Kelemen (Fondacia Autonomia)
- <http://autonomia.hu/en/programs/integrom-program>

Profilizipe

Profilizipe si yekh drom vash te kerelpe ulavipe mashkar manusha kola rodene buti thay odola kolenge manglape intensivuno phikodeipe, odole kolenge manglola modestuno azhutipe, thay odola kola shay lena phikodeipe prekal interneti ose korkore-serviseske sistemya. O profilizipe e manushengo kola rode-na buti sherunipe akergyola prekal liste, kola konsiderinena verver faktorya sar bersha, bibutyaripasko vahti, skolupe, qhibyengo janipe, etniciteti, bishaibe, drabaripe thay genipe, thay familiako statusi. Kotar angluni intervista e manushengi kola rodene buti, buderi phikodeipaske servisya targetingyona buderi grupenge resipea te laqhargyol o phanglipe e butyake shaipyenca. Akalea, o profilizipe bayarla o efikasiteti pe vastipe e harne resursengo, kola mekna phare thaneske grupen, sar si o terne Roma, te benefitinen kotar maybaro stafesko vahti thay dikhipe.

Profilizipe lokyarla o evolvirope e individualizime akciake planengo kola silen res o butyaripe – planya kola dikhlarna treningo, sheruno janipe, pakyavipasko vazdipe, thay butyako eksperienca. O planya musay te adaptingyon individeske mangipyenge thay prioritetenge thay regularitetea te analizinyol pe partneriteti mashka ro kotorleyutne thay PBS sevalutno. Ayeka individualune akciake planya silen o potenciali te adresinen specifikkune pharipya e butyake marketeska inkluziako vash terne Roma, konsideripea kay solduy PBS thay manusha kola rodene buti si dedikime pe olengi implementacia thay o planya na vasingyona ose na dikhlona sar kontrolako instrumenti.

Adaptacia e shukar praktikengo vash Romane terne

EU Somjenipaske rashtre, nacionaluno Ternenge Garantipaske programya kerde yekh gendo e shukar praktikengo kola si, pe principi, aplikativune vash Romane terne. Palo sah, relativno hari kerdilo buti vash te siguriingyol terne Romengo benefiti. Akala pozitivune praktike shay yaveringyona te targetinen Romane ternen, shaibepe e may intenzivune phikodeipe vash te adresinen o horipe e Romenga margin-alizaciako ko butyako marketi. → **Kutia 4 dela nesave misalya.**

Kutia 4: Suksesune misalya e ternenge garantipasko ani Evropa

Personalizime planya

Yekh e mayanglo programi desari o Nacionaluno Ternengo Garanciako programi sine sa-hastardo programi kerdo ani Finlanda kova buderipea baziringyola pe personalizime planya vash terne manusha. Akava programi rezultingya kay 83.5 pe shel e manushengo kola rodene buti te len oferta palo trin masek palo so registrisale sar bizo buti. Penjargyola sar reduktipe ano nacionaluno niveli vash ternengo bibutikeripe ani Finlanda.

Ternenge centre targetipea e NBST

Rumuniako raibe kergyas pashe 25 Ternenge Centre vash t identifikinen terne manushen kola na si butyarde, skoluime, se treningo (NBST) thay te dengyon olenge integrame paketeske servisya.

Belgiako raibe kergyas dedikumo servisi (ACTIRIS) vash te azhutinel e terne te arakhen praktikake thana thay butya.

Targetime butyaripaske thay butyake deyutnenge stimulacie

Polskako raipe sikavgya konsideripe kotar socialune siguripaske kontributya vash butikerne talo 30 bersh.

Holandiako raipe adoptingya porezesko telaripe vash butyake deyutnen kola qhivena pe buti e ternen kola lenay benefitya kotar bibutyaripe ose socialuni asistencia.

Spaniako raipe aprovinela bi-pokipasko rekrutipe thay subvencie thay treningoske kontrate specifkipea adresime ko odola kola si registrime ko Ternengo Garantipe.

Reformipe e zanateske skoluipasko vash te kergyol may manglo

Rumuniako raipe dikhlargya subvencia vash anglune butyake maseka vash odola kola agorinde e uqi skola.

Suadiako raipe buhlarla olesko praktikako progrmai, thay Portugalia kreiringya zanateske centrenge phanglipe thay evolvirinela neve zanateske kursya ano bazikuno thay sekondaruno skolupe.

Franca bayarela o phikodeipe vash praktike vash manusha e harne kvalifikaciencia.

- Resursi: Terneng Garanciako uebsayti, Evropaka Uniako Butyaripasko, Socialune Puqipyengo thay Inkluziako programi,
- <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1079>.

Bayaripe e Polyenge godornipasko e ABMP-engu

Mashkarthemutni eksperiencia sikavela kay, ini ano rashtre kote polyenge norme si restriktivune, terne juvla si shayutno te angazhingyon ko butyake-intenzivune infrastrukturako evolviripe, publikune butya, treningya thay privatuno butyaripe. Bajakya te adresingyol juvlengi may disavantazhimi pozicia thay olenge specifkune limitya shay buderipea te yaverinen polyenge yekhipasko rezultati e ABMP-engu. Ano Indiako Nacionaluno Ruralune Butyaripasko Garantipasko Akti (NRBGA), misal, yekh trinto e thanengo alokisale vash juvla. Kana dendilo transporti thay pe thanesko qhavorengo dikhipe, o gendo e uvlengo kola lele kotor bayrilo buderipea.¹²⁹

Yekh MBO-eski evaluacia pe Butyaripaske Intensivune Investipaske Programya (BIIP) ko 30 rashtre identifkinde bajaken e pozitivune impaktea pe juvlengo kotorleipe.¹³⁰ Akava dikhlarla kuotengo keripe vash juvlengo kotorleipe; deipe e transportesko thay qhavorengo dikhipasko; thay evolviripe e polyenge senzitivune komuniteteske asetengo kola lokyarna juvlengi butyake pharipya (misal kanalizacia thay droma). Dikhlaripe e juvlengo ani diskusia ani diskusia pe odova save komunitetenge asetya evolvirisale sitov kritikuno, ayeka sar si vi angazhipe e komunitetenca e restriktivune polyenge ledeipyenca vash te baharen o janipe thay phikodeipe vash juvlengo kotorleipe angli programengi implementacia. Ayeka dialogi shay ashutinla te transformingyon polyenge relacie ano komuniteti, sar vi te ashutinel juvlengi iniciativa pen a-tradicionalune aktivitetiya. Deipea som pokipe vash e buti som mahatnipea thay evolviripe e polyenge senzitivune resipaske indikatorengo musay te oven sherune komponente.

129 O NREGA krizi rodla elementarune qhavoren pe butyakeriga numay na ini transporti. Te sine kay o juvla kola si butyarde pe yekh than som silen panj vay maybut qhavoren talo shov bersh, yekh musay te ulavgyol vash te dikhelolen thay te lel o pherdo pokipe. Ani praktika, akava mangipe but hari penjargyola. E. Fultz thay J. Francis: *Lovenge transferipaske programya, qororipasko cidipe, thay juvlengo zorakeripe: Komparativuni analiza, Eksperience kotar Brazili, Qile, India, Meksiko, thay ratyoriguni Afrika*, Polyengo Yekhipe thay Diversiteteski Kranga BUtyake Lila 4, (Zheneva, MBO, 2013), p. 11.

130 N. Tanzarn thay M.T. Gutierrez: *Publikune butyake programya: Strategia vash qororipasko lokyaripe*, MBO Butyaripaski Politika Butyake Lila Gn.194 (Zheneva, MBO, 2015).

Transformipe e Publikune Butyake Programengo ko aktivaciake bajakya

Vash te zorakergyol terne Romengo butyaripe, publikune butyake programya musay te re-hramingyon vash te lokyaren kotorleyutnesko butyako rodipe ko sheruno butyako marketi, prekal dikhlaripe e treningengo, personalizimo mentoripe, thay butyake rodipasko phikodeipe. PBS administratorya musay pe ayni vaht te strukturinen proyektya vash te generinen komuniteteske asetya thay servisya kola manglona.¹³¹

Adresipe e buderune dizavantazhengo

Sar diskutisalo, manglona sahararde paketya vash te adresinen terne Romenge buderune disavantazhe kana rodna buti. O mangle elementya dikhlarna zanateske thay tehnikune treningya, biznesesko evolvirope, shaipya vash te vasingyon o sherune janipya, praktike, qhivipe pe buti, mentoripe, thay konsultacia. Privatune sektoreko angazhipe si esencialuno vash zorakeripe e dialogesko thay shaipyengo. Idealipea o Romane organizacie thay vi ternenge organizacie, misal Nacionalune Ternenge Koncilya kote ekzistina, musay te dikhlargyon thay musay te theren rola pe monitoripe e programenga implementaciako. Ko hramipasko vahti, musay te alosargyon klaro indikatorya kola shay dena gendo e Romenge kotorleipasko, dikhlaripea terne Romengo thay juvlengo kotorleipe. Na theripea ulavde informacie, akate ajukergyola inovacia kotar PBS-esko stafi. O ACCEDER ani Spania, yekh e may suksesune misalyendar vash phikodeipe e Romengo kola rodna buti, mothavla sar shay yekh integrimo pratsav te funksioninel pe praktika.

Kutia 5: Promovipe e butyaka inkluziako vash Roma ani Spania: Acceder Programi

Acceder programi si nacionaluno programi kova sile res te promovinel inkluzia pe buti vash Roma ani Spania pe som niveli sar e sah Spaniaki populacia. menajingyola kotar Fundación Secretariado Gitano (FSG), thay finansisalo kotar Evropako Socialuno Fondi sae e bershestar 2000. VAsisalo sar modeli ani Evropa.

Pe 2000 o FSG decizingya te promovinel pokimo butyaripe sar drom vash Romane komuniteteski socialuni inkluzia. Akava pratsav sikavgya yekh iranipe kotar konvencionalune butyaripaske bajakya vash o Roma fokusipea pe tradicionalune zanaty pe yekh integrimo pratsav resipea kay te puterel neve alternative sherunipea vash terne Roma. Phanglo e butyaripaske pratsavenca, o programi si aktivuno pe maripe mamuy diskriminacia; promovipe e social inkluziako, janipasko-vazdi; thay promovipe e may efektivune politikengo ko verver sektorya dikhlaripea skolupe, sastipe thay khera. O vastipe e Evropake Strukturalune Fondengo dengya shaip vash buhle-skalaki (nacionaluni) implementacia e luge-vahtuna perspektiva.

O sherune programeske karakteristike dikhlarna:

- *Individualune droma:* O programi ofertinla individualizimo thay planirimo phikodeipe, treniingo, konsultacie thay godideie adaptimo pe kotorleyutnenge mangipya vash te laqharen o kompetence thay general butyaripe. Dela intenzivuno phiravipe prekal o sah procesi, dikhlaripea, phikodeipe palo butyako leipe.

131 V. Messing: *Droma vash Romengo butyaripe ani Evropa*, op. cit.

- O buhle treningoske inciative si oheripea *orientime direkt realune butyake shaipya* thay sarsakana adaptingya thay evolviringya pe tang ledeipe e kompanienca.
- Ji kay individualuni komponenta si metodologipea esencialuni, *pratsav bazirimo pe komuniteti (familiako dikhlaripe)* si pe ayni vaht sheruno elementi vash te sigurinel suksesune butyaripaske procesya.
- *Mashkarkulturaluno multidimenzialuno pratsav*: Inisoske o programi sherunipea fokusyola pe Roma, pe ayni vaht kerla buti e na-Romenca sar mayshukar drom vash te zorakerel duyriguno janipe thya sahasardo amalipe. O ekipe si kerde kotar Romane thay na-Romane butikerne thay dikhlarna e profesionisten kola kerna buti direktipea e Romane kotorleutnenca (mediatorya, godideyutne) sar vi profesionistya kola kerna buti direktipea e kompanienca (bizniseske mashkarmediatorya). E kombinacia e verver profesionalune profilyengo ani ekipa, kerla shayutno o *pheruno pashipe e individeske butyaripaske procesengo e butyake tregoske mangipyenca*.
- O programi kreiringya yekh *pasho publikuno-rivatuno partneriteti*: strategikuno akyavipe mashkar trupe e publikune administraciako ko savore nivelya (kola mashkar-finansingyona thay pashipea si dikhlarde ano programi); biznisi thay na-profitabiluno sektori.
- Programesko *ledeipe e kompanienca yekh-pe yekh* thay o temelime *ledeipya thay pakyavipe* si esencialune vash te nakhavgyon o diskriminaciake pratsava.
- Kombinacia e *targetime akciengo pe generaliteti*. Inisoske o evolviripe e targetime bajakengo konsiderisalo sar musayutno vash te sigurinel Romengo akcesi, o programi sile klaro mandati direkt na-segregacia: promovinla Romengo kotorleipe ko ekzistime treningoske thay butyaripaske resursya thay servisya phravde vash savore dizune.

O Acceder programi mothavgya kay si profitabiluno thay socialipea benefituno te investingyol pe inkluzia e Romane komuniteteski. Ji akana, pashe 90,000 kotorleyutne lele kotor ano programi; pashe 24,000 silen akcesi pe buti (24% si angluni butyaki eksperienca); maybut se 62,000 butyaripaske kontrate kerdile may loke; thay maybut desir 27,000 manusha lele treningo ko 3,340 kursya. Sah akava resilo prekal ledeipe e 20,924 kompanienca. Kotar o total kotorleyutnengo gendo e bershestar 2000, 25% olendar sine na-Roma thay pashe 40% e toalesko sit erne manusha talo 30 bersh, 52% olendar juvla. O programi sile, odoleske, klaro fokusi pe Romane terne, thay konsiderinla o investipe pe lende sar sheruno vash socialuno yaveripe thay te phagyol o integrimo qororipe thay ulavipasko dikhipe.

Pe generali, o programi sile direkt impakti pe jivdipaske kondicie e sah Romane komunitetesko, dikhlaripea yaveripe e mentalitetesko phanglo butyaripe, maybut mashkar juvla thay terne manusha. O percepcie thay kompanienge ajukeripya thay publikune administripaske trupengo vash programya direktime pe Roma pe ayni vaht yaverisale.

- Belén Sánchez-Rubio (Fundación Secretariado Gitano)
- <https://www.gitanos.org>

REKOMANDIPIYA

Te kergyon Aktivune Butyake Marketeske Politike relevantune thay akcesune vash Roma thay yaver vulnerabilune terne, o raipya musay –

- Dikhen palem o pherde ABMP-ya, dikhlaripea, te sine kay si, Nacionalune Ternenge Garancie, te identifikiyen quqipya pe informacia thay resipaske indikatorya vash Roma thay yaver vulnerabilune terne.
- Pe dialogi e Romane civilune amalipea, ternenge thay juvlane grupe, te keren bajakya andar ABMP-ya vash te sigurinen terne Romane juvlengo kotorleipe.
- Pilot thay monitoripaske programya, sikavgyona sar suksesune. Lokyaren Romengo akcesi pe ABMP-ya, thay te dikhlaren role vash Romane mediatorya alosarde vash olenge kvalifikacie thay pashipe e komunitetea. Te sigurinen o stabiliteti e efektivune mediatorenge programengo.
- Te keren thay zorakeren kulturala som treteripaski thay na-diskriminaciaki andar PBS prekal planirime, so may shukar, stafeske treningya, misiake dikhipya, kodya e ledeipasko, thay stafeski evaluacia kola sikavla stafesko dedikipe e mayuqe menajmentesko vash som tretmani thay te kerel kostipasko te diskrimininel.
- Te kerel droma vash luge vahtuno butyaripe vash kotorleyutne ko publikune butyake proyektya, keripea o treningo sar integraluni proyekteski komponenta; certifikipea o janipe thay resipya e suksesune kotorleyutnengo; thay te kharen butyake deyutnen te qhiven pe buti e Romen, den praktike thay tehnikune treningya.
- Put in place a system for profiling PES clients according to the barriers that they face (age, social, geographic, educational, skills) to formal employment.
- Te lenpe buderune, mashkar-phangle butyake marketeske pharipyenca vash terne Romen-go butyaripe, planirinen phanglipe mashkar PBS thay yaver servisenge deyutne (poki-pasko phikodeipe, qhavorengo dikhipe, rehabilitacia), prekal referipe, yekh-aqhavipasko kinipe, thay sistemya e individualune sureske menajmentesko.
- Zorakeren phanglipya mashkar PBS thay privatune sektoreske butyake deyutne sar vi te sigurinen kay ABMP-ya si relevantune vash butyake deyutneske mangipya.

DROMA THAY RESURSYA

MBO (2012) *Godideipe vash Formulipe e Nacionalune Butyaripaske Politikengo*

Akava godideipasko lil gatisardilo sar drom vash kapacitetesko vazdipe vash MBO-esko trinrigune partnerya, MBO tehnikuno stafi, thay buderi nacionalune akterya angazhime pe evolvirope thay implementacia e nacionalune butyaripaske politikengo (NBP). Dela praktikuno godideipe thay klaro, rami bazirimo pe vasnipe pe kola te evolviringyon NPB-ya adaptime pe lokalune kontekstya thay kondicie. Mothavla e praktikuni eksperienca leli kotar MBO-eski politikake godideipaski buti ko nesave 60 rashtre kotar 2006 ji 2011, sar vi pe may aktualuno politikako rodlaripe thay analiza phanglo butyaripea thay butyake marketenca. Akava godideipasko lil pe ayni vaht dela dromeski mapa thay rami vash evolviripe e sahasarde thay integrime NPB prekal politikako dialogi.

■ http://www.ilo.org/emppolicy/pubs/WCMS_188048/lang--en/index.htm

MBO (2015) *Shukar Buti vash Terne: Treningosko Paketi*

Akava Treningosko Godideipasko Lil si alati vash kapacitetesko vazdipe thay politikuno godideipe vash o partnerya. Kerdilo e obyektiva vash phikodeipe e hramipasko yekhe ramesko vash evolviripe e ternenga butyaripaska politikako thay olaki implementacia. O Godideipasko Lil dikhlarla yekh gendo e politikune umalengo phanglo e ternenge politikake evolviripaske procesea (dikhlaripea ekonomikune politike; skoluipe; treningo thay janipe; butyake marketeske politike thay institucie; biznesya thay kororo-butyaripe; thay hakaya vash terne pe buti), sar vi generacia e politikake opciengo, implementaciake mehanizmya thay monitoripe thay evaluacia e ternenge butyaripaske programengo dikhlaripea o buhlaripe e polyenge puqiipyengo.

Evropaki Komisia, Butyaripe thay Socialune Puqipya thay Inkluzia (2015) *Elektronikuno paketi vash te reslon o na-registrime terne bi butyako*

Akava elektronikuno alati dela konceptya, produktya, thay vizualuno uqharipe pilotuno resipe thay janipaske vazdipaske aktivitetya vash Ternengi Garancia kola kerdile ani Finlandia, Latvia, Portugalia thay Rumunia resipea kay te inkuraingyon o terne manusha te registreringyon e Terne Garanciake deyutne. O alatya thay resursya kotar o paketi shay vastingyona kotar nacionalune, regionalune, thay lokalune publikune autoritetya ko EU Somjenipaske Rashtre vash te phikoinen e implementacia e Ternenga Garanciako.

■ <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=89&langId=en&newsId=2247&furtherNews=yes>

MBO (2006) *Karierako Godideipe: Resursengo manuali vash telune thay Mesmer pokipaske rashtre*

Akava si yekh esencialuno godideipasko lil kova evolvirinla efektivune karierake godideipaske sistemya thay karierake informacie, organizipe e servisenge deipasko thay stafesko evolviripe, thay laqharipe e phiravipasko thay koordinaciako. Maydur, dela detalizmo godideipe vash karierako anglipe thay internest resursya, kola ka oven but mahatne vash manusha kola kerna politike thay profesionistya kola rodna godideipasek phiravnen, zanateske evaluiipaske alatya, kompetenciake standardya vash godideiyutne, thay but maybut.

© ILO / Csaba Csóka

MBO (2007) *Minutako Godideipe vash terne manusha kola rodена buti*

Akava si korkoro-azhutipasko resursi hramimo specifikiyepe vash terne manusha kola rodена buti. Kerdilo vash te phikoinel e ternen vash te keren informime decisive phanglo olenge karierako prospekti thay butyake opcie deiyea pashe-vastipasko akcesi pe informacia vash butyako rodipasko procesi.

- http://www.ilo.org/skills/pubs/WCMS_154446/lang--en/index.htm

EU thay MBO (2015) *E Rola e Butyake Deipaske Servisengo: Godideippe vash anglodikhipe thay pasharipe e janipasko thay butyako*

Akava si kotor e sahararde godideipyego pe anglodikhipe thay pashipe mashkar janipe thay rodipe. Akava godideipasko lil sikavla o pharipyra kolenca arakhlona o manush akola dena butyaripaske servisya thay dikhlarla politikenge inovacie thay sureske studie truyal e sah lumia kola detalinenena efektivuno vastipe e butyaripaske servisenge resursengo vash te pasharen o mangipe thay deiye.

- http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_policy/---cepol/documents/webpage/wcms_445932.pdf

Evropaka Komisiako Manuali vash PBS - PBS pratsava vash hari-jande mayphure manusha thay terne: Mayangle-buti, ose mayangel-treningo? (2013)

O lil kerla rezime e diskusiengo vash duy verver aktivipaske strategie aplikime kotar Publikune Butyaripaske Servisya vash te reslon o targetime grupe e mayphure thay terne manushengo, ko aspekti e olenge diferencengo pe janipasko niveli, butyaki eksperienca, motivacia thay familiake truyalipyra, sar vi o sherune PBS serviseske konceptya kola rodingyona vash te reslol stabiluno integripe.

- <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=10931&langId=en>

International
Labour
Organization

6

BIZNISYA PROMOCIA THAY YESIL EKONOMIA

KOTOR SHOV TASVIRI

© ILO / Mina Delić

Evolviripe e bizneseske janipyengo thay pratsavengo si yekh strategia koya bayrola dive pe dive vash promovipe e butyake forcake kotorleipasko mashkar o terne thay peravipe e segmentaciako koya kerela disavantazhimi e terne Romen. Akava interesi palem zorakerdilo kotar kotar zorale telardo shaibe vash neve butyake thanengo keripe ani formaluni ekonomia. Sar rezultati, maybut butyake thana kerdile ko tikne biznesya thay korkoro-butyaripe. Tali globalizacia thay e lugyarde na sig bayripea pe horizonti, akava trendi ajukergyola te lugyarel.

Sar mahatni shrdipaski thavd vash evolviripe e bizneseske janipyengo thay pratsavengo si rano ikalipe thay dikhipe e bizneseske kulturako thay konceptengo. Maydur, prezentipe e bizneseska edukaciako ano skole, dikhlaripea vi odolen kola domirinena o Romane mahale, sile potenciali te promovinel trendya sar si resursengo vastipe, pakyavipe, thay shaibe vash rekuperacia te sine kay o terno manush shrdla vay na o biznesi.

E yesil ekonomia dela mahatno potenciali vash butyako bayripe, laqhardo butyako kualiteti, thay socialuni inkluzia e vulnerabilune komunitetengi sar si o Roma, vash o sebepi e kombinime fokuseso pe ekonomiake evolviripe, truyalipe thay socialuno shukaripe. Targetipea e terne Romen prekal treningo ano yesil janipya thay preferencialuno akcesi pe produktivune resursya ji angazhingyona prekal Aktivune Butyake Marketeske Politike (ABMP) kola sikavna e yesil indrustrien, ka del olenge baza ani global yesil transformacia. Sha azhutinlolen te nakhaven e marginalizacia, ose te telaren olako niveli.

SO SI BIZNISESKI EDUKACIA?

© ILO / Tomislav Georgijev

Biznisesko edukipe dela praktikune informacie vash o janipya thay mangle karakteristike vash te penj-argyon o buzniseske shaiyya, respodinel pe pharipya, thay te lansirinel biznisi. Terne juvla thay mursha pe ayni vaht siklona vash o role kolen shay kerna sar socialipea thay truyalipea godorne akterya ani yesil ekonomia.

Biznisesko edukipe sile uqo potenciali vash Romane terne. Bayarla o janipya thay pakyavipe prekal sikavipe thay bayaripe e individeske talentesko thay kreativitetesko. Kontribuinla pe evolviripe e rekueraciako pe arakhipe e diskriminaciako pe butyako trego thay dela shaipe terne Romenge te azhitenen pere familien thay komuniteten te nakhaven olenge marginalizime pozicie. Ji kay dela praktikaluno godideipe direktimo pe suksesuno pokipasko leipe, biznesesko edukipe, te sine kay sikavgyola rano, shay azhutinla e Romen te lugyaren piri skola.

Kishli bizniseski kultura

Ano rashtre kola yaverinde kotar planirimi (kontrolimi kotar o raipe) ekonomia pe odoya marketeski, biznisesko phiravipe si pandar relativitetea nevo thay bizniseski kultura na evolvirisali pheripea. Palem, buderi terne manusha sikavgyona peke pe shrdipe e biznisesko. Biznisesko janipe but hari qhivgyola pe skolako programi ose, te sine kay, numay ko uqe nivelesko skolupe kote olengo uqo niveli e treteripasko mangla te phenel kay si shaibe kay o Roma ten a oven ani skola.

Aqhavdo akcesi pe finansie

Terne biznismenya, thay juvla ano biznesi, sherunipea na silen paraleluno, baro pharipe pe kreditesko akcesi. ano CRE rashtre, deyutne e mikro-finansieng, odote kote ekzistinena, but ver na dena servisya Romane komunitetenge.¹³² O pashutno kobaripe lelo kotar Romane familie perla but maytele desar o prago e mabut lele mikro-finansiengo (25,000 Euro).¹³³ Sar sip e aktualuno rodlaripe e Lumiaka Bankako, buderi Roma si interesime te oven biznismenya numay arakhlona bare finansiarune pharipyenca.¹³⁴ Sherunipea yekhuno resursi vash krediti kole on shay lena si tikne kobaripeske, but ver pilot, programya.¹³⁵

Limitimo halovipe e bizniseska administraciako

O legalune thay administrativune procesya vash biznisesko registripe thay shrdipe but ver si kompleksune, so ovena pandar may phare vash manusha kola mekle rano e skola. Mangipyengo Evaluipe kerdo kotar YNEP ko alosarde regionya e Albaniake arakhle kay buderi Roma e butyake-bershengo, ji kay si interesime te shrden biznisi, na jande vash administrativune thay finansiarune komplikacie kolenca musay sine te arakhenpe.¹³⁶

Formiripe e kooperativengo shay ovlay alternativa vash individualune biznisya. Ko CRE rashtre, kooperativa buderipea dikhyola sar qhelalo kova alo kotar socializmo. Hari si janipe vash o principia e olenge operaciako ose olengo zoralo registripe vash nakhavipe e socialune ulavipasko thay ekonomikuna marginalizaciako (→dikh Kutia 1). Maydur, terne Roma ko CRE rashtre shay na siton shukar gatisarde vash te konsiderinen akaya forma e bizniseska organizaciako ose te inicinen mangle menajipaske ose phiravipaske role.

132 Mikrofinansienge sektorya na si yekhipa evolvirime ko rashtre kote Romengo gendo si baro. Ani Bulgaria, Hungaria, thay Rumunia, mikro-kreditia evolvirisale relativipea sig, numa aqhile pale ani Slovakiaki Republika thay Qekiaki Republika. Lumiaki Banka: *Tiknaripe e vulnerabilitetesko thay promovipe e korkore-butyaripasko vash Roma ani Ratyori-gun Evropa prekal finansiaruni inkluzia* (Uashington, D.C., 2012), p. 40.

133 Romane familia pashipea lele mashkar 1,672 Euro ani Rumunia thay 7,500 Euro ani Hungaria. Lumiaki Banka: *Tiknaripe e vulnerabilitetesko*, op. cit., p. 41.

134 Lumiaki Banka: *Te ova fer, te nakha mayshukar: Promovipe e yekhune shaipyengo vash marginalizime Roma* (Uashington D.C., 2016.).

135 Lumiaki Banka: *Telaripe e vulnerabilitetesko*, op. cit., p. 56.

136 K. Hakaj: *Mangipyengo evaluipe vash Romane thay Egipqanyune individya pe butyaripe thay biznisi ko regionya e Korca, Berat, thay Vlora*. (YNEP, Nane bersh).

Kutia 1: Efta principia vash kooperativuno (ledeipasko) identiteti

- Voluntarun thay phravdo somjenipe
- Demokratikuni somjenipaski kontrola
- Somjenengi ekonomikuno kotorleipe
- Autonomia thay biumlavdiipe
- Skolupe, treningo, thay informaciako ulavipe
- Ledeipe mashkar ledeyutne
- Gndipe vash komuniteti
- Resursi: Mashkarthemutni Ledeiipaski Aleansa uebqham www.ica.coop

Anglodominacia e naformaluna ekonomiako

Terne Romane biznismenya sherunipea operinena pe naformaluni ekonomia, e kishle butyake kondic-
ienca, kishle pokipea, thay harne prospektea vash laqharipe thay bayripe. On pe ayni vaht silen limitimo
akcesi pe treningya, marketeske informacie, tehnologia, ose socialune rafinya. Sar rezultati e thaneska
segregaciako e olenge komunitetengo, infrastruktura buderipea si kishli thay servisesko dei-
pe si harno ose na ekzistinla, so kreirinela bare pharipya vash biznesesko aktiviteti.

© ILO / Austin Fast

PRATSAVA THAY SHUKAR PRAKTIKE

Bayaripe e bizneseske phikodeipasko

Biznesesko inicie lela politikako konsideripe sar potencialuno resursi vash butyaripasko bayripe vash dizavantazhime grupe, maybut ko rashtre e Disyo Ratyorgiuna Evropako. Nacionalune Akciake Planya kola kerdile ko vahti e Dekadako vash Romengi Ainkluzia kharena vash phikodeipaske servisy vash ROMane biznismenya thay kotorleyutne vash lovengo siguripaske programya, sar si treningo vash biznesesko menajipe, keripe e bisnis planesko, kontabiliteti, legalune procedure, thay marketingo. Misal, Sriake Raipaski Strategia vash laharipe e Romenge Statusesko, thay Bulgariake Raipaski Nacionaluni Strategia vash o Roma, solduy kharna vash keripe e tikne thay mashkarutne biznesengo, dikhlaripea bizneseske treningya, akcesi pe mikrokrediti, phikodeipe vash familiake biznesya, thay phikodeipe vash tranzicia pe formaluno butyaripe. Sriako plani pe ayni vaht defininla resipy vash Romengo praktikipe e butyake hakayengo thay akcesi pe sastipakso dikhipe, maybut vash odola kola Lenape bunishtenga reciklazha.¹³⁷

Palem ji akala si mahatne evolviripy, aktualuno progresi si harno. Pe 2014-to bershesko progresesko raporti vash Sojenipaske Rashtrengi implementacia e Nacionalune Strategiengo vash Romengi Integracia, Evropaki Komisia konkludingya: “o potenciali vash butyako kreiripe vash o Roma prekal korkoro-butyaripe, socialune biznesya, thay inovativune finansipaske instrumentya buderipea qhelale vastisale.”¹³⁸

Adaptipe e bizneseska edukaciako vash Romane terne

O Raipy kola rodna te qhiven bizneseski edukacia vash Romane komunitetya musay te dikhen o ekzistime materialya thay alatya vash te identifikiyen odola kola shay adaptingyona specifikkune mangipyenge thay truyalipyenge e marginalizime komunitetenge. Maybut relevantuno ko CRE konteksteske materialya – olengi struktura, operipaske principia, thay pashipe vash socialune biznesya. MBO-esko Programi Jan Vash Biznisi (JVB) si mahatno resursi. → **Dikh Kutia 2.** Vash te dengyon treningya vash o Romaane komunitetya, o raipy musay te identifikiyen potencialune partneren ano privatuno sektori thay mashkar civilune amalipaske organizacie.

137 Sriako Raip: *Strategia vash laharipe e Romenge statusesko ani Sriaki Republika* (Beogradi, 2010). Bulgariako Raip: *Bulgariaka Republikaki Nacionaluni Romengi integraciaki strategiya (2010-2020)* (Drafti).

138 Evropaki Komisia: *Raporti pe implementacia e EU ramesko vash nacionalune Romenge integraciake strategije* (Briseli, 2014), q. 5.

Kutia 2: MBO bizneseski edukacia thay bizneseske evolviripaske treningoske paketya

Jan Vash Biznisi (JVB)

Akaba MBO-esko programi si kerdo vash te ashutinel te kergyol yekh bizneseske keripaski kultura mashkar terne juvla thay mursha prekal inkuraipe e kualitetengo sar si iniciativa, kreativiteti, thay rizikesko leipe. Penjarla kay o evolviripe e bizneseske janipyengo ani skola shay kontribuinla pe ternengo shaibe vash te keren sasti konkurencia pe butyake shaipya kana na si but buti. Prekal leipe e rano inicipakso ano biznisi, terne manusha silen maybut shaibe te oven biznismenya kotar o interesi desari kotar o musaibe. O JVB programi sile res te bayarel terne manushengo janipe vash hsaipya thay haripya e biznesesko thay korkore-butyaripasko, thay dela olenge halovipe e rolako kola shay khelela o biznisi pe olenge avipasko keripe.

O JVB paketi si vash sikavne thay siklovne ko publikune thay privatune mashkarutne skole, zanateske thay tehnikune treningoske institucie, tay universitetya. Sheruni-pea o studentya si kotar 15 ji 18 bersh. O paketi dela materiali vash 120 orengo kursi, kote arakhlola Facilitatoresko Godideipasko Lil, Siklovneski Butyaki pustik pe enya modulya. Kotorleipaske sikavipaske metode dikhlaripea rolesko khelipe pe rizikosko leipe, ekipaki buti, thay bizneseske khelipya. Odote si vi opcia kay o studentya te len eksperiencia prekal biznesesko phiravipe andar o rami e skolako ose socialune biznesesko.

- Resursi: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_emp/@emp_ent/@ifp_seed/documents/publication/wcms_175469.pdf

Shrde thay Laqhar Toro Biznisi (SHLTB)

MBO-esko SHLTB programi si maybaro globaluno menajipasko treningosko sistemi vash phi-kodeipe e mikro thay tikne biznesengo. Sile pashe shov milionya siklovne thay trenerengi rafin koya genla 17,000 jene thay koya pandar bayrola thay 200 master trenerya ko 2,500 partnerseske institucie. Sikavdilo ko maybut desari 100 rashtre. Akava si maybut desari biznesesko edukipe kola dela bajako-palo-bajako pratsav vash te dhrdingyol yekh biznisi. Oleske resipya si te:

- Kerel shayutno lokalune Biznisenge Serviripasko Evolviripe (BSE) e deytutnenge kay efektivitetea thay biumlavde te implementinen bizneseske ideye thay laqharipaske treningya.
- Te kerel shayutno potencialune thay tikne biznesenge phiravutnenge, prekal treningo ko BSE organizacie, te shrden shukar biznisi, te bayaren o stabiliteti e ekzistime biznisengo, thay te kreirinen kualitativuno butyaripe vash o yavera ano procesi.
- Resursi: <http://www.ilo.org/empent/areas/start-and-improve-your-business/lang--en/index.htm>

Kreditesko shaibe

Avdive ani Centraluni Evropa mahatne tikne-bajakeske iniciative dena e Romenge finansipaske sika-vipaske treningya, azhutipea olen te phraven bankako konto, thay deipea olenge krediti. Kutia 3 sikavla baro misal kova kombiningya o krediti e treningoa. Ji kay ayeka programya akumulinde detaluno janipe thay ekspertiza, on pandar silen but limitimo res thay resursya. Prekal olengo vazdipe, o raipya shay te keren krediti shayutno may buhle mashkar o Roma thay yaver vulnerabilune komunitetya. Yekh e shukar opciendar si promovipe eledeipasko mashkar BRO thay finansiarune institucie. Ji kay akala poslune silen limitimi moticavia te ecolcirinen programya ko Romane komunitetya, BRO e olenge shukar phan-

glipyenca shay phanena akava quqipe, ovipea sar mediatorya mashkar banke thay komunitetya thay azhutipea e Romen te phraven bankako konto thay aplikipe vash krediti. Bankendar thay BRO-endar, palo sah, na ajukerryola te pashon forcenge bizo inkuraipe. O raipya shay dena akava inkuraipe keripea platform vash olengo angazhipe. Shukar misal e ayeka ledeipasko si “San Fransiskoska Bankaki” iniciativa. → Dikh Kutia 4.

Kutia 3: Keripea shayutne kreditya vash Roma thay yaver dizavantazhime grupe

Ani Hungaria, e Polgar Fondacia pe ledeipe e Raiffeisen Bank, implementinde o Kiút Programi, duy bershuno mikrokreditesko pilot proyekti (2010-2012). Olesko res sine te kerel shayutno qorore familienge, sherunipea Romenge, te oven korkore-butyarde prekal mikrokrediti, resipea kay te den 300 kreditya ji 2012-to bersh. Kana lansirisalo o proyekti ko mashkar e 2010, oleske tereneske ofisya arakhlepe potencialune biznismenena ko qorore komunitetya ofertipea tikne, bisigurime kreditya e kobaripestar ji EUR 3,500 vash periodi e shov ji 18 masek. O kreditya dendile grupenge kotar trin ji shov manusha. O proyekti pe yani vaht azhutingya e biznismenen te registrinen poro biznisi. Mashkar sah prekal o prykeit, buderi biznisya arakhlepe pharipyenca, rezultipea pe bayripe e dosna pokipasko ose bi-pokipea e kreditesko. Proyekteske menajerya decisinde te oven may selektivune pe kandidatengo alosaripe, ini te sine kay silen mayhari kotorleyutne. On pe ayni vaht decisinde te den konsultipe thay treningya vash te lokyaren o krediti pe may formaluno drom. Sar rezultati e akale yaveripyengo, Kiút resto pe maybut desir 100 manusha kola lele krediti bayaripea o gendo e odolengo kola kosle poro borji.

- Resursi: R. Petra and V. Balázs: Evaluacia e hungariake mikrofinansiake programesko: Kiút programesko ekzekutivuno rezime, Dec. (Budapesta, Budapestesko Institutu vash Politikengi Analiza, 2011).

Kutia 4: Bayaripe e finansiarune inkluziako: “San Fransiskoski Banka”

O proyekti “San Fransiskoski Banka” sinele res te anel 10,000 kotar dizake 50,000 dizutne bizo bankako konto ko finansiaruno buhlaripe. Dikhlargya ledeipe mashkar nesave raipaske agencie – Dizake Sherunesko ofisi, Barvalipasko Ofisi e San Fransiskoska dizaki, thay e San Fransiskoski Federaluni Reservengi Banka – e lokalune BRO-enca penjarde sar TARR (Triumfime Asetengo Resursengi Rafin). On kerde som buti vash te:

- Keren bazikuno bankako konto kote savore kotorleyutne finansipaske institucie manglepe te ofertinen;
- Janipasko bayaripe mashkar target populacia vash bankake kontoske benefitya thay te inkurainen olen te phraven yekh; thay
- Keren finansiarune sikavipaski edikacia may pasha e dizunenge kola silen harno pokipe.
- Resursi: Puterde Malipeske Fondacie. 2012. Finansiaruni Inkluzia vash o Roma: Bankipe sar Baza vash Socialuno Progresi. Putarde Malipaske Romenge Initiative Analiza. Shayutni ko:
- <https://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/roma-financial-inclusion-20120321.pdf>

Kreiripe e integrime phikodeipaske paketengo

O horipe e Romenga inkluziako kreirinla o mangipe vash sahasardo thay integrimo pratsav vash butyari-paski promociya, yekh savi targetinla na numay akcesi pe krediti numay vi biznesesko treningo, mentoripe, phikodeipe e marketeske evalupea, thay vi duyto-shansako skolupe vash odola kola mekhle e skola rano. Penjaripe e mangipakso vash ayeka integrimo phikodeipe bayrola ano CRE rashtre. → **Kutia 5** dela missal e yekhe integrime phikodeipasko prekal phikodeipe e rafinengo e kooperativengo ani Rumunia.

Kutia 5: Integrimo biznesesko phikodeipe prekal kooperativengi rafin thay zanatliye: Meşteshukar ButiQ (MBQ), ani Rumunia

Meşteshukar ButiQ (MBQ), ani Rumunia si iniciativa vash te phikoingyon Romane tradiciona-lune zanatya prekal rijanglaripe e tradiciona-lune produktengo thay obyektengo prekal moderno dizayni. E iniciativa shrdingya sar kotor e proyektesko Romano Cher kova kergya yekh seria e kooperativengi e Romane zanatliyencar vash te rijanglaren Romane tradiciona-lune zanatya. MBQ kerdo ko akava angluno bajako vash te kreirinel marka, neve produkteske evolviripasko procesi, siguripe e bikinipasko, promovipe thay distribucia.

E iniciativa anela khetane Romane zanatliyen, dizayneren, aktivisten thay bizneseske eksperten resipea kay te promovinen Romengo kulturako barvalipe, kreirinen neve butya ko Romane komunitetya thay promovinen neve kvalitetune vastendar kerde produktya. Aktualipea, maybut desar 20 zanatliye mursha thay juvla kola si angazhime ani rafin e maybut desaar 10 kooperative/uorkshopya. Maydur, MBQ operinela ko 4 bikinipaske thana (yekh online, yekh bazikuno ani Budimpesta thay 2 mobilune bikinipaske thana), dizaynipasko uorkshopi, 2 sivipaske uorkshopiya, thay 1 Romano restoranti.

O ulavipe e produktipaska ekspertizako thay o ledeipe e nacionalune thay mash-karthemutne dizaynerencar pe keriye e neve produktengo sigurinla kay o MBQ-eske produktya siton e uqe-vmahatnipestar, premium-qvalitetesko thay kompetitivune, thay anipea e uqe benefitengo producerenge. O zanatliye vastinena tradiciona-lune fabrikipaske tehniko thay buderi Romane influence, keripea sakova produkti eutentikuno thay unikuno. Savore produktya si khetane talo limitimo portfolio anavimo MBQ100 kova lela periodikune informacie vash bikinipe thay konsumatoresko gndipe.

Butyako siguripe thay fer kompenzacia siton prioriteti thay pokipaske-generipaske shaipya e MBQ kola lugyaripea laqhargyona. Finansipaske shaipya aktivipea rodingyona resipe akay te buhlargyol e rafin prekal inovativuno promociya, kapacitetesko-vazdiye, atraktipe e profesionalune azhutipasko, thay investipe pe alatya, idya thay mangle resursya.

Prekal inkuraipe e direkt komunikaciako thay ledeipasko mashkar talo privilegime grupe thay amalipe prekal ledeyutne, konsumatorya, oseemdiyaluno sikavipe e tradiciako e Romane identitetesko, MBQ kontribuinla pe bayaripe e kulturake diversitetesko thay prmovipe e amalipasko bizo stereotipyay thay diskriminacia. O proyektu iniciaislo kotar o Roma thay targetinla Romane juvlen thay murshen e diversune bershenge grupengo. Terne Roma ose inkuraingyona te adikeren olenge dadalarengi tradiciona-lune zanatya ose evolvirinyona pe yaver bizneseske umala, misal pe bikinipasko asistenti ose produktesko koordinatori.

- Alexandra Dinu (Romano ButiQ), mbq.ro

Mentoripe

Mentorya dena terne biznismenenge bizneseski godi sar vi personaluno phikodeipe thay inkuraipe. On shay azhutinenena te motivinen terne manushen, asistinenolen pe adresipe e pharipyengo sar arakhlona, thay te zorakeren olengo phanglipe e komunitetea. Mentoripaske skeme buhlargyona ani lumia vash te phikoinen terne biznismenen. Futurpreneur ani Kanada, misal, pasharela voluntarune mentoren e terne manushenca ano biznesi.¹³⁹ Yaver misal si MicroMentor, bizopokipaski socialuni rafin koya dela shaibe e biznismenenge thay voluntarune bizneseske mentorenge te pashon mashkar lende.¹⁴⁰ Ayeka praktike thay rafinya shay ovna e bare mahatnipestar vash terne Romane juvla thay mursha.

Phikodeipe e juvlane bizneseske keripakso

Sar grupa, juvlenge kotar dizavantazhime komunitetya manglape treningo vash zanatesko thay tehnikuno umal. On pe ayn vaht shay benefitenena kotar o phikodeipe pe keripe e bisnis ideyengo yaver desar o tradicionalune 'juvlane' butya sar si keravipe, sivipe, thay frizerke, kote si bari marketeski konkurencia thay hari shaibe vash te siguringyol shukar pokipe.¹⁴¹

Ani Kosova, Juvlengi Rafin "Gjuvljano Mangipe" temelisali pe 2014 kotar yekh grupa e Romane thay Ashkalyune juvlengi kotar e Mitrovica, resipea te ashutinen e juvlen ani socialuni integracia, edukipe, ekonomikuno zorakeripe thay nashalipe e terne prandipasko prekal janglaripaske kampanye, rafinipe, treningya thay mashkar khuvi.

E idea vash temelipe e Gjuvljano Mangipe ali ko bersh 2009, kana yekh gendo e Romane thay Ashkalyune familiengo, palo so jivdinde maybut se 10 bersh sar andar nashle manusha thay azilantya, irisale ano olenge khera ani Roma Mahalla. Sar o sebepi e phara ekonomikuna situaciako, koya kerdili pandar may phari prekal socialuni marginalizacia thay aqhavgya o skolupe, e Rafin shrdingya vastune butyengo treningo, sar mehanizmo te generinel avipe ano familie thay shaibe vash juvlengo kotorleipe.

Sar kotor e ledeipasko e Danskake Nashle Manushenge Koncilea thay prekal phikodeipe e Suediaka SIDA-ko, numay ko bersh 2017, 28 Romane thay Ashkalyune juvla benefitinde kotar trin-masekuno treningo ko trin verver vasteske butyake profilya: (i) vastenge butyake treningo vash mirikla (produktipe e verver aksesorengo); (ii) vastenge butyake treningo e naylonenca (naylonengo produktipe); thay (iii) vastenge butyake treningo e thavea (produktipe e sadikengo, shalengo thay yaver). Sar rezultati, o juvla siklile te produktinen naylonya, sadika, shalya thay yaver verver aksesorya. O "Gjuvljano Mangipe" lela kotor ko verver panairya thay bizneseske promvipaske ovipya.

Intervencie vash Romane juvlengo biznesesko keripe ekzistinela ko buderu Evropake rashtre. Misal, aktualuni iniciativa, 'Romona', kerela biznesesko inkubatori vash juvla ano Kuršanec, Kroacia vash te phikoinen lokalune juvlen kola angazhinyona kooperativenca ose bizneseske shrdipea.¹⁴²

Prekal Juvlengo Biznesesko Evolviripe (JBE) programi, MBO kergy buti vash te phikoinel juvlane bizniseren thay te bayarel dizavantazhime juvlane kapacitetiya vash te bayaren thay keren may stabilune o biznesya. Ayeka eskeprience phiravna pe adaptacia ano konteksti e Romane juvlengo.

Kreiripe thay keripe e truyalipasko vash biznesesko keripe

O Raipya kola rodona te inkurainen biznesesko keripe mashkar o Roma thay yaver dizavantazhime grupe pe ayni vaht musay te inicinen akcie ko mikro niveli vash te kreirinel maybut shaipaske truyalipya.

139 Yunior Resipya: *Yunior Reipaske programya* (Na si Bersh).

140 MicroMentor. *Sheruni qham* (Na si Bersh).

141 MBO, Juvlengo Biznesesko Evolviripe (JBE): *O efentkviteti e bizneseske evolviripaske intervenciengo vash juvlane bizneserya* (Zheneva, 2014).

142 YNEP: "Romane komunitetya arakhena buti prekal kooperative" 14 Feb. 2014.

Akcia manglape pe trin umala: te phikoinen o formalizipe e naformalune biznesengo; te inicinen lokaluno ekonomikuno evolviripe (LEE) proyektya vash dizavantazhime komunitetya; thay te inkurainen o evolviripe e servisengo thay produktengo kola si inovativune, thay kola garavna e natura.

Phikodeipe e formalizipasko

Baro gendo e Romane biznesengo operinena ani naformaluni ekonomia. Akava aqhavela o potencialuno bayripe thay benefitesko vazdi, laqharipe e butyake kondiciengo, thay rizikesko tiknaripe. Pe ayni vaht peravla lokalune thay nacionalune ekonomie vash porezesko pokipe, kova shay te re-ulavgyol prekal socialune garavipaske thay publikune laqipya. Ani Latinyuni Amerika, nesave raipya reste nesave mahatne reduktipya pe naformalipe prekal bajakya sar progresivuno porezi vash biznesya, telarde socialune garavipaske kontributya, adekvatune minimum pokipe, regulime reforme vash phanipe e quqipyengo ko butyako krisi kova uqharla adekvat grupe, thay buhlaripe e socialune garavipasko vash may qorore familie. Ani Mesme Ratyoriguni Evropa, Nakhli Yugoslaviaki Republika e Makedoniaki numay akana penjargya o mahatnipe e phikodeipasko e formalizipasko ani olaki Strategia vash o Roma 2014-2020. Akava dokumenti sikavla nesave stimulipya vash te inkurainel e tranzicia avri o naformalipe, dikhlaripea minimaluno thay progresivuno porezi vash biznesya, stimulipaske granya, fazake pokipya vash obligacie, thay gradualuno pratsav direkt e registracia. Leipea pe dikhipe e butbershun eksperienca kotar o nakhle bersha, MBO, ko 2015, aprovingya yekh nevo mashkarthemutno instrumenti pe tranzicionipe avri o naformaliteti (→dikh Kutia 6).

Kutia 6: MBO Tranzicia kotar Naformaluni pe Formaluni Ekonomia Ekonomiako Rekomandipe 2015 (Gn. 204)

Aktualipea e naformaluni ekonomia apsorbinela maybut desar kvash kotar e globaluni butyaki forca thay dikhlarla maybut desar 90 pe shel e tikne thay mashkarutne biznesengo – gendo kova na lela pe konsideripe o yekh gendo e mikro-biznisengo. Milionya manusha na silen hakaya pe buti, silen na adekvatuno socialuno garavipe, silen telune butyake kondicie, silen tikno pokipe, thay angazhingyona ko telune kvaliteteske butya kola karakterizingyona e telune produktivitetea.

Sar respodipe, MBO kotorleyutne ko 2015-to bersheski Mashkarthemutni Butyaki Konferencia negocirinde thay aprovinde nevo instrumenti vash te del godi pe tranzicia direkt shukar buti. O Rekomandipe sikavla o mangipe te kergyon droma kotar naformaluni pe formaluni ekonomia; te promovinel biznisen thay shukar buti ani formaluni ekonomia; thay te aqhavel o naformalizipe e formalune butyengo.

Manglape yekh sahasardo pratsav truyal buderi politikake umala. Akala umala si:

- legalune thay politikake ramya;
 - butyaripaske politike;
 - hakaya thay socialuno garavipe;
 - stimulipe, pashipe thay zorakeripe;
 - tromalipe e yekhipasko, socialuno dialogi thay rola e butyake deyutnenge thay butyar-nenga organizaciengi; thay
 - informaciengo kedipe thay monitoripe.
- Vash Rekomandipyenge detalya dikh: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEX-PUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:R204

Promovipe e lokalune ekonomikune evolviripasko (LEE) ko marginalizime komunitetya

O Raipya shay kerna shrdipaske bisnisya ko marginalizime komunitetya may shayutne prekal lokalune ekonomikune evolviripaske (LEE) proyektya. Prekal keripe e neva infrastrukturako thay servisengo, LEE ashutinla te pashon o marginalizime komunitetya e regionaluna thay nacionaluna ekonomia thay zorakerel o partneriteti mashkar privatune thay publikune akterya e definime thanesko, keripea shayutno o som hramipe thay implementacia e evolviripaske strategiengi. Kana implementingyona andar sahasardo bayripasko rami, LEE kerla e marginalizime komuniteten aktivune agentya ko evolviripasko procesi. Siguripe e kotorleipasko e ternenge organizaciengo shay ovla instrumenti vash socialuni inkluzia thay demokrativuno evolviripe e terne manushengo. Palo sah, LEE procesya na siton bizo pharipya. Lokalune autoritetya na sakoya ver silen klaro vizia vash sar te angazhinen e Romane komuniteten, thay shay miksinena e asimilacia e integracia. Ini o Romane ini na-Romane liderya shay therna limitime kapacitetya vash te hraminen thay implementinen sahasardi strategia. Ano komunitetya kote o stereotipyta thay segregacia si prezentune, lokyaripe e ledeipasko thay produktivitetesko si yekh e maybare pharipyendar. Civilune amalipaske organizacie shay ashutinena pe nakhavipe e akale pharipyengo. →Dikh Kutia 7.

Kutia 7: LEE prekal organikuni agrokultura ani Hungaria: Pro Ratatouille programi

Pro Ratatouille programi si agrokulturako organikuno programi bazirimo pe komuniteti vash Roma thay na-Roma ko dizavantazhime ruralune mahale. Inicisalo thay hramisalo kotar Butterfly Development thay implementisalo kotar 2012 kotar som BRO. Bazikuni iniciativa respodinla pe ruraluno qororipe e dizavantazhime regionenge ani Hungaria, kola karakterizingyona e telune skoluipaske nivelenca, uqi bibutyaripaske skale, na theripe e infrastrukturake thay evolviripaske kapacitetengo, thay bari segregacia e Romana populaciaki. Vastinla o pratsav e problemeske alosaripasko thay mashkar phanglipaski metodologia koya adresinla verver evolviripaske mangipya, dikhlaripea qororipasko tiknaripe, ekonomikuno aktiviteti, stabiluno ruraluno evolviripe, manushikane kapacitetesko evolviripe, thay integracia e Romane thay na-Romane manushengo. O programi lokyarla o temelipe e komuniteteske thay individualune bashqengo, kola na si numay produktipaske thana, numay vi vash siklipe thay lokaluno zorakeripe. Kotorleyutne thay komunitetya sigurinena jivdipaske vastushya andar nesave kurke palo proyektesko shrdipe, kova zorakerla e motiacia thay siklipask kapaciteti e kotorleyutnengo. Baro konsideripe dengyola pe investipe e relaciake aspektya e komunitetengi, zorakeripe, siklipe bazirimo pe eksperienca thay generaciako edukipe.

Anglune implementaciake bersha sikavde kay o koncepti funksioninela thay kay o programi sile yekh shukar reputacia mashkar buderi akterya ano regioni. O kotorleipasko evolviripasko pratsav sikavgya kay funksioninela na numay e general gaveska populacia, numay vi loklaune decisiake anutnencar (misal komunake sherune), thay kergya shayutno partneritetesko keripe thay zorakergya o ledeipe e Pro Ratatouille gaveska rafina. Aktualipea (ko 2016), o programi operinela ko 8 gava e vrdlo-ratyoriguna Hungariako.

Ko mashkar thay lugo vahti, Butterfly Development sile res te buharel programeske aktivitetiya prekal prezentipe e Pro-Ratatouille firmako, leipea e organizakuna certifikatoko e Pro-Ratatouille mevalyengo, tay temelipe e tikne social sar-bizniseske prooyektya. Janipasko

vazdipe ko akterya thay politikako niveli vash o phanglipe mashkar stabilun evolviripe, qorori-pasko reduktipe thar Romengi integracia si pe ayni vaht yekh e programeske targetendar.

- Melinda Kassai, Butterfly Development (Pro-Cserehát Association)¹⁴³

Promovipe e pro-naturake biznesengo

Ko CRE rashtre, investipe ani pro-naturaki tehnologia si pandar telune vash te sikaven substanciakuno impakti pe bibutyaripe thay talobutyaripe. Maydur, kote si iniciative te vazdingyon pro-naturake butya, akala na tentinena te targetinen e Romen, ternen thay jivlen. Thay, manglona shukar planirime intervencie kola kerna shayutno Romenge, maybut terne manushenge ko butyako marketi, te benefitinen kotar treningya thay janipakso evolviripe vash pro-naturake butya. Telune janipaske butikerne, thay odola kola arakhnape butyake marketeska diskriminacia, nashti lokipea te aplikinen vash neve butya. Targetipea e terne Romen prekal pro-naturako janipe thay preferencialuno akcesi ko produktivune resursya, thay olengo angazhipe e aktivune butyake marketeske politikenca thay shaipyenca vash pro-naturake biznesya, shay dela olenge maybaro godornipe pe yesil transformacia.

Kutia 8: Iniciative vash evolviripe e pro-naturake biznesengo ano Brazili – Bunishtenge menajipaske kompanie

Brazili sile maybaro nacionalune bunishtenge kedipaski iniciativa. Yekh miksi e politikengo aplikisalo kotar Brazilesko raipen ani nahkli dekada, dikhlaripea legaluno penjaripe, biznesesko evolvirope, komunake raipaske kontrate thay lokyaripya (sortipaske thana), moderune reciklipaske metode, janipasko vazdipe thay profesioanko sastipe thay siguripaske bajakya, sar vi strategije vash te aqhaven qhavorengo butikeripe. E korkore organizipea e bunishtenge butikerdutnengo, akala bajakya kerde bare laqharipya te reciklazako shukaripe, butyake kondicie thay pokipe. O pokipe e pashe 60,000 jenengo si trin ji panj ver maybari desar o naorganizime bunishtenge kedutne.

- Resursya: Brazil: S.M. Dias: Tasviri e legalune ramesko vash inkluzia e naformalune reciklarengo e zorale bunishtenge menajipasko ano Brazili, WIEGO Urban Politikengi Analiza Hramipe Gn. 8, Cambridge, MA, WIEGO, 2011; S.M. Diasand F.C.G. Alves: Integracia e naformalune reciklazake sektoreko pe zorale bunishtengo menajipe ano Brazil, GTZ, 2008

Ko CRE, o sektorya kola si buderipea mahatne vash investipe pe pro-naturako bayaripe dikhlarna agrokultura, konstrukcia, energia, thay bunishtengo menajipe. Agrokultura, lumiako maybaro butyako deutno, sip e ayni vaht yekh e may bare toksikantengo thay kontributeri ko transparent bastenge gasya. Palo sah, janipea o aktualune nivelya e socioekonomikuna marginalizaciako, vash te phikoingyol biznesesko keripe ko Romano komuniteti ko akala sektorya, terne Romenge shay manglola preferencialuno akcesi ko produktivune asetya sar si krediti, tehnologia, phikodeipe ko marketesko akcesi, sar vi treningoske shaipya ko specifikkune pro-naturake terhnikune janipya thay bizneseske janipya. Yekh shaipasko truyal vash ledeyutne, sar diskutisalo, sip e ayni vaht mahatno, soske e social ekonomia shay khelela bari rola pe siguripe e socialuna inkluziako thay hakyuni, pro-naturaki tranzicia ano formalino butyaripe.

REKOMANDIPYA

Janipea o buderi pharipya pe biznesesko keripe kola konfrontinena terne Romen juvla thay mursha, o raipya musay te kreirinen integrime phikodeipaske paketya kola kerna kombinacia –

→ **Biznesesko promovipe, treningo, thay phikodeipe–**

- Identifikinen parneren ko privatuno sektori thay mashkar civilune amalipaske organizacie kola si shukar pozicionime te resen ji ko Romane komunitetya thay te keren olenca partneriteti vash te promovinen bisnissko keripe prekal nashalipe e naformali-tetesko, deipe e treningesko, thay pasharipe e terne Romengo e mentorenca.
- Temelinen thana vash Romane ose Romane talo-komponente, andar ekzistime bizneseske keripaske programya, dikhlaripea thana vash terne juvla. Pe ayni bvaht, te keren biznesesko keripe sheruni komponenta vash iniciative e Romana specifika.
- Hraminen, ose aprovinen, treningoske materialya vash biznesesko keripe, vastipe MBO-eske materialya sar si *Shrde thay Laqhar Toro Biznisi* sar referencaki thavd. Keripea ayeka, te len inputya kotar o Romane biznismenya thay anglo-testinen e Rommane kotorleyutnen.
- Sikaven neve evolviripya ani pro-naturaki tehnologia, dikhlaripea laqharipe e bu-nishtenge menajipasko.
- Promovinen ledeipe, prekal janipasko vazdipe e olenge obyektivengo, strukturako thay operaciengo; keripe e sukseseske misalengo thay shukar praktika; thay listipea e jenen e suksesune biznisengo vash te mentorinen e interesime Romane individen thay grupen.

→ **Akcesi pe krediti –**

- Keren finansialuno janipe sar sheruni komponenta vash treningo thay biznesesko keripe, sikaven o ulavipe mashkar finansiaruno phikodeipe kova musay te pokingyo-la pale thay grantya.
- Te keren shayutne o kreditya e Romenge thay yaver finansipea avrime grupenge prekal vazdipe e suksesune mikro-kreditengo thay pilot proyektengo. O strategie dikhlarina:
- Lokyaripe e partneritetesko mashkar finansiarune institucie vash te reslol o Romano komuniteti;
- Stimulipya (subvencie, poreseske kreditya, pozitivuno publikuno penjaripe) thay regulipaske mangipya vash te sigurinen kreditesko shaibe thay te inkurainen e deyut-nen pe marketeske finansiarune produktya ko Romane komunitetya.
- Vash o may marginalizime, te konsiderinen bayaripasko pratsav kova fokusingyola sherunipea pe treningo e finansiarune janipasko thay garavipyengo, thay lokyarla akcesi pe krediti.

ALATYA THAY RESURSYA

Resursya pe Bizniseske keripasko Treningo thay Evolviripe, Dikhlaripea Biznisen MBO (2014) *Shrde thay Laqhar Toro Biznisi (SHLTB) Implementaciako Godideipasko Lil*

Akava si praktikaluno alati vash phikodeipe e implementaciako e SHLTB aktivitetengo ko rashtrako niveli. Dela godideipe bajako-palo-bajako ko umala sar si akcesi pe marketi vash SHLTB, alosaripe e partnereske organizaciengo, evolviropee Trenerengo thay Master Trenerengo, akcesi thay adaptipe e materialengo, evaluaciako monitoripe, thay stabiliteti.

- http://www.ilo.org/empent/areas/start-and-improve-your-business/WCMS_315262/lang--en/index.htm

MBO (2007) *Biz-up: Korkore butyaripasko janipe vash terne manusha – Vastipasko godideipasko lil*

Akava promociako alati si gatisardo pe evaluipe e butyaripaske godideyutnengo pe hramipe thay adikeripe e uorkshopengo kola silen res te evolvirinen mayshukar halovipe e terne manushengo vash bazikune conceptya phanglo e bizniseske shrdipea. Sitov harno introdukciako treningesko moduli kova ashutinla terne manushen te keren informime decisie vash olengo avutno butyaripe, te konsiderinen korkoro-butyaripe sar shayutni karieraki opcia thay, eventualipea, te phiraven pherdo biznisesko treningesko programi.

- http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/instructionalmaterial/wcms_119346.pdf

MBO *Jan vash Biznisi*

Akava si trenigosko paketi pe biznisesko edukipe kova prezentisalo ko 56 rashtre. Dikhlarla 10 modulya, dikhlaripea janipasko treningo, biznisesko keripe, polya, truyalipasko godornipe, kompanie, bishaipe, thay socialuno biznisesko keripe. O paketi si targetimo vash sikavne e mashkarutna shkolako, trenerya ko zanateske thay tehnikune institucie, thay uqe skoluipaske profesorya.

- www.knowaboutbusiness.org
- www.ilo.org/seed

MBO *OV Suksesuno: Polyengo biznisesko keripe khetane*

Akava treningesko alati phikoinla biznisesko keripe vash juvla kola silen tikno pokipe. Dela praktikaluni informacia vash aktivitetya e pokipasko generipasko thay si hramimo te vazdel juvlengo kapaciteti pe bizniseske thay menajipaske janipya.

MBO (2012) *My.Coop – Moro Kafesi*

My.Coop – Moro Kafesi si treningesko programi thay paketi vash menajipe e agrokulturake biznisen-go. Treningesko paketi kergyola kotar shtar modulya, treneresko manuali, thay mobilune siklipasko material. Si pheruno online siklipasko truyal thay platofirma (www.agriculture-my.coop) prekal koya o manusha kola vastinena, trenerya, thay My.COOP partnerya shay te phanglon thay ulaven resursya.

- http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---coop/documents/genericdocument/wcms_388430.pdf

Resursya vash Yesil Ekonoima

MBO (2011) *Janipya vash Yesil Butya: Globaluno tasviri*

Akaya pustik mothavla o eskeprience e 21 instrustrializime, tranziciake, thay evolviripaske rashtre vash pashipe e olenge treningeske deipasko vash te pashargyon e neve mangipyenca e yesil ekonomiako. O raporti rekomandinla kay o rashtre te keren strategie baziripea pe social dialogi thay koordinacia mashkar ministrie, thay mashkar butyake thay treningoske deyutne.

- http://www.ilo.org/global/publications/ilo-bookstore/order-online/books/WCMS_159585/lang--en/index.htm

MBO (2012) *BEL (Vazdimi Truyal thay Butyaripe): Proyektengo thay studiengo formulipe phanglo e butyaripaske puqipyenca vash keriye may pro-naturake o sektorya e vazdime truyalipesko.*

Akaya pustik dela godi vash butyaripe ani pro-naturaki kontrukcia thay vazdimi truyal, fokusipea pebutyake kondicie, zanatesko sastipe thay siguriye, thay janipe. Dela relevant informacie vash te informinel o gatisaripe e studiengo thay proyektengo thay pe ayni vaht dela godi bajako-pe-bajako vash ayeka iniciativengo evolviripe.

- http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---sector/documents/instructionalmaterial/wcms_190918.pdf

MBO (2015) *Shukar Buti, Klimako Yaveripe thay Stabiluni Ekonomia*

Akava raporti diskutinla o pharipya thay shaipya vash vazdipe e stabiluna thay harne-karboneska ekonomiako. Mothavla sar o pro-naturake butya shay ovna sherune ekonomikune phiravne thay sikavla raipengi rola, butikerduhtnengi thay butyake deyutnengi sar agentya e yaveripaske. E pustik sikavla o solucie kolen butyaki lumia ofertinla vash politika thay praktika vash te lenpe klimake yaveripea thay te reslol truyalipasko stabiliteti.

- <http://www.ilo.org/global/topics/green-jobs/publications/lang--en/index.htm>

MBO (2015) *Polyengo Yekhipe thay Por-naturake butya*

Akaya politikaki analiza diskutinla sar polyengo yekhipe shay ovla integripakso kotor e pro-naturaka ekonomiake strategiengo thay sar shay zorakergyola o som akcesi vash juvla thay mursha ko pro-naturake, thay shukar butya. E analiza targetinla politikake kerutnen, social partneren, thay praktikan-tya kola kerna buti pe pro-naturake butya.

- http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/documents/publication/wcms_360572.pdf

MBO (2015) *Rezultati e Trinrigune Ekspertenge Kedipasko vash Stabiluno Evolviripe, Shukar buti thay Pro-naturake Butya (Zheneva) GB.325/POL/3*

Akava dokumenti andrinla aprovime godideipya vash tranzicia direkt truyalipea stabilune ekonomie thay amalipya vash savore thay rekomandipya kotar o ekspertya vash avipe.

- http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_420286.pdf

MBO thay UNTP (2012) *Keriye buti direkt Stabiluno Evolviripe: Shaipya vash shukar buti thay socialuni inkluzia ani pro-naturaki ekonomia*

Akava som studiripe kotar MBO/UNTP sikavla kay, te sine kay pashola kotar shukar poltikako miksi, pro-naturaki ekonomia shay kreirinla maybut thay mayshukar butya, te cidel e manushen kotar o qororipe, thay promovinel social inkluzia. Pe ayni vaht demonstirinla thay o butyaripe thay socialuni inkluzia musay te ovel integraluno kotor e varesava stabiluna evolviripaska strategiako.

- http://www.ilo.org/global/publications/ilo-bookstore/order-online/books/WCMS_181836/lang--en/index.htm

OELE, *Pustik vash Politikake Opcie vash Phikodeipe e Inkluzivine Pro-naturake Bayripasko*

Akava resursi dela tasviri vash nesave sherune bajakya (sar si politikake instrumentya, metodologie, thay pratsava) kola specialno adresinena o pharipya kola arakhlile pe keripe e bayripasko pro-naturako thay inkluzivuno. Dengyola sig tehnikuno mothavipe e vash akala bajakya som e sugestime resursenca vash maybut detalya.

- <http://www.oecd.org/greengrowth/toolkit.pdf>

Resursya vash Social Finanse thay Lokaluno Ekonomikuno Evolviripe**Te Kera Mikrofinans Funktsionaluni (TKMF)**

Akava som treningesko programi, kerdo kotar MBO-esko Social Finansipasko Programi thay Mashkarthemutno Treningesko Centro, targetinla mashkar thay uqe menajeren ano banke, mikrofinansipasko institucie, thay krediteske unie. Sitov kerdo vash te zorakerel olenge shaipya vash te den finansiarune, thay shay vi na-finansiarune, servisy vash may tikne biznesya. Sar oleska introdukciatar ko 2005, TKMF resto ko maybut desar 2,000 kotorleyutne kotar maybut desar 500 FSP-ya thay lele pozitivuni nota vash o andripe thay efektiviteti e siklipaske metodoliengo. Maybut desar 100 trenerya si sertifikime vash te den akava programi, kova shay dengyola ko ohto qhibya.

MBO 2015, *Treningeske manualya vash finansipasko edukipe*

Akaya seria e manualengi dela finansipasko edukipe vash butikerne, familie, terne, thay vulnerabilune familie, sar vi tregoske uniake kapaciteteske. O manualya shay vasingyona vash kapacitetesko evolviripe vash lovengo menajipe, borji thay familiengo thay biznesenge finansie, savore kolendar si anglokondicie vash akcesi pe finansipasko servisy.

- http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/instructionalmaterial/wcms_396578.pdf

MBO Treningesko Programi: Inkluzivuno Finansipe vash Butikerne

Akaya treningoski pustik kerdili vash butikerdutnenge organizacie interesime pe laqharipe e finansiaruna inkluziako vash olake jene. Sila res te sigurinel kay o finansipasko servisenge institucie observinena thay promovinena shukar buti. Luge-vahtuni obyektiva e akale resursenge pustikako si te zorakerel finansiaruni inkluzia vash butikerne, kova ajukergyola te anel pe bayardo pokipe, mayshukar rizikesko menajipe, thay potencialipea formalizipe e naformaline butikerdutnengo. E pustike pe yani vaht sila res te zorakerel tregoske unie vash te den pherune servisy vash olake jene thay potencialune jene thay te bayarel olenge kinutnenge benefitya. Akcesi pe finansie shay lokyargyola direktipea kotar tregoske unie ose pe ledeipe e finansiarune institucionca.

- http://www.ilo.org/global/topics/employment-promotion/social-finance/WCMS_206150/lang--en/index.htm

MBO (2006) *Lokaluno Evolviripe thay Shukar Butyake Resursenge Alatya*

Akava resursengo alati vash manusha kola planirinela thay praktikinena lokaluno evolviripe sile res te del droma sar te promovinel LEE prekal integrimo drom vash shukar buti. Sitoy kolekcia e praktikune thay loke-te-vastingyol alatengi kola si kerde vash te keren shayutne lokalune planeren, decisiake anutnen, thay evolviripasko praktikanen te implementinen LEE akcie. O resursya si bazirime pe janipe e lokalune evolviripasko thay praktike ani Filipina thay yaver rashtre. O res e akala pustikako sit e del mahatnipe ko actual planiripasko ramya, maybut ko loklaune nivelya, prekal adresipe e sherune pharipyengo kola konfrontinena lokalune decisiake-anutnen, local-raipyen, komuniteten, thay olenge organizacie.

- http://www.ilo.org/empent/Publications/WCMS_112255/lang--en/index.htm

© ILO / Csaba Csóka

Evropako Dialogi phanglo e Ratyo Angliake Ciganenge Koncilea (2005) *Promovipe Romenga Integraciako ko Lokaluno Niveli: Praktikaluno Godideipe vash BRO thay Publikune Autoritetya.*

Akava manuali dela praktikaluno godideipe vash publikune autoritetya thay BRO vash metode pe promovipe e Romenga integraciako ko lokaluno niveli ani Evropa, specialno ko Centraluna thay Ratyoriguna Evropake rashtre. O godideipe si bazirimo ani eksperienca e Romane Hakayengo thay Akcesi pe Hakayipe ano Evropako Programi thay phanglola e shtar sherune umalenca: minoritetengo zorakeripe, partneritetesko vazdiipe, evolviripe thay implementacia e integrame local strategiengo, thay buhlo institucionaluno yaveripe.

- <http://www.coe.int/t/congress/Sessions/Alliance/RrAJE-Manual.pdf>

Lumiaki Banka (2014) *Pustik vash laqharipe e Romnge jivdipaske kondiciengo*

Akaya pustik kerdili vash te ashutinel te kergyon thay implementingyon efektivune intervencie vash laqharipe e jivdipaske kondiciengo e dezavantazhime Romengo ko lokaluno niveli, vastipea Evropake, nacionalune, ose lokal fondya.

- <http://documents.worldbank.org/curated/en/2014/01/20356975/handbook-improving-living-conditions-roma>

International
Labour
Organization

7

SOCIAL PARTNERIA THAY SOCIAL DIALOGI PE ROMANE TERNEN- GO BUTYARIPE

© Roland Bangó

© ILO / Csaba Csóka

KOTOR EFTA TASVIRI

Sevalutne e tregoske uniengo thay butyake deyutnenge asociacie siton shukar pozicionime vash te roden maybaro social hakay vash Romani populacia, prekal angazhipe e olenge jenenca, yekhe yaverea, raipy-enca, covolune amalipaske organizaciencia, thay e publika pe generali. Mashkarthemutni eksperiencia dela misalya e butyake deyutnenga organizaciengo kola shukaripea qhivde pe buti e Romen thay dende treningo, praktike thay mentoripe. Pe ayni vaht sikavla tregoske unie kola auditinde butyake thana kote arakhle garavdi diskriminacia thay kerde publikune kampanye mamuy pezhorativune stereotipy pe Roma. E Politikune mangipea, solduy social partnerya shay vastinena olengo zoralipe te lobirinen vash zorakeripe pe som shaiпасke statutyа thay afirmativune akcie. Ji kay o anglokrisiye pe Roma si endemikuno (regularuno) ani Evropa, gndipe kay ayeka lidershipaske rolya ka roden, sar angluni shrdipaski thavd, promovipe e pratsavenge yaveripasko andral. Yekh mahatni shrdipaski thavd si phravipe e social dialogesko vash butyaripe thay socialune puqipyа Romane reprezentenge.

SO SI SOCIAL DIALOGI?

Social dialogi, sar definingyola kotar e MBO, dikhlarla sasare sorte e negociaciengo, konsultaciengo, ose informaciengo yaveripyengo mashkar reprezentya e raipyengo, butyake deyutne, thay butikerne ko puqipyae som intereseko kola phangyona e ekonomia thay social politika. O sheruno res e social doalogesko si te promovinel halovipe thay demokrativun angazhipe e sherune akterengo ani butyaki lumia. Social dialogesko procesi shay ovla naformaluno ose institucionalizimo, thay but ver kombinacia e solduyengi. Shay kergyona ko nacionaluno, regionaluno, ose firmako niveli, thay on shay ovna mashkar-profesionalune, sektorialune, ose kombinacia e akalengi. Social dialogi shay ashutinla te alosarel mahatne ekonomikune thay socialune puqipyae, inkurainel shukar phiravipe, phiravel angle o social thay industrialuno traynipe thay stabiliteti, thay bayarel ekonomikuno bayripe. Mashkarthemutne instrumentya dena godideipe vash shukar funksionipe e social doalogesko mashkar social partnerya.

Kutia 1: Esencialune instrumentya vash social dialogi

Ini soske MBO-eske Konvente thay Rekomandipya pe generali dena zorali rola vash social partnerya, duy Konvente si sherunipea relevantune.

MBO Mestipe vash Asociacia thay Garavipe e Hakayesko vash Konventako Organizipe 1948 (Gn. 87) sikavla kay o butyake deyutne thay butikerne silen o hakay te keren organizacie thay te pashon olenge mestipea. Pe ayni vaht butyake deyutnenge thay butikerutnenge organizacie silen hakay te keren federacie thay konfederacie tay te ledeinen olencar. Pe ayni vaht, on shay ledeinena e mashkarthemutne butyake deyutnenge thay butikerutnenge organizacia.

MBO Hakay vash Organizipe thay Kolektivune Pazarlukoski Konventa 1949 (Gn. 98) sikavla kay o butikerne musay te theren garavipe mamuy anti-yekhipaski diskriminacia, sar si o mangipe vash na ledeipe e unia ose paldipe sar o sebei e somjenipasko ani tregoski unia. Butyake deyutnenge thay butikerutnenge organnizacie musay te theren garavipe kotar yekh yaver mamuy sasavo drom e mashkar khuvipasko, misal, konstitucia e butikerutnenga organizaciaki kontrolimi kotar butyake deyutnengi organizacia, ose kontrola kotar butyake deyutne ose butyake deyutnengi organizacia prekal finansie ose yaver droma. E Konventa pe ayni vaht kharla vash bajakya vash te zorakergyl o evolviripe e negociacienga procedurengo mashkar butikernengi thay butyake deyutnenge organizacie thay te regulinen butyake kondicie prekal o droma ekolektivune pazarlukoski.

- Vash maybut detalya dikh <http://www.ilo.org/global/standards/introduction-to-international-labour-standards/conventions-and-recommendations/lang--en/index.htm>

Social partnerya si shukar pozicionime vash t ekeren buti vash yekhipe ko butyake marketya. E butya thay politikune mangipea, on shay ovna zorale ledeytne ano maripe vash te nakhavgyol e diskriminacia thay te reslol butyake marketeski integracia vash Roma thay yaver vulnerabilune terne.

SHERUNE PHARIPYA

© ILO / Csaba Csóka

Teluno jenipe e Romengo ano butyake marketenge organizacie

But sip hare te lelouninformacie vash o Roma, soske Evropake tregoske unie thay butyake deyutnenge organizacie na kedena ose adikarena informacie vash jenengo etniciteti. Palo sah, e Romengi kishli butikeripaski situacia si prima facie evidence kay olengo kotorleipe ko akala organizacie si modestuno. O sherune sebepya si:

- Anglokrisipya thay dizavantazha: hari Roma kerna buti ani formaluni ekonomia kote sherunipea figurinena akala organizacie.
- Romane biznisya si hseunipea tikne thay nashti resena te oven kotor e butyake deyutnenge organizaciengo.
- Sar o anglokrisipe mamuy o Roma si buhlo ko Evropake amalipya, butyake deyutnenge thay butikerutnenge organizacie si qalavde kotar akava.
- Roma, shay bi pakivutne ose na silen sensi e shayutne benefitesko, shay te na oven interesime te pashon butyake deyutnenga ose butikerutnenga organizaciengo.

Pharipya vash juvla thay terne

Terne Roma, sar sa o terne sakote, hari silen shaibe pe komparacia e olenge mayphurencar te oven kotor e social partnerenga organizaciengo. O sebepya si uqo mobiliteti; uqo niveli e naformaluna butyako; na aktiviteti, thay bi butikeripe, thay terne manushenge percepcie kay akala organizacie na si relevantune te pheren olenge mangipya.

Sar rezultati e olenge maytelune butyaripaske nivelesko, o korkoro rezultati e diskriminaciako, thay polyenge norme ano olenge komunitetya kola aqhavenolen ko terne bersha e khereske obligaciencia, terne Romane juvla pandr may hari shay araklona ano rangya e tregoske uniake jenengo, ose mashka ro jene e butyake deyutnenga organizaciengo.

PRATSAVA THAY SHUKAR PRAKTIKE

Social dialogi thay kolektivuno pazarluko

Ko nesave Evropake rashtre, social partnerya vastinde olengi influence vash te theren diversiteti thay yekhipaske provizie dikhlarde ko butyake marketeske regulipaske ramya. Tregoske unie aktivipea sine angazhime pe vazdiye e olenge kapacitetesko vash te phikoinen o yekhiye thay na-diskriminacia. Misal, ko 2001 YT Tregoska Uniako Kongresi (TUK) prezentyinga e yaveripaski obligipea e TUK thay olake pashutne tregoske unie te keren regularune yekhipaske auditya. Avruni evaluacia e anglune TUK Yekhipaske Auditeski konkludingya kay “generalipea, o procesi e auditipaske uniake strukturengo thay yekhipaski buti sine yekh e maymahatnendar vash o unie. Buder phende kay ashutingyaolen te unifikinen unionengo yekhiye thay negociripaske agende thay buderi phende kay dudyargya o quqipya ani unioneski politika thay akcia vash yekhiye kole on planirinde te laqharen.”¹⁴⁴

Praktikake kodya thay korporatako socialuno godornipe

Butyake kodya thay iniciative vash korporatako e social godornipe sikavdile kay si mahatne droma vash butyake deyutnenge asociacie vash te promovinen Romengo butyaripe thay bayaren o janipe vash doskriminacia mamuy olenge jene. Misal, Hungariako proyekti Integrom bazirisalo sherunipea pe aktivuno angazhiye e korporatake sektorenc (dikha Kotor 5, Kutia 3). Butyake deyutnenge organziacie pe ayni vaht angazhisale pe monitoripe e terne biznismeenengo deipea biznesengo godideipe, marketesko phikodeipe, thay godideipe vash biznesesko shrdipe. Nesave asociacie kerde mentoripaske programya, kola ande khetane eksperiensime buzniseske manushen vash te den godi thay phikoinen terne biznismenen.

Kampanye, janipasko vazdiye, thay edukacia

Ani sah Evropa o anglokrisipya mamuy o Romma si buhle. Si e buhli qhelali koncepcia kay o Roma vastinena o sistem e socialune siguripasko kotar mashurantengo harjiye, ose kay o Roma na mangena te keren buti.¹⁴⁵ O statistike paravena akale perpepcien. Ani Bulgaria, misal, ko 2011, numay 16 % e Romengo lele socialune shukaripaske benefitya, thay informacie kotar Evropaka Uniaki Agencia vash Fundamentalune Hakayengi anketa sikavgya kay 74 pe shel e korkore-raportime bibutyake Romengo aktivipea rodenay buti.¹⁴⁶ Tregoske unie thay butyake deyutneng eorganizacie silen mahatni rola vash te keren pere jenne thay e general publika jandi vash o realitetya e Romenge jivdipasko thay o mahatnipe e som shaiipyngo thay tretmanesko ano butikeripe.

144 Evopaki Komisia, General Direktoriati vash Butyaripe, Socialune Puqipya thay Som Shaipya Kotor G.4: *Tregoska uniake praktike vash anti-diskriminacia thay diverziteti: Evropaki tregoski unia anti-doskriminaciako thay diversitetesko studiripe: inovativune thay mahatne praktike pe maripe mamuy diskriminacia thay promovipe e diverzitetesko* (Luksemburg, 2010).

145 A. Ivanov thay J. Kagin: *Romengo qororipe kotar manushikane evolviripaski perspektiva*, Romengi Inkluzia Butyake Lila (Istanbul, Yekhune Naciengo Evolviripasko Programi (YNEP), 2014).

146 Yekhune Naciengo Evolviripasko Programi (YNEP), Lumiaki Banka, Evropaki Komisia: *Romengi Regionaluni Familiengi Anketa* (2011). Evropaki Agencia vash Fundamentalune Hakaya (AFH): *Romengi Anketa – Informacie pe Fokusi: Diskriminacia mamuy thay jivdipaske kondicie e Romane juvlengo ko 11 EU Somjenipaske Rashtre* (Luksemburg, 2014).

Kutia 2: Misalya e butyake deyutnenga organizaciengo mamuy diskriminacia

E Mashkarthemutni Tregoske Uniaki Konfederacia lansiringya e globaluni kampanya mamuy racizmo thay ksenofobia, targetipea tregoske uniako somjenipe, butyako marketi, thay e general publika. E Konfederacia targetingya treningya, janipasko vazdipe, informacie, thay komunikacia pe diverziteti thay yekhipe ko butyako than ko globaluno tregoska uniako niveli, nacionaluno niveli, tay lokaluno tregosko uniako niveli. Evropaki Tregoska Uniaki Konfederacia aktivipea kontrinye e diskriminacia mamuy o Roma ko butyako than, garavipea o fundamentalune social thay butikeripaske hakaya e Romengo ko Samiti e bershesko 2008.

E Konfederacia e Biumpulavde Tregoske Uniengo e Bulgariako kerde nacionaluni kampanya vash garavipe e fundamentalune manushikane hakayengo ko butyako than, kova dikhlargya eliminacia e solduy direkt thay indirekt diskriminaciako ano kompanie. Ko nakhle panj bersha e kampanyako, yekh baro gendo e kompaniengo vizitisale thay inspektisale palo so raportisalo vash ushkavipaske thay diskriminaciake akcie. Pe ayni vaht organizisale kedipyta e butikerutnenca, butyake deyutnenca, thay tregoske uniake jenenca. E kampanya sikavgya kay diskriminacia thay ushkavipe e fundamentalune hakayengo ko butyako than si buhlo.¹⁴⁷

Ani Italia, E Confederazione Generale Italiana del Lavoro (Italiaki general Konfederacia vash Butyaripe) kergya yekh gendo e kampanyengo sar si 'Som rat, som hakaya', baziripea pe principi kay sapore si yekh, bi lelo pe dikhipe e etniciteteski origina. Pe ayni vaht organizingya yekh gendo e ovipyengo e BRO-enca thay kergya rafinya te organizinel rezistenca pe atakya mamuy etnikune minoritarune butikerne. E unia raportingya vash o bayardo gendo e migrantengo thay terne butikerutnengo mashkar olake jene.¹⁴⁸

Ani Francia, civilune amalipaske organizacie thay tregoske unie, maybut e Confédération Générale du Travail, rashtraki duyto maybari tregoske uniaki konfederacia, som organizingya demonstracie ko 2010 mamuy paldipe e mile Romengo kotar Rumunia thay Bulgaria.¹⁴⁹

Nesave tregoske unie dena phure manushengi edukacia vash odola kola na silen shaipe te siklon thay te evolvirinen poro janipe. Ano YT, Tregoska Uniako Kongresi temelingya Unionlearn sar rafin vash phikodeipe e evolviripasko e janipyengo vash butyako than.¹⁵⁰ Sherunipea sine suksesuni pe angazhipe e siklovnengo kotar o grupe tradicionalipea talo-reprezentime ko phuro siklipe. Unionlearn puterla pashe 90 pe shel e kursengo vash mannusha pe buti kola na si uniake jene, tay maybut desir panj proyektuya targetinla specifikkune minoritarune grupe thay migrantune butikerutnenge grupe.¹⁵¹ Oake

147 N. Daskalova, A. Zhelyazkova, thay V. Angelova: *Pharekeripe e Racizmosko pe Buti (PRPB): Bulgariako nacionaluna situaciako raporti* (Evropaki komisia thay Centro vash Minoritetenge Studie thay MASHkarkulturake Ledeipya (MCMR). 2013).

148 Evropaki Komisia, General Direktoriati vash BUtyaripe, Socialune Puqipya thay Som Shaipya Kotor G.4: *Tregoska uniake praktike vash anti-diskriminacia thay diverziteti*, op. cit.

149 BBC Neviye: "Proteste ani Francia mamuy Romengo paldipe", 4 Sept. 2010.

150 Union Learn. *Sheruni qham* (Na si bersh).

151 Organizacia vash Ekonomikuno Ledeipe thay Evolviripe (OELE thay Lokaluno Ekonomikuno thay Butyaripasko Evolviripe (LEBE): *Konsideripe e luge vahtune bibutyaripasko mashkar vulnerabilune grupe*, Yuni (OELE, 2013).

reprezentya dena informacie thay godi thya inkurainena e butyake deyutnen te parafinen ”janipenko nanipe” kova obliginlolen te sikaven poro stafi ko specifikuno niveli e kvalifikaciako.

Ko nesave sure tregoske unie kerde buti direkt e marginalizime komunitetenca vash t ephikoinen phure manushengi edukacia, butyaripe, thay janipakso anglipe. Yekh ekzakt misal si YT Komunikaciaki Butyarnengi Unia, koya kergya but nesave bersha e lokal Sikh struktura ano Wolverhampton vash te del phure siklipaske opcie vash butikerne, olenge familie, thay o buhlo komuniteti. Siklipasko centro temelisalo andar e struktura koya dela instrukcie sar si Anglikani qhib, matematika, kompyuterengo janipe, sastipe, thay siguripe.¹⁵²

Butyake deyutnenge organizacie dena butyake eksperiencake shaipya sar si praktika vash terne Roma, sar vi zanateski edukacia thay treningoske shaipya, thay siton ani pozicia te sigurinen kay janipas-ko vazdipe kergyola odote kote manglape thay si relevantuno vash Romano komuniteti. On shay vazdena olenge jenengo kapaciteti vash te den som shaipya thay tretmani thay te sikaven o mahatnipe e definipasko e Korporatako Social Godornipasko vash te reflektinen dedikipe. Mahatnipea, butyake deyutnenge organizacie shay tentinena te sigurinen Romengo reprezentipe ano olenge mashkarthemutne struktura.

Kutia 2: Butyake deyutnenga organizaciako phidekodeipe pe treningo e vulnerabilune grupengo

E Purt e Bizniseske Programenca ani Bulgaria ilustrinla o mahatnipe e butyake deyutnenge partneritetesko vash phikoipe e selektipasko e Romane ternengo. Pe phikodeipe e Fondaciako vash Puterdo Malipe Sofia, o terne Roma selektisale sar praktikantya e kompanienca palo periodi e intenzivune individualune treningesko, mashkarledeipe e biznisenca, biznesesko godideipe, thay mentoripe. O treningo inkuraingya o evolviripe e korkore pakyavipas-ko thay promovingya kovlo janipe ani komunikacia, vahtesko thay proyektesko menajipe, thay intervistako prezentipe.

Butyake deyutne khelde som mahatni rola ano Gloucester Works ano YT, programi kova targetingya manushen kola lugo vahti na sinelen buti thay odolen e telune janipea kotar dizavantazhime komunitetya. Gloucester Works kergya buti e butyake deyutnenca thay dengya yekh gendo e intenzivune anglo-butyaripaske phikodeipasko, kotar bazikuno drabaripe thay genipe jip e lidershipeske thay menajipaske treningya. Ini palo khuvipe pe buti o butikerno palem sinele phikodeipe thay mentoripe. O kotorleyutne kola nashti arakhle buti yekhatar lele phikodeipe vash janipasko vazdipe. Yekh angazhipaski ekipa phangya e butyake deyutnen akala skema, dikhla olenge mangipya thay sikavgya e potencialune butikernen.

- Resursi: OELE: Konsideripe e Luge Vahtune bibutyaripasko mashkar vulnerabilune grupe, LEBE programi, 2013.
- http://www.oecd.org/cfe/leed/Tackling%20Long_Term%20unemployment_%20WP_covers.pdf

REKOMANDIPIYA

- **Phiravde kotar o misal** – Prekal olenge andrune manushikane resursenge politike, tregoske unie thay butyake deyutnenge organizacie musay –
 - Keren formaluni deklaracia vash na-diskriminacia pe butyaripe, treningo, thay promo-
cia; reklaminen e politika, te monitorinelola regularitetea, thay te zorakeren olake pro-
vizie; thay te kerel som treteripe e stafeske sikavipasko thay performansengi evaluacia.
 - Prekal resipe ko Romane organizacie thay komunitetya, te identifikinen thay butya-
ren kvalifikime Roman.
 - Te den treningya vash terne Roma prekal mentoripe, praktika, stazhi, siguripe e po-
lyenge balansesko ani selekcia thay kotorleipe.
- **Kharel e jenen vash na-diskriminacia thay som treteripe.**
 - *Butyake deyutnenge organizacie musay* –
 - Defininen na-diskriminacia thay som treteripe sar sheruno elementi e Kompa-
niake Social Godornipasko thay te dikhlaren treningya ko akala teme pe servisya
kola dengyona somjenenege.
 - Inkurainen jenenge kompanien te qhiven pe buti e Romane ternen thay pubiki-
pea te penjaren e manushen kola kerna ayeka sar shukar butyake deyutne.
 - Te khraren finansiarune institucieng jenen te angazhingyon vash te resen ko
Roma thay yaver avrime minoritetya pe kreditesko buhlaripe.
 - *Tregoske unie musay* –
 - Janglaren e manushen vash diskriminacia thay mangipe vash laqharipaske akcie
mashkar o jene, e treningenca kola dikhlarna misalya e shukar praktikako kotar
yaver tregoske unie andar thay may dur e Centraluni Evropa.
 - Inkurainel e jenen te vakeren mamuy e diskriminacia.
 - Monitorinen butyake thana vash garavdi etnikuni thay polyengi diskriminacia,
keren auditya, publikinen rezultaty, thay formulinen rekomandipy.
 - Te keren publikune kampanye vash te inkurainen naformalune biznesen te regi-
strinen olengi buti, mothavipea o zorakerdo ekonomiaiko siguripe kova avla palo
kotorleipe ano socialuno siguripe.
- **Te kharel e raipen te den maybaro social hakayipe vash Roma.**
 - Angazhinel Romane reprezenten ko social dialogi e raipyenca pe butyaripaske
puqipya (butyengo keripe, treningo, biznesesko keripe, thay publikuno butyaripe).
 - Sar jene e phiravipaske bordengo e butyake marketeske instituciengo (PBS, social
siguripaske skeme), konferencie vash na-diskriminacia thay afirmativune akcie vash
Roma thay yaver vulnerabilune grupe.
- **Te vastinen liderenge pozicie te vakeren publikipea mamuy diskriminacia.**
 - Formulinen klaro mesazhya prekal TV, printime materialya, thay interneti.
 - Te kharen vash dikhipe e social mahatnipasko e butyako kerdi kotar o Roma thay
olengo potenciali vash te den maybaro kontributi talo may shukar social kondicie.
 - Mothavipea o potenciali e, thay mangipe vash, terne Roma juvla thay mursha te phe-
ren aktual butyake nanipya kola phanglona e nacionalune phuripe (pekipea).

ALATYA THAY RESURSYA

MBO (2008) *Resipe ko Tikne thay Mashkar bare kompanie, elektrikuni pustik vash butyake deyutnenge organizacie*

Tikne thay mashkar bare biznesya (TMB-ya) kerna maybut desir 90% e biznesengo ko buderi rashtre ani lumia, palem butyake deyutnenge organizacie na reprezentinena olen pheripea. Akaya pustik sila buderi materialya koya mothavla o fokusya thay interesya e TMB-engi thay sikavla sar shay o butyake deyutnenge organizacie te ashutinenolen. Dikhlarla surenge studie kola demonstrinena o droma sar shay o butyake deyutnenge organizacie te resen ji ko TMB-ya, sar vi detayimo godideipe pe servisengo deipe, rodipe e bordeske aprovipasko, thay zorakeripe e reprezentipasko thay garavipasko (phikodeipasko).

- <http://www.ilo.org/public/english/dialogue/actemp/whatwedo/projects/reachingout.htm>

MBO (2011) *Keripe Shayutno: Elektronikuni pustik vash butyake deyutnenge organizacie*

Akava elektronikuno alati, kova vasingyola sar e 2008-sta, si kerdo vash te zorakerel o kapaciteti e butyake deyutnenga organizaciengo vash te angazhingyon pe ternengo butyaripe, maybut ko tranziciake thay evolviripaske rashtre. O sekcie sikavna ternengo butyaripe thay MBO, praktike vash politikako keripe thay garavipe, janipasko evolviripe thay treningo, thay korkoro-butyaripe thay biznesesko keripe

- http://www.ilo.org/employment/units/rural-development/WCMS_161121/lang--en/index.htm

MBO (2011) *Efektivuni Butyake Deipaski Organizacia*

Akaya si seria e praktikalune modulengi pe vazdipe thay menajipe e butyake deyutnenga organizaciengo strategipea thay efektivitea. Modulya dikhlarla phiravipe, menajipe, komunikacie, strategia, rivazdipe, thay garavipe (phikodeipe).

- http://www.ilo.org/public/english/dialogue/actemp/downloads/publications/services_guide57_en.pdf

MBO (2013) *Dikhipe e pharipasko e na siguruna butyako: Butinerkeski agenda*

Akaya edicia sikavla e analiza e bayripasko e na sigurune butyako thay tregoske uniake respodipyengo kotar e sah lumia. Dela godideipe e tregoske inoenge vash sar te adresinen o fenomeni.

- http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---actrav/documents/publication/wcms_216282.pdf

MBO (2014) *Shayutno Truyal vash Stabilune Biznesya*

Akaya si resurseski pustik vash butyake deyutnenge organizacie thay yaver bizneseske jenipaske organizacie vash te evaluinen o truyalipe pe kola temelingyona thay bayrona o biznesya. Kerdili vash te del godi thay phikoinel e organizacieng pe olengo tentipe vash te halon mayshukar o truyal thay te zorakeren olengo kontributi pe raipaske regormipaske tentipya prekal advokacia thay dialogi. Sitoy bazirimi pe 17 temelya vash stabiluno biznesesko truyal: traynipasko thsay politikuno stabiliteti, shukar raipe, social dialogi, respekti vash manushkane hakaya thay butyake standardya, bizneseske keripaksi kultura, mikroekonomikuni politika, trego, legaluno truyal, krisesko respektime thay barvalipaske hakaya, fer kompeticia, akcesi pe finansiarune servisy, fizikaluni infrastruktura, informaciaki thay komunikaciaki tehnologia, edukipe thay treningo, social hakayipe thay social inkluzia, social garavipe, thay godorno dikhipe e truyalipasko.

- <http://eese-toolkit.itcilo.org/>

MBO (2015) *Edukiye vash uniako zorakeripe*

Akaya pustik sikavla o mahatnipe e edukatorenge treningesko, thay fokusyola pe edukipe e uniake edukatoresko, te implementinel aktiviteten kola si fokusime pe siklovno thay bazirime pe principya e soludaritetsko thay kolektivizmesko. Penjarla kay o edukipe si vitaluno kotor e uniaka strategiako thay akciake planengo soske inkurainla o truyalipe thay bayarla e pakiv e butikerutnengi vash te khelen rola ani unia, zorakeripe e negociaciengo, reprezentipe, thay kampanye.

■ http://www.ilo.org/actrav/info/pubs/WCMS_382787/lang--en/index.htm

MBO (2015) *Nacioanune Butyaripaske Politike: Godideipe vash butikerutnenge organizacie*

Akava resursi dela godi e butikerutnen prekal o procesi e keripasko e nacioanlune butyake politikengo, dikhlaripea dialogeske mehanizmya, politikako cikli, analiza e butyake marketeske informaciengo, mikroekonomikune politike, naformaluni ekonomia, butyake marketeske institucie, thay socialuno garavipe. Si esencialuno te drabargyol vash te kerel shayutno tregoske unienge te angaznigyon efektivitetea pe evolviripe e nacionalune butyaripaske politikengo.

■ http://www.ilo.org/employment/Whatwedo/Publications/WCMS_334890/lang--en/index.htm

ITC-ACTRAV Treningoske programya vash Butyarnenge organizacie

Akava si maybaro mashkarthemutno edukaciako programi ani luami thay ofertinla treningoske shaipya vash liderya, purane aktivistya, thay tehnikaluno stafi e butikernenge organizaciengo. Buderu kursya si shayutne dikhlaripea mashkarthemutne butyake standardya, evolviripe thay kovlaripe, polya, kolektivuno pazarluko, zanatesko sastiye thay siguriye, tay social dialogi. Si shayutne vi nesave stipendiye vash kotorleipe ko akala kursya.

■ <http://www.itcilo.org/en/the-centre/programmes/workers-activities>

Promovipe e shukar butyake shaipyengo vash Romane, Ashkalyune thay Egipqanyune terne ani Kosova

International
Labour
Organization

1 INTRODUKCIA

2 LEGALUNE INSTRUMENTYA THAY PRATSAVA PE DISKRIMINIACIA

3 SOCIALUNO SIGURIP THAY SHUKAR BUTI

4 JANIPASKO EVOLVIROPE THAY E TRANZICIA SKOLATAR PE BUTI

5 AKTIVUNE TREGOSKE MARKETESKE POLITIKE THAY BUTYARIPASKE SERVISYA

6 BIZNISYA PROMOCIA THAY YESIL EKONOMIA

7 SOCIAL PARTNERYA THAY SOCIAL DIALOGI PE ROMANE TERNENGO BUTYARIPE